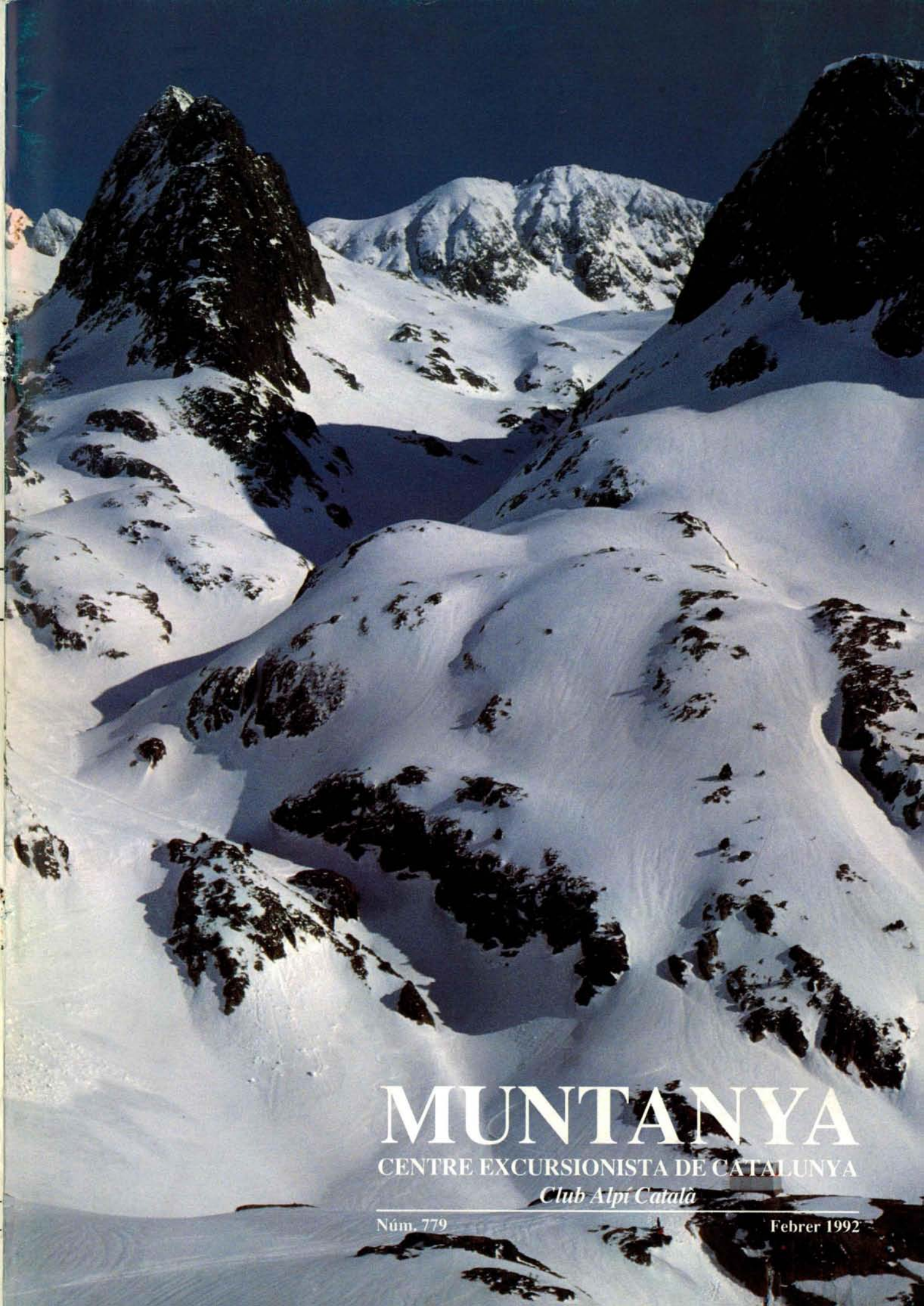

MUNTANYA

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

Club Alpí Català

Núm. 779

Febrer 1992

HAGAN

The
new
Spirit
of Alpin

IMPORTADOR EXCLUSIVO

TEODORA LAMADRID, 43 - TEL. (93) 418 53 74 - FAX (93) 417 12 18 - 08022 BARCELONA

PEDRA-NEU

COMUNICACIONS

METRO

LÍNIA-V-BADAL
LÍNIA-III-PL. CENTRE

BUS

15-54-70-72-43-56-57

OFERTA

D'ESQUÍ 91-92

**CINTURÓ DE RONDA
AVDA. DE MADRID**

PEDRA-NEU

CONJUNT ESQUÍ BÀSIC	CONJUNT ESQUÍ COMPLET
ESQUÍS FIXACIÓ BASTONS 18.850,-	ESQUÍS FIXACIÓ BOTES BASTONS 28.500,-
CONJUNT ESQUÍ INFANTS	CONJUNT ESQUÍ DE FONS INFANTS
ESQUÍS FIXACIÓ BASTONS 14.850,-	ESQUÍS (fins a 170) FIXACIÓ SABATILLES (fins a 35) BASTONS 9.550,-
CONJUNT ESQUÍ DE FONS	CONJUNT ESQUÍ DE MUNTANYA
ESQUÍS DE FONS FIXACIÓ SABATILLES BASTONS FONS 18.400,-	ESQUÍS FIXACIÓ SEGURETAT PELLS DE FOCA 34.600,-

PEDRA-NEU

EXTRAORDINÀRIES OFERTES d'esquí de muntanya en conjunts de:

FIXACIÓ DE SEGURETAT + PELLs + ESQUÍS: YETI – HAGAN – PALE, etc.
REPARACIÓ, PREPARACIÓ I MANTENIMENT D'ESQUÍS I FIXACIONS

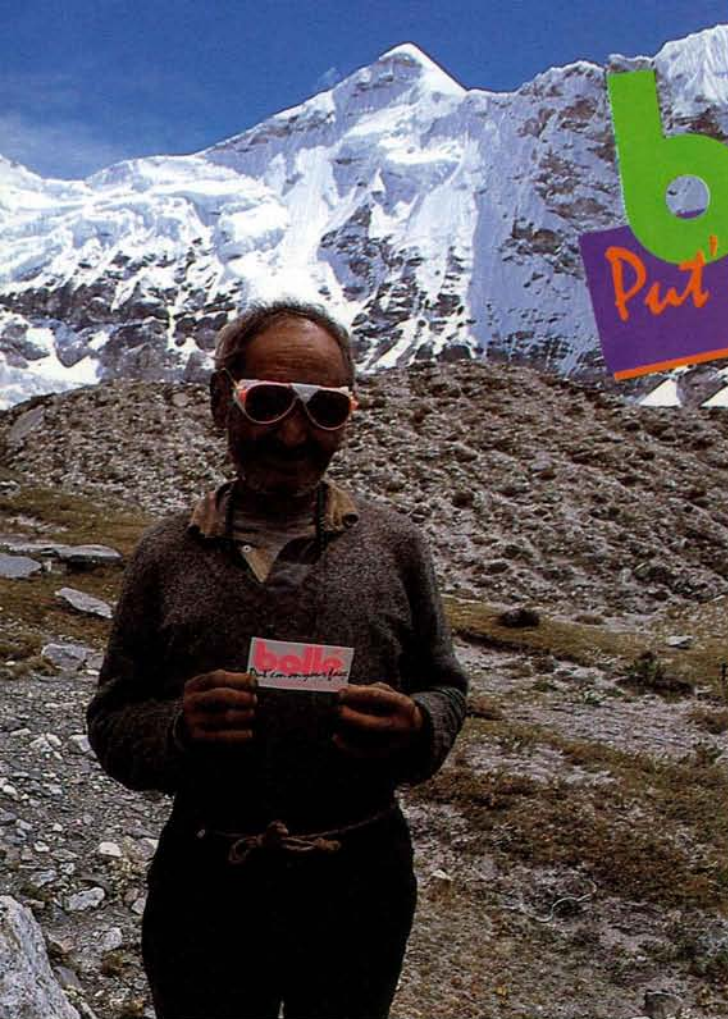
LLOGUER DE:

BOTES I ESQUÍS – ESQUÍS DE MUNTANYA I PELLs DE FOCA – ESQUÍS DE FONS
PIOLETS I GRAMPONS – ARVA (detectors electrònics per a allaus)

C/ BRASIL, 48 (CINTURÓ DE RONDA / AVDA. DE MADRID). 08028-BARCELONA

☎ (93) 330 27 74

PEDRA-NEU

bollé
Put'em on your face

Ens va costar convèncer-los

CONDUCTOR DE IACS
(NEPAL)

BOLLÉ-IREX100 PROTECCIÓ 100% dels raigs U.V. i I.R.

PORTEJADOR BALTI
(PAKISTÀ)

**TEMPORADA
91-92**

EQUIP ALPÍ

Esquís Fischer, fixacions Tyrolia, bastons i muntatge.

22.950 ptes.

EQUIP MUNTANYA

Esquís, fixacions, ganivetes i muntatge.

30.900 ptes.

OFERTES
de botes i materials
per a trekking

EQUIP FONS

Esquís, fixacions, botes, bastons i muntatge.

15.950 ptes.

**Material de lloguer,
esquís de pista i de muntanya**

Duixans
esports

Consell de Cent, 9. Hostafrancs. Tels. 432 22 19 - 431 45 90

1 er. CICLE DE PROJECCIÓ DE MUNTANYA

CINQUANTENARI DEL CADE

Centre Acadèmic d'Escalada
CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

7 d'abril

Alpinisme espanyol en el món
a càrrec de Miguel Ángel García Gallego

28 d'abril

Himalaïsme de dificultat
a càrrec d'Erhard Loretan

5 de maig

Pilar dels Noruegs - Torre del Trango
a càrrec de Miguel Berasaluze

19 de maig

Cascades de gel al Canadà
a càrrec de François Damilano

2 de juny

No problem pelàgic. Navegació, escalada i esquí a l'Antàrtida
a càrrec de Fulvio Mariani

16 de juny

30 anys d'alpinisme
a càrrec de Josep Manuel Anglada

Les projeccions es faran al teatre del Centre Catòlic de Sants
C/ Jocs Florals, 33, Metro Plaça de Sants - Les sessions començaran a les 22 hores

Adquisició d'invitacions al Centre Catòlic de Sants (el dia de la projecció)
o al Centre Excursionista de Catalunya (de dilluns a divendres)

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA
Club Alpí Català

SECCIÓ DE MUNTANYA

Paradis, 10, pral. - Telèfon (93) 315 23 11 - 08002 Barcelona

XXXIV RAL·LI D'ESQUÍ DE MUNTANYA

Montardo Punta Alta

25-26 d'abril '92

Alta Ribagorça

MUNTANYA

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

Club Alpí Català

ANY CXVI, VOL. 96, NÚM. 779, FEBRER 1992

SUMARI

Redacció, administració i publicitat:

Paradís, 10. 08002 Barcelona

Tel. (93) 315 23 11

Director:

Josep Nuet i Badia

Secretari:

Joaquim Bordons i Serra

Consell de redacció:

David M. Aloy, Francesc Beato,

Jordi Canals, Francesc Herrera,

Agustí Jolis, Modest Montlleó,

Alfred Montserrat, Josep de Tera

Corrector lingüístic:

Eulàlia Nuet i Badia

Cartògraf i dibuixant:

Armand Ballart

Maquetador:

Josep Nuet i Badia

Publicitat:

Adolf Garcia

Tel. 237 29 21 - Fax. 415 01 88

Fotocomposició:

EDICIÓ LÀSER - Fotocomposició

Rosselló, 431, entr. 3^a. 08013-Barcelona

Fotomecànica:

T4 Sorrosal, S.A.

Pujades, 68-72, 3r 3^a. 08005-Barcelona

Impressió:

INGOPRINT, S.A.

Maracaibo, 11. 08030-Barcelona

Preu d'aquest exemplar:

580 ptes. (IVA inclòs)

Preu de subscripció anual:

3.100 ptes. + IVA (sis exemplars)

A l'estranger: 4.400 ptes.

Comanda de números endarrerits

a la redacció de la revista

Dipòsit legal: B. 545-1958

ISSN: 0212-2111

Portada: Baixant del cap de Broate, el refugi bivac i el pic de Sotllo.

Foto: F. X. Gregori

Editorial: L'excursionisme que omple

2

La tortuga mediterrània en els Aspres de l'Albera

Jenar Fèlix i Franquesa

3

El paisatge vegetal de l'Albera

Josep Bou i Tomàs

8

Sis cicles d'excursions 1982-1991

Francesc Beato i Kildo Carreté

13

Excursions amb esquís pel circ de Broate (vall Ferrera)

Francesc Xavier Gregori i Pons

18

Per terres d'Osca amb bicicleta

Joan Guirao

23

Directíssima a la paret NW del Kanjirolawa 6.460 m Dolpo (Himàlaia)

Jordi Pons i Sanjinés

27

Per les muntanyes de Tenerife

Iñaki Núñez

29

Del Gurrundué al Miraval (vall d'Escuaín)

Àlex Batllori

31

Pompeu Fabra, enginyer de la llengua

Josep M. Garrut

33

Vies d'escalada, a cura, d'Armand Ballart

36

Crònica del Centre

38

Crònica del món excursionista

41

Llibres i mapes

43

• Els articles publicats a MUNTANYA expressen l'opinió dels seus autors.

• La revista MUNTANYA, editada pel Centre Excursionista de Catalunya-Club Alpí Català, es publica sense cap finalitat lucrativa.

© El copyright dels articles, tant de la part literària com de les il·lustracions, és dels autors respectius. Per tant, és absolutament prohibida la reproducció total o parcial, per qualsevol sistema, dels articles de la revista MUNTANYA sense permís escrit dels propietaris del copyright.

NORMES DE PUBLICACIÓ DE MUNTANYA

Els autors que vulguin publicar els seus treballs a la revista MUNTANYA han de tenir present el següent:

Els articles cal que siguin escrits correctament en català i mecanografiats a doble o triple espai en fulls de mida DIN A-4, deixant uns marges laterals d'un parell de centímetres.

Els articles aniran encapçalats pel títol i portaran a continuació el nom dels autors.

Els peus de les il·lustracions i el nom de l'autor aniran escrits en un full a part, precedits per un número

que es repetirà a la fotografia o dibuix corresponent. Per a facilitar la correcció dels originals, no utilitzeu els subratllats en els textos que vulgueu publicar.

Els mapes, dibuixos i gràfics haurien de ser dibuixats correctament amb tinta xinesa sobre paper blanc o vegetal. Les fotografies, en còpies de paper brillant blanc i negre o en diapositives, cal que siguin ben exposades i amb bona definició, que tinguin contrast, però que no siguin excessivament fosques.

La muntanya que omple

Com els nostres lectors van poder llegir, en el número de la revista MUNTANYA corresponent al passat mes de desembre vam publicar un conjunt d'articles sobre la serra de l'Albera. Tot plegat com un coronament del cicle d'excursions a aquella serralada que separa i uneix alhora dues planes germanes, el Rosselló i l'Empordà. En aquest número de la revista MUNTANYA, completem la publicació d'aquests articles presentant als nostres consocis i lectors els darrers treballs aplegats, que no van poder figurar en el número anterior per manca d'espai. Fan referència concretament a aspectes naturalistes de la fauna i la vegetació i a un resum del que han estat els cicles d'excursions que han organitzat al llarg de sis anys els nostres consocis Francesc Beato i Kildo Carreté.

Arran de la publicació d'aquest número monogràfic —feia molts anys que no se'n publicava cap— hem pogut recollir i observar una sèrie de reaccions que voldríem exposar i comentar breument.

Hem de constatar, en primer

lloc, la molt bona acollida que ha tingut la publicació d'aquest conjunt de treballs. Val a dir que, en general, tots tenim més tendència a queixar-nos que a felicitar. Potser convençuts, moltes vegades amb raó, que les coses han d'anar bé per si soles. Tanmateix, quan rebem unes quantes felicitacions o altres comentaris de satisfacció sobre el contingut o la presentació de la revista, podem pensar legítimament que aquelles felicitacions són indicadores d'un estat d'opinió més generalitzat, que no es manifesta, per les raons que siguin, però que hi és.

En segon lloc, constatem, una vegada més, que els treballs que arriben més a una gran majoria dels nostres consocis i lectors són aquells que els permeten repetir allò que descriuen o proposen. Per contra, les grans proeses alpinístiques, tot i ser admirades com una cosa fabulosa, les consideren allunyades de la seva situació concreta i esdevenen irrealistes i llunyanes, fora de tota experiència personal.

A pesar que l'excursionisme sigui una activitat de lleure minoritària, hi ha un contingent impor-

tant de persones interessades a conèixer coses, indrets, fets, realitats, que segueixen aquests treballs de llocs que podríem considerar ja coneguts. Aquesta consideració del nivell de coneixement del nostre país també hauria de ser posat en dubte. És veritat que hi ha una gran capacitat de mobilitat per arribar a llocs llunyans i per a recórrer indrets desconeguts, però també és veritat que moltes de les notícies que tenim dels llocs i dels paratges són poc precises, antigues o, en el pitjor dels casos, reproduïdes d'altres treballs anteriors. Per això, els articles i els itineraris que hem pogut llegir en aquest número de la revista MUNTANYA, dedicat a l'Albera, han tingut aquesta acollida tan bona. Han estat treballats i aquest treball es veu. Una feina ben feta.

Des d'aquestes ratlles voldríem contribuir a desvetllar l'interès de tots a practicar un excursionisme o un alpinisme més actiu, és a dir, aquell recorre que observa, escriu, cerca, descobreix i fa participar els altres d'allò que ha viscut. En definitiva, a practicar la muntanya que omple.

La tortuga mediterrània en els Aspres de l'Albera

Jenar Fèlix i Franquesa

Del Grup d'Estudi i Protecció de les Tortugues

La tortuga mediterrània, també anomenada tortuga d'Hermann d'Europa Occidental (*Testudo hermanni robertmertensi*), és actualment amenaçada d'extinció en tota la seva àrea de distribució. La conca de la Mediterrània, a causa de la presència de l'home des de temps prehistòrics, ha sofert un procés de degradació creixent, que ha incidit particularment en els hàbitats originals. Les cinc tortugues terrestres que es distribueixen tot circumdant la Mediterrània acusen una problemàtica, ja històrica, que predestina el seu avenir. Ultra la destrucció de l'hàbitat, els encreuaments genètics i les reintroduccions han modificat greument l'ecologia d'aquestes espècies, en animals tan estrictament relacionats amb el medi. Cal dir que els animals poiquiloterms (dependents de la temperatura exterior), terrestres i poc donats a grans desplaçaments, poden considerar-se elements indestruïbles del paisatge, i que la pèrdua de les seves poblacions no és més que la xacra ecològica del paisatge. La seva protecció, ultra una política genètica estricta, és basada en la mateixa protecció del paisatge mediterrani.

LA PRESENCIA RELICTUAL A L'ALBERA

Una sèrie de característiques corològiques fan de l'Albera un massís únic i d'una importància transcendental dins la regió biogeogràfica de la Mediterrània occidental, que ha permès al llarg

del temps geològic la presència d'illots relictos d'espècies en regressió, com és el cas de la tortuga mediterrània.

Els Aspres del vessant empordanès (Aspres centrals i serra de la Balmeta), fan alhora de nucli de recolliment i focus d'expansió per a la fauna meridional de diferenciació bètico-rifenyà o nord-africana, i la centroeuropea termòfila, durant les oscil·lacions eustàtiques de la Mediterrània. Això ha estat particularment així en els períodes de les glaciacions plistocèniques que, per la posició dels gels per un costat i les transgressions marines per l'altre, condicionaren les espècies a refugiar-se en una zona compresa entre els Aspres de l'Albera i la plataforma continental (posició entre els recs submarins de Lacaze-Duthiers i de la Fonera, o a desaparèixer, com així succeí en diferents famílies d'amfibis i rèptils que formen part del registre fòssil del Miocè en diferents localitats catalanes (cocodrils, bòids, varànids, etc., que actualment resten representats en la fauna al sud del Sàhara).

Actualment, com a període calent i

*La tortuga mediterrània (Testudo hermanni) té l'últim reducte a l'Albera.
Foto: Jenar Fèlix.*

de transgressió marina, iniciada a partir de l'última glaciació Würm III (transgressió versiliana), un seguit d'espècies, sobrevingudes al nou període, s'han refugiat a redós de les serres de l'Albera i de la Balmeta, on presenten nuclis residuals.

DISTRIBUCIÓ GEOGRÀFICA

La subspècie que viu a l'Albera (*Testudo hermanni robertmertensi*) ocupa àrees restringides en el Mediterrani occidental, és a dir, Itàlia, França i Espanya.

A Itàlia, aquesta espècie ha desaparegut pràcticament del seu hàbitat costaner (BRUNO, 1973) i es desconeix la importància actual de les poblacions peninsulars. Bon nombre de les observacions donades a conèixer per BRUNO i MAUGERI (1976) es refereixen a individus escapats de captivitat.

Pel que fa a les illes italianes, es troba a sicília (poc abundant), sardenya (poblacions febles i localitzades) i Elbe (considerablement rarificades). Sembla que en aquest segle ha desaparegut de les illes de la Pianosa, Pantelleria, Lampedusa i Linosa.

A França, l'actual distribució es limita al massís de Maures i l'Esterel (dep. Var), que ocupa una extensió aproximada de 1.800 km², amb uns efectius aproximats de 10.000 individus, i a Còrsega (M. CHEYLAN, 1981). Ha desaparegut de les localitats donades a conèixer a finals de segle per COMPANYO (1863) en els Pirineus Orientals.

En la Península Ibèrica fou consignada a principis de segle per J. MALUQUER (1917) en el cap de Creus, on presumiblement ha desaparegut. Des de mitjan segle es creia en la presència de la tortuga mediterrània en el País Valencià. Aquest error va ser iniciat quan Wermuth, l'any 1952, va fer la descripció de la subspècie amb exemplars que suposadament, provenien de les illes Balears i de València. Aquest autor va utilitzar tretze paratips provinents de València i aconseguits a Berlín, a través de l'importador Kurt Müller, donant com a terra típica les muntanyes al nord d'Artà, a Mallorca. Probablement, les tortugues havien anat en vaixell de les Illes a València i

d'aquí a Berlín. LOPEZ JURADO i al. (1979) atribueixen a aquest fet que Wermuth donés aquesta ciutat com a lloc de procedència, error que s'ha anat mantenint en els diferents tractats d'herpetologia de la Península. Però en l'extensa monografia d'aquests autors, es prospecta exhaustivament la costa valenciana i hom recull informació sobre el tema amb un resultat negatiu.

Hem exposat aquesta particularitat perquè si l'espècie no existeix a la costa valenciana, el nucli més dens i extens de la Península és el de l'Albera. Però tot i així, diferents captures d'animals solitaris denoten o poblacions relictuals en els últims estertors de supervivència o animals asilvestrats.

A la Península Ibèrica, aquesta espècie és pròpia dels contraforts orientals del Pirineu i Pre-Pirineu, així com de la Serralada Litoral Catalana. Però cal dir que en l'actualitat ha desaparegut quasi completament d'aquesta zona i ausa una forta regressió en la Serralada Litoral. En aquesta, els diferents individus solitaris que es troben s'erigeixen com a veritables repussalls de l'antiga població, on es fa impossible la reproducció (FELIX, 1984). Tal és el cas de les poblacions de la serra de les Gavarres i del massís de Garraf, que poden considerar-se extingides ja a principi de segle. A la plana de la Galera, entre el Montsià i els ports de Beiseit, sembla que encara s'hi troben individus reproductors.

És sens dubte als contraforts orientals del Pirineu on les poblacions, antigament ben distribuïdes, han prevalgut en forma de petits nuclis reproductors aïllats. El massís de l'Albera i la serra de la Balmeta constitueixen l'últim refugi de poblacions autòctones reproductores de la Península Ibèrica. Es considera que a principis d'aquest segle cobrien una extensa zona de 350 km², reduïda en l'actualitat a sis nuclis, que sobrepassen, alguns d'ells, el centenar d'individus (FELIX, 1980).

No obstant això, cal dir que fins fa ben poc temps la tortuga mediterrània ocupava tots els contraforts muntanyosos entre l'Ebre i el Roine, encara que en l'actualitat tan sols el massís de Maures i el massís de l'Albera presenten poblacions autòctones reproductores (CHEYLAN, 1893).

A les illes Balears és present en petit nombre a Menorca i al sud-oest de Mallorca. En aquest segle ha desaparegut d'Eivissa i Formentera.

HÀBITAT

L'hàbitat preferencial per a la tortuga mediterrània és litoral, principalment en zones baixes i poc accidentades, rarament rocoses i amb una vegetació arbustiva i arborescent típicament mediterrània.

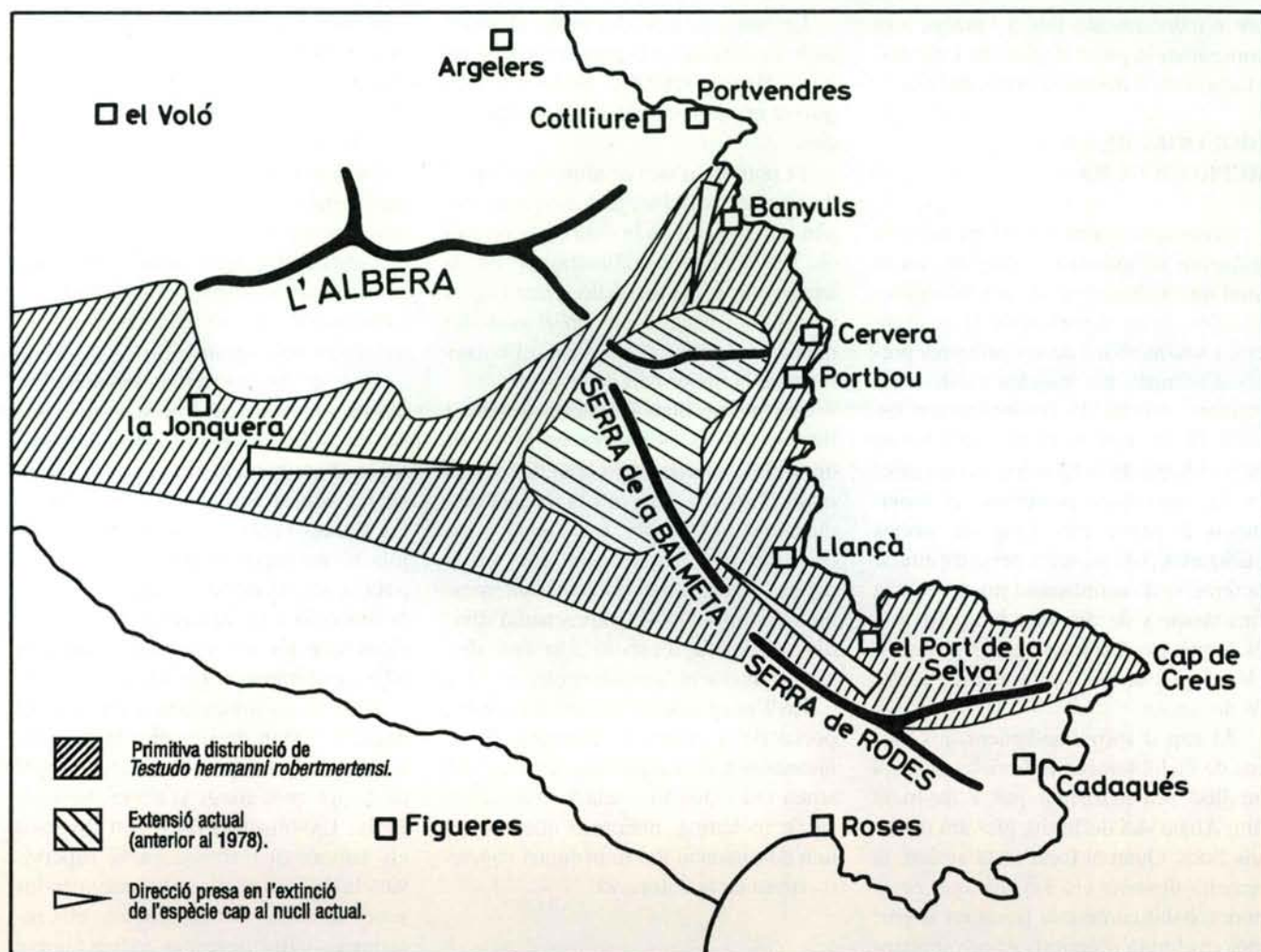
Una característica comuna en les poblacions continentals d'aquesta espècie és el substrat. Tant en el massís de l'Albera com en la Provença oriental (massís de Maures), freqüenta exclusivament els terrenys cristal·lins formats per gneis, micasquists, etc., acompanyats d'una flora particular. Les comunitats més característiques pertanyen a les sèries de l'alzina sureira, sèries acidòfiles de l'alzina i sèrie de l'alzinar-castanyeda.

Entre les espècies més típiques es troba l'alzina sureira, l'alzina, el pi pinyer, el pinastre i el bedoll en els cursos d'aigua. En l'estrat arbustiu, l'arboç, el ginebró, l'aladern, les esteques, el bruc i l'argelaga negra.

De forma general, podríem dir que les fondalades més encaixonades, els pendents forts i les arbredes en formacions denses són menyspreats en profit de les depressions d'origen al·luvial que presenten un medi més obert amb bosc esclarissat, compost d'arbres esparsos i d'una brolla densa. Els sectors rocosos, així com les zones degradades amb brolles de bruc i estepes són poc freqüentats, i no és sinó a la primavera que les tortugues deixen, en aquestes zones, els cursos d'aigua per a endinsar-se en les brolles en cerca dels rebrotos que els ofereix la vegetació herbàcia i arbustiva.

La tortuga mediterrània en el massís de l'Albera seria una espècie típica de l'alzinar litoral en la variant silicícola de la sureda. L'ombra de la sureda, molt més minsa que no pas la de l'alzina, determinarà la insolació en el bosc i, per tant, donarà peu a la colonització d'aquest per part dels animals amb requeriments termoreguladors, com és el cas de la tortuga mediterrània.

L'ALBERA

Distribució de la tortuga mediterrània en els espadats dels contraforts orientals del Pirineu, segons Fèlix (1984).

EL PASSAT DE L'ESPÈCIE

L'actual subespècie de tortuga mediterrània és el descendent de línies d'espècies instal·lades a l'Europa occidental des de fa molt temps. Després de l'aparició del gènere (probablement d'origen oriental) en el Miocè inferior (26 milions d'anys) no hi ha hagut interrupció de la seva presència al llarg del temps geològic.

Mentre que en el cas de la tortuga de rierol (*Mauremys caspica*) és acantonada després del Pliocè, a causa probablement de les glaciacions quaternàries, a la riba sud de la Mediterrània, el gènere *Testudo* és present en diversos jaciments postpliocènics, a més d'observar-se en l'actualitat algunes poblacions relictuals.

En el temps passat, va viure a Europa un antecessor directe d'ambdues tortugues terrestres ibèriques (la tortuga grega i la mediterrània). No obstant això, es desconeix en quin moment i en quin lloc del Mediterrani s'ha individualitzat l'espècie *T. hermanni*. Alguns autors, com F. de Broin, consideren que les dues línies devien separar-se almenys després del Pliocè i que els individus de *Testudo* del Quaternari de França pertanyen a la línia *hermanni*. Igual que la tortuga d'estany (*Emys orbicularis*), la seva distribució actual és restringida, ja que han desaparegut de regions com Anglaterra, Bèlgica, Dinamarca, etc.

Les dues subespècies actuals de la tortuga mediterrània corresponen a un procés d'especiació geogràfica provocada per la disjunció d'una àrea inicial contínua. L'esquema biogeogràfic proposat per a aquesta espècie és clàssic en el Mediterrani, ja que es troba en d'altres espècies de rèptils.

ACTIVITAT ANUAL

El conjunt dels diversos tipus d'activitat al llarg de l'any es modifiquen profundament, en particular les dependents de la insolació, molt important per als rèptils.

El període hivernal és comprès entre els inicis de novembre i finals de febrer. En aquest temps, els individus resten soterrats a diferents profunditats (entre 5 i 40 cm) i rarament s'observen exemplars en dies assolellats de l'hivern.

El període posthivernal és consagrat essencialment a la insolació, a la recerca del preferèndum tèrmic, així com al comportament sexual.

El període primaveral mostra, sobretot el maig, una important activitat de termoregulació, testimoni de la intensa activitat en els desplaçaments, l'alimentació i el comportament sexual.

En el període estival es produeix una reducció considerable de l'activitat de termoregulació. Augmenta el nom-

bre d'individus inactius a l'ombra i es concentren la presa d'aliments i els desplaçaments a primeres hores del dia.

BIOLOGIA DE LA REPRODUCCIÓ

El comportament sexual presenta un esquema relativament complex, en el qual intervenen diverses actituds ritualitzades. Ja en la sortida de la hibernació, i sovint abans de les primeres preses d'aliment, els mascles mostren els primers senyals de comportament sexual. Petits cops en la part anterior de la gualdrapa de la femella, mossegades en els membres posteriors o moviments de vaivé amb el cap són pautes utilitzades pels mascles per a estimular la femella. L'acoblament no es realitza fins després de diverses temptatives i és seguit per un xiscle emès pel mascle, el qual se sent fins a alguns metres de distància.

Al cap d'aproximadament dos mesos de l'acoblament, la femella buscarà un lloc ben assolellat per a fer-hi el niu. Abans del definitiu, provarà diversos llocs. Quan el forat resta acabat, la femella diposita els 3-5 ous que componen habitualment la posta en la part més profunda d'aquest. Abans d'abandonar-la, farà algunes voltes sobre ella mateixa i dispersarà, amb les potes anteriors, alguns materials sobre l'emplaçament de la cavitat per dissimular l'àrea de la posta.

La posta té lloc del maig al juliol amb un màxim en la primera meitat de juny. Habitualment es realitzen dues postes en un interval mitjà de quinze dies.

El nombre d'ous produïts per femella i any és variable, ja que aquesta depèn a la vegada de la data de la posta i de les condicions climàtiques de la temporada. L'eclosió té lloc entre l'agost i l'octubre, malgrat que en el curs del mes de setembre es produeix el naixement de la major part de la posta.

Les possibilitats d'hibridació inter i intraspecífica és palesa en la bibliografia. L'encreuament entre la tortuga mora (*Testudo graeca*) i la tortuga mediterrània (*Testudo hermanni*) s'ha constatat tant en captivitat com en la natura. Aquests individus presenten caràcters mixtos: placa supracaudal dividida, absència d'esperó a la cua, disseny típicament *hermanni*, etc.

En l'encreuament d'ambdues subespècies de la tortuga mediterrània (*T. h. hermanni* x *T. h. robertmertensi*), s'obtenen individus amb una visible riquesa de melanina, indicació que mostra una dominància del morfotipus *robertmertensi* en la coloració.

CAUSES DE LA REGRESSIÓ DE L'ESPÈCIE

En el Neolític (6.000-2.000 a. C.) la tortuga mediterrània ocupava una regió

molt més extensa que avui dia. Sembla que la regressió general de l'espècie durant els últims quatre mil·lennis és deguda a causes d'ordre climàtic, juntament amb les profundes modificacions aportades en els medis naturals mediterranis per la civilització (conreus, sobrepasturatge, etc.). Al voltant del segle III-V de la nostra era, s'han trobat restes en diferents jaciments del Lluçanès, prova del caràcter autòcton de les poblacions.

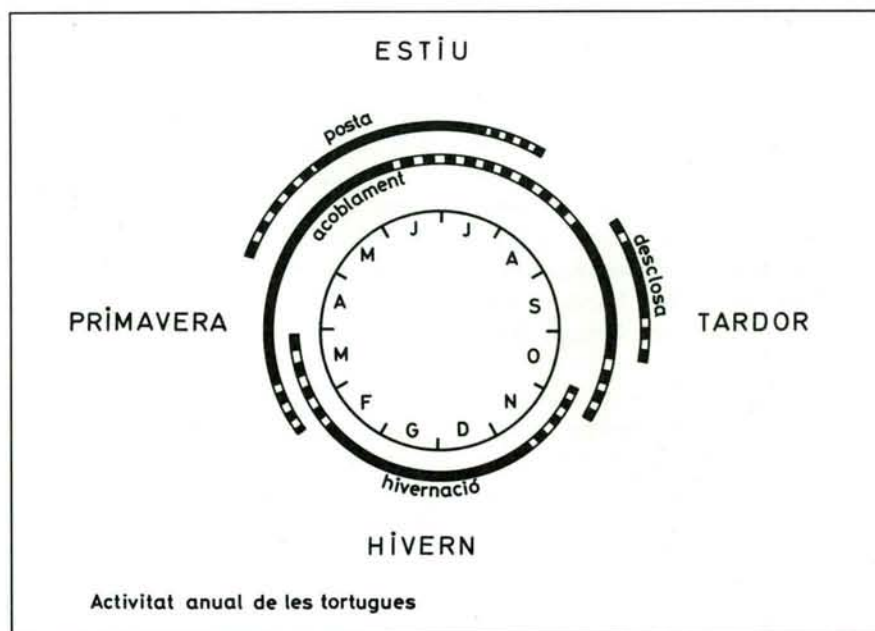
Una de les causes essencials d'aquesta regressió té lloc a partir dels segles X-XIV. L'extensió dels conreus, lligat al creixement demogràfic, caracteritza aquest període. La romputa de les plantes i àdhuc de la regió dels pujols té un paper important en relació amb la seva distribució, ja que provoca la reducció i l'aïllament de les poblacions cap als massissos muntanyosos adjacents, impropis per al cultiu.

Però les disminucions sofertes en el segle XX estan deslligades de les causes climàtiques, que actuen en un espai de temps més llarg. D'acord amb M. R. K. LAMBERT (1982), són diversos els factors que amenacen la supervivència de la tortuga mediterrània en les seves àrees de distribució, tots ells relacionats directament o indirectament amb les activitats humanes.

La destrucció de l'hàbitat

Cal dir que en el conjunt de la Serralada Litoral Catalana, les diferents fases de desenvolupament agrícola, juntament amb el turisme comercial i la urbanització del territori han seguit un procés ascendent en els darrers anys, cosa que ha provocat una intensa modificació dels sistemes naturals. Igualment, l'agricultura de secà, principalment les vinyes, s'han establert en zones on les poblacions havien quedat reduïdes i segregades, disputant-los els darrers hàbitats ocupats, en una població composta exclusivament d'adults que restaran solitaris durant uns quants anys.

Activitat anual de les tortugues.

Tortuga mediterrània en el moment de la posta. Foto: Jenar Fèlix.

La Recol·lecció d'exemplars per al comerç

Un dels factors que ha presentat al llarg del temps un objecte lucratiu entre els animals domèstics. Aquesta pràctica ha resultat funesta per a les diferents espècies circummediterrànies. Els fins pels quals es recullen exemplars són diversos. En primer lloc, particulars, excursionistes o caçadors, quan troben una tortuga, invariablement la recullen per portar-la a casa. Però, aquesta, tot i ser una pràctica comuna, no té la incidència dels grans recol·lectors amb fins comercials. Professionals d'aquest sector, activitat amb la qual obtenen una part important de la seva economia, realitzen gran nombre de captures amb gossos especialitzats en els nuclis de major densitat, com succeeix en el massís de l'Albera. Aquests exemplars van destinats a oferir una alternativa a les espècies exòtiques provinents de la Mediterrània oriental, en els comerços i mercats comarcals, ultra el de Barcelona.

La recol·lecció d'exemplars amb finalitats científiques o d'exposició també s'ha fet notar darrerament, ja que diverses institucions, tant nacionals

com estrangeres, han actuat en els nuclis de densitat més coneguts.

La restricció de l'àrea de distribució

La gran limitació espacial de les últimes poblacions ibèriques fa que aquestes siguin molt vulnerables davant de perills locals, com són els incendis forestals o la recol·lecció abusiva.

L'aridificació

És potser el problema més greu en les poblacions de tortugues circummediterrànies, i que s'acusa, particularment, en el litoral ibèric. A causa d'aquest procés s'altera el biotip típic d'aquesta espècie, i arriben a desocupar, o bé ocupen amb baixa densitat, extenses àrees muntanyoses per manca dels requisits essencials —cobertura arbòria, etc.— i es limiten tot al llarg dels cursos d'aigua.

Entre altres, el principal factor d'aridificació del paisatge mediterrani són els incendis forestals. Un incendi en la regió ocupada per l'espècie comporta una mortaldat general. La taxa de supervivència d'individus després d'un incendi se situa entre el 13,2 i el 18,7% (M. CHEYLAN, 1981). Molts dels supervivents queden fortament mutilats. La probabilitat de trobar-se dos adults d'una mida similar i aptes per a la reproducció disminueix considerablement en aquestes condicions.

BIBLIOGRAFIA

- BONS, J. (1974): «Mise en place du peuplement herpétologique actuel dans le bassin méditerranéen occidental», *Bull. Soc. Languedoc. de Geog.*, 8 (3/4): 385-393.
- BROUIN, F. DE (1977): «Contribution à l'étude des chéloniens. Chéloniens continentaux de Crétacé et du Tertiaire de France», *Mém. Mus. Histoire Naturelle de Paris*, série C, 38.
- BRUNO, S. (1973): «Problemi di conservazioni nel campo dell'erpetologia». Atti del II Simposio Nazionale sulla conservazione della Natura. Bari, maggio 1973, Caccuci, ps. 117-126.
- BRUNO, S.; MAUGERI, S. (1976): *Rettili d'Italia. Tartaruga e sauri*, vol. I, Martello-Giunti, Florència.
- COMPANYÓ, L. (1863): *Histoire Naturelle du département des Pyrénées Orientales*, t. 3: 290-344, Alzine Ed., Perpinyà.
- CHEYLAN, M. (1981): «Biologie et écologie de la tortue d'Hermann, *Testudo hermanni* Gmelin, 1789. Contribution de l'espèce à la connaissance des climats quaternaires de la France». *Mémoires et Travaux de l'Institut de Montpellier*, 13: 383.
- CHEYLAN, M. (1983): «The frue status and future of Herman's Tortois, *Testudo hermanni robertmertensi*, Wermuth 1952 in Western Europe», *Amphibia-Reptilia*, Akademische Verlagsgesellschaft: 1-10.
- FÈLIX, J.; GRABULOSA, I. (1980): «Herpetofauna de l'Alt Empordà», *Rev. de Girona*, 91: 99-103.
- FÈLIX, J. (1984 a): «Les tortugues continentals de l'Empordà. Proposició d'Estació Zoològica a la serra de la Balmeta», *IAEDEN*, 42 ps., Figueres.
- FÈLIX, J. (1984 b): «Anàlisi corològica sobre la distribució dels amfibis i rèptils a l'estribació oriental dels Pirineus, l'Albera», *Bull. Soc. Cat. Ict. Herp.*, 9: 57-64.
- LAMBERT, M. R. K. (1982): «La conservation des tortues méditerranéennes». *Bull. Soc. Herp. Fr.*, Fr., 12.
- LÓPEZ JURADO, L. F. et al. (1979): «Las tortugas terrestres *Testudo graeca* y *Testudo hermanni* en España», *ICONA, Naturalia Hispanica*, 17, Madrid.
- MALUQUER, J. (1917): «De re herpetologica, IV: Sobre les tortugues de Catalunya i Mallorca», *Bull. Inst. Cat. d'Hist. Nat.*, 17: 108-111.
- WERMUTH, H. (1952): «*Testudo hermanni robertmertensi* n. subesp. und ihr Vorkommen in Spanien», *Senckenbergiana*, band 33 (1/3): 157-164, Frankfurt am Main.

L'autor agraeix el suport que en tot moment ha trobat en el Dr. Marc Cheylan de la Universitat de Montpel·ler, així com en l'aportació de dades.

El paisatge vegetal de l'Albera

Josep Bou i Tomàs

L'Albera és una unitat de territori singular a l'extrem oriental de la serralada pirinenca, que separa les planes del Rosselló, al nord, i de l'Empordà, al sud.

Es tracta d'una unitat territorial perfectament definida, però alhora molt complexa, on es poden distingir diferents subunitats fisiogràfiques. Així, doncs, cal distingir la serralada muntanyenca dels Aspres o terraprim marginals en contacte amb les planes al·luvials i la franja costanera. D'una forma molt esquemàtica, podem parlar de les següents subunitats:

Massís de les Salines (zona muntanyenca situada entre la Muga i el coll de Panissars).

Massís de l'Albera (zona muntanyenca compresa bàsicament entre el coll de Panissars i el de Banyuls).

Aspres septentrionals de l'Albera.

Aspres meridionals de l'Albera.

Marenda (front litoral de tot el territori de l'Albera).

Planes al·luvials del territori ruscinic (Empordà i Rosselló).

Les característiques fisiogràfiques principals del territori de l'Albera són la seva singularitat i la diversitat de paisatges, fet que configura un territori format per espais d'una gran vàlua i d'un marcat interès natural en el conjunt del territori català.

L'Albera queda compresa, bàsicament, entre les conques hidrogràfiques del Tec i la Muga, així com del riu Llobregat d'Empordà, amb un predo-

mini total dels materials geològics antics. Al massís de les Salines predominen les roques àcides, que s'estenen fins als entorns de la Jonquera, mentre al massís de l'Albera són les roques metamòrfiques les que constitueixen el nucli principal. La freqüent degradació i erosió del substrat dona origen a sorres àcides, amb predomini dels sòls bruns, que alternen amb sòls esquelètics, criptopodzòlics o de tipus al·luvial.

La situació de les formacions muntanyenques determina la presència de gradients climàtics molt importants que condicionen l'estructura del paisatge vegetal. Així, doncs, les temperatures mitjanes anuals poden oscil·lar entre els 9-10 °C dels cims i els 15 °C del litoral, i la pluviositat entre els 1.200 mm/any dels nivells culminants i els 500 mm de les planes i de Marenda. Dels climes xerotèrics marítics amb un eixut prolongat a l'estiu es passa a un clima axeromèric de les parts altes de les muntanyes, sense cap eixut estival i uns màxims de primavera i tardor. Un factor climàtic de notable importància en el paisatge de l'Albera és el vent, en especial la tramuntana, que influeix molt directament sobre la vegetació i el medi en general.

El poblament humà de l'Albera és molt antic i ha estat dedicat des de sempre a les activitats agrícoles (Aspres i Marenda), ramaderia i aprofitaments silvícoles (zones muntanyenques) i turisme (litoral de la Marenda). Els aprofitaments silvícoles han estat

força intensos, dedicats especialment a l'explotació del suro, el carboneig de la fusta d'alzina i l'aprofitament de la fusta dels caducifolis (castanyer, faig...). Els nuclis de població actuals se situen als peus de la muntanya, als Aspres i a les terres marginals, mentre els vessants muntanyencs han sofert un profund procés de despoblament. D'altra banda, tot i que aquest territori és una via de pas obligat entre el Rosselló i l'Empordà, forma una barrera orogràfica que, per les seves característiques, ha permès el manteniment d'un conjunt de sistemes naturals en un bon estat de conservació.

EL POBLAMENT VEGETAL DE L'ALBERA

Amb més d'un miler d'espècies vegetals, el conjunt territorial de l'Albera mostra grups de plantes molt diferenciats pel que fa a les exigències ecològiques i als elements corològics als quals pertanyen. La raó de la notable diversitat vegetal d'aquest territori s'ha de buscar en el gran nombre d'ambients presents, des d'aquells típicament mediterranis fins a d'altres propis de les terres centreuropees i fins i tot de l'alta muntanya pirinenca. Com hem dit, entre els principals factors determinants cal destacar la posició geogràfica del massís, l'heterogeneïtat del relleu i el marcat gradient climàtic.

L'Albera forma amb les Salines l'extrem oriental de la serralada pirinenca, que davalla progressivament envers la Mediterrània. Comprèn els cims més extrems dels Pirineus axials i, per tant, és una important via d'expansió de les plantes muntanyenques i eurosiberianes vers el litoral. Això fa que hi trobem algunes espècies centreuropees i orofítics en llurs localitats més properes al litoral, com és el cas del faig (*Fagus sylvatica*) o del neret (*Rhododendron ferrugineum*).

La topografia accidentada i l'amplitud altitudinal (del nivell del mar puja fins als 1.263 m del puig Neulós o els 1.448 del roc de Frausa) ofereixen als vegetals unes condicions de vida molt diversa, des de la plana, on predomina l'element corològic mediterrani, fins a les parts altes de les muntanyes, on

l'element corològic predominant és l'eurosiberià.

D'altra banda, el clima accentua encara més aquesta diversitat. La situació del massís, proper al mar, condiciona un clima plujós i humit a les muntanyes, que contrasta amb els ambients secs i poc plujosos de les planes.

En aquestes condicions, l'Albera forma un conjunt natural de gran interès florístic, on, a més de la gran diversitat, destaca la presència de nombroses espècies rares, per trobar-se en el seu límit d'àrea de distribució (com és el cas de la genciana, *Gentiana acaulis*, o d'*Anthemis cretica* ssp. *carpatica*) o per constituir endemismes d'àrea més o menys ampla (com *Armeria alliacea* ssp. *ruscinnensis* o *Limonium minutum* ssp. *tremolsii*).

EL PAISATGE VEGETAL DE L'ALBERA

L'Albera, com ja hem dit, presenta una gran diversitat de paisatges vegetals. Es dona un fort contrast entre el

paisatge plenament mediterrani de les planes al·luvials del Rosselló i l'Empordà, i les unitats muntanyenques que les separen, on arriba a desenvolupar-se un paisatge muntanyenc propi dels Pirineus orientals. Aquesta diversitat paisatgística manifesta en sentit N-S gairebé simètricament respecte al nucli central del massís, també es fa palesa en sentit E-W, on les parts altes de la muntanya cauen sobtadament sobre els costers mediterranis de la Marenda.

L'amplitud altitudinal, junt amb els forts gradients climàtics, provoca una clara zonació de la vegetació. Del domini de la sureda, on predomina l'element corològic mediterrani, passem fins al domini de la fageda, on l'element corològic predominant és l'eurosiberià. Espècies bòreo-alpines, oròfits o algunes de tendència atlàntica, troben refugi exclusivament a les parts enlairades d'aquest massís. En aquests cims troben llur límit corològic oriental als Pirineus algunes espècies centroeuropees i orofítiques.

A l'Albera podem distingir quatre grans dominis de vegetació:

Visió general des del cim de les Salines, del pla del Moixer i dels nivells culminants del massís.

L'alzinar litoral i la sureda.

L'alzinar muntanyenc.

Les rouredes i els boscos mixtos de caducifolis.

La fageda.

L'alzinar litoral i la sureda

Vegetació típicament mediterrània, pròpia de la plana i la terra baixa dels Aspres i de la Marenda a altituds inferiors a 400-500 m (esporàdicament fins a 600-700 m).

L'alzinar típic amb marfull dels sòls eutròfics és força rar a l'Albera, i només el trobem puntualment en alguns indrets, com la Marenda i els Aspres septentrionals. Els alzinars han sofert al llarg del temps una forta regressió en benefici dels conreus, de la sureda (afavorida per l'home) o de diverses

comunitats secundàries de substitució que tenen un paper molt important en el paisatge actual, com la brolla d'estepes i brucs o la garriga.

La sureda, ben al contrari, ocupa una gran extensió a la terra baixa del país de l'Albera. Aquesta comunitat que naturalment ocuparia els sòls més pobres o els indrets particularment rocosos, ha estat tradicionalment afavorida per l'home i és la unitat de vegetació més característica del paisatge actual dels estatges inferiors. Junt amb les altres suredes de l'Alt Empordà constitueix un dels nuclis més importants d'aquests boscos a Catalunya.

La sureda és un bosc molt més obert que l'alzinar, afavorit d'altra banda per la pràctica dels aprofitaments silvícoles, que fa que hi predominin les plantes transgressives de les brolles. Plantes com *Calicotome spinosa*, *Erica scoparia*, *Ulex parviflorus*, *Cistus salvifolius*, etc., pròpies de les brolles calcífugues de brucs i estepes, tenen una notable importància en el paisatge actual de l'Albera. La degradació de la sureda en terrenys de fort pendent condueix a la brolla de bruc boal i estepa borrera i, finalment, als pradells secs de gramínies i petites plantes anuals. En terrenys més planers i sòls profunds es desenvolupa la brolla de bruc d'escombres, que té el seu òptim en els indrets més humits, especialment als peus del massís. En les clarianes d'aquestes brolles poden fer-se petits pradells de teròfits.

Dins el país de la sureda no és pas rar trobar comunitats pròpies d'ambients més humits, especialment als fondals obacs i a les vores dels torrents i rierols. Les vernedes amb consolda, on sovint abunda la falguera de rei (*Osmunda regalis*), i l'avellanosa amb falgueres són freqüents en aquests ambients. Als torrents i a les vores de recs dels Aspres i de les terres properes a la plana al·luvial trobem alguns fragments residuals d'alberedes i poblaments d'aloc.

El paisatge agrícola ocupa una gran part del territori a l'estatge basal. La vegetació dels sembrats i conreus de secà es troba àmpliament difosa. Les bardisses també tenen una importància especial en determinats indrets, com a les vores de camps i camins o als tor-

rents on ha desaparegut la vegetació natural.

L'alzinar muntanyenc

Entre l'estatge de l'alzinar muntanyenc i el de l'alzinar típic o de la sureda no hi ha una discontinuïtat clara, sinó una transició gradual de l'un a l'altre.

Aquest alzinar cobreix grans superfícies a ambdós vessants de l'Albera i les Salines, fins a l'alta vall de Banyuls, dins una amplitud altitudinal força important. Depenent de les condicions ambientals, es pot trobar des dels peus de les muntanyes (entre 300 i 400 m) fins a 800-900 m i, en alguns solells, fins a 1.000 m. L'alzinar forma una faixa més o menys ampla a ambdós vessants.

Sobre els substrats àcids del territori, l'alzinar muntanyenc forma un bosc dens i continu que acull alguns arbres caducifolis (roure martinenc, avellaner, trèmol...).

A l'Albera predomina l'alzinar muntanyenc típic dels sòls silícis, ric en espècies acidòfiles, tot i que en determinades fondalades poden trobar-se alzinars amb algunes diferències. Cal destacar la presència a l'Albera d'un alzinar de característiques singulars, l'alzinar amb fals aladern, no conegut d'altres contrades catalanes.

L'alzinar amb fals aladern presenta un aspecte fisiognòmic particular i es fa en diferents indrets del territori entre 400 i 900 m d'altitud: a les muntanyes del Portús, als voltants de Requesens i a la capçalera de l'Anyet, al vessant meridional entre el cim dels Tres Termes i el Sallafort, i torna a trobar-se a les parts altes de la vall de Banyuls. Es tracta d'un alzinar que es fa en alguns vessants humits, en molts casos fent la transició entre l'alzinar muntanyenc típic i els boscos caducifolis. La seva estructura i composició es caracteritza per la gran abundància del fals aladern (*Phillyrea latifolia*), que en alguns casos pot ésser l'espècie dominant de l'estrat arbori, amb un recobriment superior al 50%.

La degradació de l'alzinar muntanyenc porta a la formació de les brolles o dels matollars acidòfils (brolla de bruc d'escombres i matollar de gòdua

amb bardissa) i, en últim terme, als pradells de teròfits calcífugs (pradells d'aira i heliantem, i pastures amb anuals dels sòls secs).

Els prats secs silícícoles muntanyencs de l'Albera, rics en plantes anuals, són molt freqüents entre (400) 500 m i els nivells culminants. Semblen preferir, però, els indrets secs i especialment ventejats dels colls i replans superiors.

En els vessants ombrívols i als indrets frescals són freqüents les castanyedes d'origen antròpic, així com penetracions dels boscos caducifolis xeromesòfils. Els boscos de ribera també hi són presents, sobretot la verneda, encara que també hi pot haver petits retalls de gatelleda.

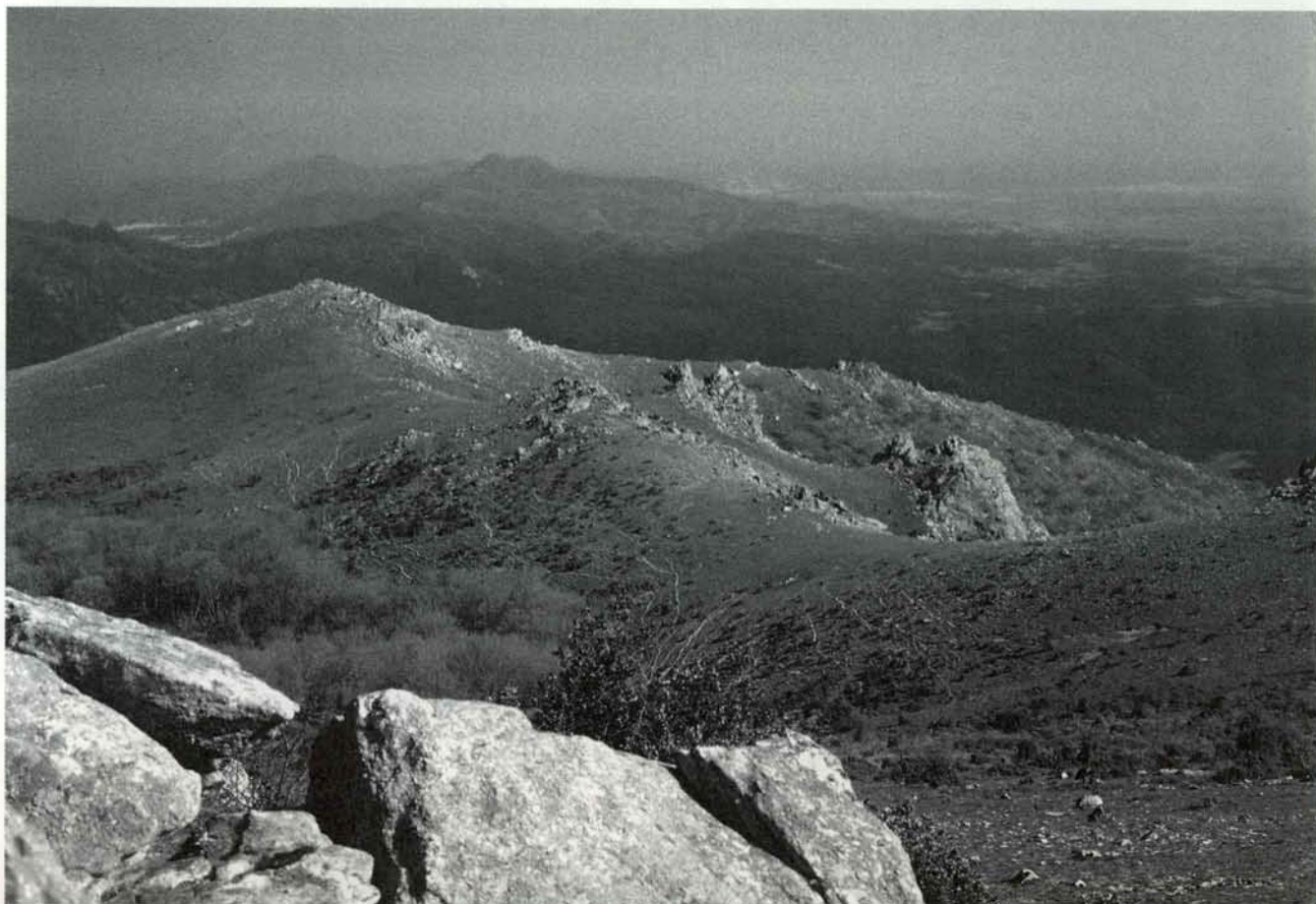
Les rouredes seques (boscos caducifolis)

Amb aquest estatge de vegetació entrem plenament a la zona dels boscos caducifolis, únicament representats al massís de l'Albera i de les Salines i no a les terres properes dels Aspres. Als ambients més frescals i humits del massís de les Salines, trobem encara alguns fragments de boscos humits, del tot inexistents a l'Albera. A l'Albera només es desenvolupen comunitats xeromesòfiles, com les rouredes seques.

Es tracta d'una zona predominantment forestal, on els boscos ocupen grans superfícies i predominen sobre altres tipus de comunitats herbàcies o arbustives, tot i que per acció antropogènica les comunitats obertes poden tenir localment una certa importància.

El domini de les rouredes forma una faixa més o menys àmplia entre l'alzinar muntanyenc i la fageda. Aquests boscos xeromesòfils poden baixar pràcticament fins a (500) 600-700 m i pujar fins a 1.200 m. Pel vessant meridional se situen entre 500 m, als torrents Pregon i del Freixe, i 1.100-1.200 metres, al peu del puig Neulós i altres nivells culminants, mentre que pel vessant septentrional s'estenen entre el bosc de la Roca d'Albera i el d'Argelers i les parts altes del massís, a un nivell altitudinal comprès entre 400-500 m i 800-900 (1.100) m, aproximadament.

Dins aquest estatge de vegetació cal considerar dos tipus de boscos:

Bosc mixt de caducifolis, especialment de roure martinenc i roure de fulla gran.

Bosc acidòfil que cobreix superfícies no gaire extenses (almenys en el paisatge actual substituït per castanyedes o altres formacions d'origen antròpic). Prefereix les obagues o els vessants d'orientació NNE, per on baixa a algunes fondalades especialment humides, afavorit per les condicions microclimàtiques originades pels corrents d'aire marítim. En el vessant septentrional pot trobar-se entre 300-400 m i 800-900 m.

Roureda acidòfila de roure martinenc amb falguera aquilina.

Roureda submediterrània de roure martinenc que ocupa una superfície important al massís de les Salines; a l'Albera només la coneixem de molt poques localitats (sector de Requesens). Pels vessants obacs o les fondalades, pot descendre pràcticament fins a 500-600 m, mentre que cap amunt rarament sobrepassa el nivell de 1.000-1.100 m, on cedeix el lloc als boscos

mixtos o a la fageda. Igual que les anteriors comunitats, aquests boscos sovint han estat explotats i transformats en castanyedes. La degradació d'aquestes comunitats fa augmentar el nombre de plantes acompanyants de les bardisses i dels mantells marginals dels boscos.

La destrucció de les rouredes seques condueix a matollars densos i impentribles de gòdua i falguera aquilina i, si l'acció destructora continua, evolucionen vers la landa acidòfila de bruguerola.

Dins aquest domini de vegetació són freqüents comunitats mesòfiles, com l'avellanosa amb falgueres o la verneda amb consolda, refugi de plantes eurosiberianes força rares a l'Albera. Són freqüents també les comunitats efímeres de teròfits i petits geòfits que viuen en sòls oligotròfics més o menys humits.

Les fagedes

Vegetació netament eurosiberiana que caracteritza els nivells culminants del massís de l'Albera, especialment

La vall de la Maçana manté un conjunt de sistemes naturals en un bon estat de conservació, que varen determinar la seva declaració com a reserva natural.
Foto: J. Bou.

entre 800 m i els 1.260 m del puig Neulós. En alguns indrets pot trobar-se fins als voltants de 700 m d'altitud, en les localitats més properes a la Mediterrània dels Països Catalans (vall de la Maçana, sobre Sant Martí de l'Albera, torrent Pregon i vessant meridional del Sallafort).

Les fagedes del vessant meridional ocupen poca extensió i freqüentment presenten un aspecte fragmentari refugiat en els fondals més humits. Ben al contrari, al vessant nord la fageda forma boscos continus que ocupen extenses superfícies just fins a sota de la línia de carena, on la tramuntana i altres factors ambientals propis de carena impedeixen el desenvolupament del faig a la zona culminant. Només al-

guns peus isolats, que presenten formes anòmales, resisteixen aquestes condicions.

La disposició altitudinal típica de la fageda pot alterar-se per les peculiars condicions climàtiques d'alguna vall. Així al fons de vall del torrent Pregon (Requesens), la forta humitat retinguda permet el desenvolupament de la fageda entre 600-700 m d'altitud, i és la roureda xeromesòfila la que es troba per sobre d'aquestes comunitats.

La fageda de l'Albera es presenta sota diverses formes fisiognòmiques amb una important variabilitat. Els sòls del massís són en general de reacció molt àcida i pobres en nutrients (oligotròfics), factor determinant del predomini de les espècies acidòfiles.

A les terres més planeres, profundes i humíferes, la fageda acostuma a ésser amb el lèbor verd, que pot presentar diverses variants segons el grau d'humitat i les condicions dominants. En les fagedes de les Salines es troben alguns elements inexistent a l'Albera. Així, doncs, en indrets propers als reguerols humits o vessants molt ombrívols trobem fagedes dominades per *Luzula sylvatica*.

La fageda que predomina a l'Albera és la fageda acidòfila amb lúzula. La diferència rau en la composició florística; en la fageda amb el lèbor dominen les espècies neutròfiles que creixen sobre la virosta (fullaraca acumulada) i en la fageda amb lúzula són les plantes acidòfiles les que hi predominen. La fageda acidòfila acostuma a ser present en tots els vessants de fort pendent (sòls oligotròfics). La fageda dominada pel nabiu, freqüent al massís de les Salines, és molt rara a l'Albera. En les fagedes de les Salines i l'Albera troben refugi nombroses plantes muntanyenques o eurosiberianes, en llurs localitats més extremes al territori pirinenc (*Veratrum album*, *Lilium martagon*, *Abies alba*, *Sambucus racemosa*, etc.).

Una altra fàcies de la fageda de l'Albera és aquella en què els estrats inferiors són dominats per les molles i hepàtiques. L'estrat muscinal forma un mantell continu que pot recobrir pràcticament el 90-100%.

En alguns llocs especialment degradats (aprofitaments silvícoles i pastorals, fort pendent...) la fageda es pre-

senta com un bosc denudat, amb un estrat arbori de faig i un estrat herbaci i muscinal molt reduït, pràcticament inexistents.

La destrucció de la fageda dona pas a la formació de la landa acidòfila de bruguerola. Aquesta landa fa el paper de comunitat secundària o bé de comunitat permanent de carena o d'indrets especialment rocosos, alternant amb els prats acidòfils culminants. Si la degradació és més intensa, evoluciona vers les pastures mesoxeròfiles o els pradells terofítics. En aquestes comunitats, hi viuen algunes espècies endèmiques dels Pirineus orientals.

A les fondalades i en sòls amb humitat elevada poden trobar-se boscos caducifolis de caràcter mixt. A les Salines, la freixeneda entra en contacte amb la verneda a les proximitats de l'aigua. Algunes comunitats higròfiles tenen el seu òptim en el domini de la fageda, per exemple, la vegetació fontinal o les jonqueres acidòfiles.

Nivells culminants

Per raons naturals, climàtiques i edàfiques, i afavorides per la pastura extensiva, els cims dels massissos de les Salines i l'Albera es caracteritzen pel desenvolupament de comunitats vegetals de caràcter permanent (landes i prats acidòfils). La forta intensitat i freqüència de la tramuntana impedeix el desenvolupament de comunitats ben estructurades. En aquestes condicions predominen les landes i els prats acidòfils, que alternen amb els grans rocams silícis.

Les landes de bruguerola i viola canina es caracteritzen per un mantell més o menys continu de bruguerola acompanyat de diverses plantes arbustives i herbàcies: *Genista pilosa*, *Juniperus communis*, *Pteridium aquilinum*, *Viola canina*, *Genistella sagittalis*, etc. Les landes són freqüents a les Salines entre el pic del Canonge o puig Falcó fins al pla de la Pastora, mentre que a l'Albera es troben entre el pic de Sant Cristòfol i el roc dels Tres Termes fins al Sallafort. Entre la landa hi ha rasos culminants xeromesòfils que acullen algunes espècies excepcionals, com *Antennaria dioica*, *Luzula campestris*, *Alchemilla saxatilis*, *Dianthus pungen-*

Armeria alliacea ssp. *bupleuroides*, *Anthemis cretica* ssp. *carpatica*, etc.

CONCLUSIONS

El territori de l'Albera es caracteritza per la seva gran diversitat de paisatges vegetals i la presència d'elements singulars que li atorguen un gran interès natural. El massís de l'Albera acull una notable diversitat, ja que en una zona relativament reduïda presenta una zonació altitudinal ben manifesta, que va des del país de l'alzinar i la sureda, plenament mediterrani, fins al país de la fageda, de caràcter centreuropeu. Moltes de les comunitats vegetals que configuren el seu paisatge concorden amb les d'altres indrets de les terres catalanes, però d'altres són d'una extrema singularitat i no es retroben enlloc més del país.

El coneixement aprofundit dels sistemes naturals de l'Albera i, per tant, de la seva flora i vegetació, ha d'ésser una de les bases fonamentals per a l'establiment dels futurs criteris per a l'ordenació i la conservació de llur territori.

BIBLIOGRAFIA

- AMANDIER, L. et CAMARASA, J. M., 1972: *Notice de la carte de l'occupation des terres du massif des Albères (Pyrénées-Orientales)*.
- AMANDIER, L., 1973: *Bases phyto-écologiques pour l'aménagement du paysage du massif des Albères (Pyrénées-Orientales)*. CNRS/CEPE, 144 p., Montpellier.
- BAUDIERE, A., 1975: «Contribution à l'étude structurale des forêts des Pyrénées Orientales: Hêtraies et Chênaies acidiphiles». *Coll. Phytosoc.* III: 17-44, Vaduz.
- BOU, J., 1984: *Flora i paisatge vegetal de la regió muntanyenca de l'Alt Empordà (Massís de les Salines)*. Universitat de Barcelona. Memòria de la tesi de llicenciatura (inèdit).
- GAUSSEN, H., 1925: «Documents pour la carte des productions végétales. Végétation des Albères orientales», *Bull. Soc. Hist. Nat. Toulouse*, LIII (4): 197-258. Tòlosa.
- GAUSSEN, H. et col., 1972: *Carte de la végétation de la France. Feuille de Perpignan* (f. 78), 1:200.000. Ed. CNRS, Perpinyà.

Sis cicles d'excursions 1982 - 1991

**Francesc Beato
Kildo Carreté**

En el decurs de nou anys s'han dut a terme sis cicles d'excursions a diferents serralades del país. Aquesta activitat col·lectiva ha estat organitzada per la secció de Muntanya del Centre Excursionista de Catalunya, amb el propòsit de donar a conèixer algunes peculiaritats de les nostres comarques, on la muntanya és un factor molt important. Cada cicle ha cobert set itineraris excursionistes, des del novembre fins a l'abril següent, dedicant aquests sis mesos a recórrer una comarca determinada, havent escollit els paratges de Catalunya que solen ser menys visitats pels excursionistes.

L'èxit obtingut al primer cicle ens va animar a continuar, i ara ja en tenim sis d'enllestits, amb 5.450 participants a les caminades. Aquestes quaranta-dues excursions ens han facilitat el coneixement del Montsec; el Montsant i les muntanyes de Prades i serra la Llena; els intricats senders de l'Alta Garrotxa; les muntanyes que s'estenen a banda i banda del Segre, des d'Artesa fins a Organyà; hem tornat al Montsec per conèixer les muntanyes veïnes d'aquest gegant calcari de les terres de Ponent i, finalment, acabem de fer la gran passejada per l'Albera, en totes direccions: des dels castells de Rocabertí i Requesens fins als boscos de la Maçana, i visitant la muntanya de les Salines i el cap de Creus.

LES COL-LABORACIONS

El bon resultat obtingut en aquests sis cicles es deu gairebé del tot a l'ajuda donada pels amics de les entitats excursionistes de les comarques on hem estat. Aquests nous amics ens han guiat per camins i paratges gairebé desconeguts per a la majoria i ens han fet conèixer racons sorprenents, ermites, boscos i torrenteres. No els anomenem perquè ben segur que n'oblidaríem alguns. A l'Albera hem retrobat vells amics d'Oliana, Tàrraga, Reus, Salt, Ulldemolins...

LA POSADA EN MARXA

Després d'escollir la comarca a la qual dedicarem sis mesos d'activitat excursionista, a l'entrada de l'estiu es convoca una reunió, on són convidats a assistir tots els representants de les entitats excursionistes de la comarca. S'exposa la finalitat del cicle, l'èxit obtingut en passades edicions, amb un nombrós estol de seguidors, i els resultats que en deriven. Demanem la col·laboració de les entitats excursionistes presents a la convocatòria, per a ajudar-nos en el guiatge dels itineraris, dels quals ja tenim un esquema preparat, que serà modificat a criteri de les entitats que se'n responsabilitzin.

La roda s'acaba de posar en marxa. Ara ens cal iniciar aquesta tasca poc brillant, a càrrec dels coordinadors:

preparar conferències, projeccions, supervisió i previ seguiment dels itineraris més dubtosos, feines de correspondència, dibuixants, coneixedors de llegendes de la comarca, etc.

Ens plau manifestar que hi ha un factor de molt pes que ha contribuït a l'èxit d'aquestes caminades, en les quals participen centenars de persones. Aquest factor ha estat la col·laboració constant dels assistents habituals a les excursions programades. La seva veterania ens ha estat una valuosa ajuda a l'hora de conduir el nombrós grup arreu de mals camins, amb pluja i boires, o bé voltats de la foscor prematura quan la caminada s'allarga i ve la foscor de l'hivern, el fred i el cansament. Aprofitem aquesta avinentesa per a expressar el nostre agraïment als col·laboradors anònims, que han facilitat molt la feixuga tasca de l'equip escombria.

PRESENTACIÓ DEL CICLE DEDICAT A LES MUNTANYES DE L'ALBERA

Aquest primer acte té lloc al Casino Menestral de Figueres, on hi ha el Centre Excursionista Empordanès, i es presenten a la convocatòria el Centre Excursionista Maçanetenc, el Centre Excursionista Jonquerenc, el Grup Pirinenc Excursionista Nord Català, de Prada de Conflent, la Secció de Muntanya del Club Olímpic Farners i l'amfitrió, el Centre Excursionista Empordanès. D'aquesta reunió surt el programa que marcarà el curs del Cicle de l'Albera.

RESUM DEL PROGRAMA

15 de novembre de 1990: presentació del Cicle a càrrec del president del Centre Excursionista de Catalunya, Josep M. Sala i Albareda, i projecció de diapositives de l'Albera a càrrec de Camil José.

18 de novembre: excursió del Port de la Selva al cap de Creus, passant per Sant Baldri de Tavallera, cala Tavallera, mas de la Birba, cala Prona, masia de Rabassers i cap de Creus. Guiatge: Centre Excursionista de Catalunya.

EL MONTSEC

D'EST A OEST

Cicle d'Excursions

DESEMBRE '82
ABRIL '83

Donja de la Parera

CENTRE EXCURSIONISTA
DE CATALUNYA
Club Alpi Català

Secció de Muntanya
Paradis, 10 ☐ Tel. 315 23 11
08002 BARCELONA

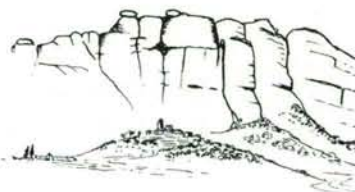
EL MONTSANT

d'Est a Oest

CICLE D'EXCURSIONS

Novembre '83 / Abril '84

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA
Club Alpi Català

Secció de Muntanya

Paradis, 10 ☐ Tel. 315 23 11
BARCELONA 2

L'ALTA GARROTXA

D'EST A OEST

CICLE D'EXCURSIONS

Novembre '84 / Abril '85

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA ■ Club Alpi Català

Secció de Muntanya

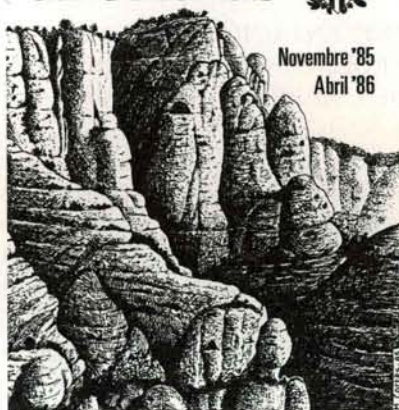
Paradis, 10 ☐ Tel. 315 23 11
08002 BARCELONA

LES MUNTANYES DE LA VALL DEL SEGRE

CICLE D'EXCURSIONS

Novembre '85
Abril '86

SANT HONDRAT

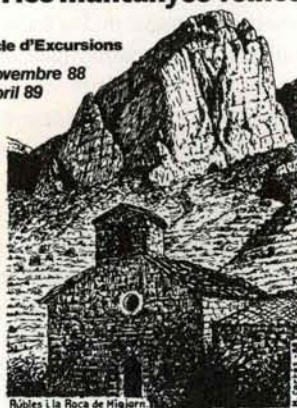
CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA ■ Club Alpi Català
Secció de Muntanya

Paradis, 10 ☐ Tel. 315 23 11
08002 BARCELONA

EL MONTSEC i les muntanyes veïnes

Cicle d'Excursions

Novembre 88
Abril 89

Ruïnes i la Roca de Mirjorn

CENTRE EXCURSIONISTA
DE CATALUNYA
Club Alpi Català

Secció de Muntanya
Paradis, 10 ☐ Tel. 315 23 11
08002 BARCELONA

L'ALBERA

del Roc de Frausa
al Cap de Creus

Cicle d'Excursions

Novembre 90
Abril 91

Castell de Requesens

CENTRE EXCURSIONISTA
DE CATALUNYA
Club Alpi Català

Secció de Muntanya
Paradis, 10 - Tel. 315 23 11
08002 BARCELONA

16 de desembre: excursió a la reserva natural de la Maçana, pel casal de Valmy, ermita de Sant Llorenç del Mont, coll del Pomer, torre de la Maçana, barraca de les Colomates, font d'en Cassanyes, coll de Vallòria, coll dels Gascons i Banyuls de la Marenda. Guiatge: Grup Pirinenc Excursionista Nord Català, de Prada de Conflent.

17 de gener de 1991: a la sala d'actes del Centre, projecció del vídeo «Torres de senyals i pous de neu», presentat i comentat per l'estudiós Roger Rull, de Banyuls de la Marenda.

19 de gener: inauguració de la sala d'actes del Casal de la Cultura de la Jonquera, amb assistència del batlle i

nombrosos jonquerencs. Els coordinadors del cicle, Beato i Carreté, presenten una col·lecció de fotografies antigues de l'Alt Empordà, procedents de l'Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya. Tot seguit hi ha una sessió de diapositives amb imatges d'anteriors cicles i una col·lecció referent als ports de Tortosa.

20 de gener: excursió al castell de Rocabertí i l'ermita de Santa Llúcia, des de la Jonquera, mas Brugat, castell de Rocabertí, coll dels Fangassos, Sant Pere del Pla de l'Arca, mas del Calze, roc Civader, ermita de Santa Llúcia i retorn a la Jonquera pel camí dels Romers.

Arribats a l'ermita, tots els assistents són obsequiats amb postres pels directius del Centre Excursionista Jonquerenc. Socis d'aquesta entitat han conduït aquesta interessant travessia.

Acabada l'excursió i a la plaça de la Vila de la Jonquera hi ha l'acte d'homenatge a l'escriptor i excursionista, antic soci del Centre Excursionista de Catalunya, Carles Bosch de la Trinxeria (1831-1897). Inicia l'acte el president del Centre Excursionista de Catalunya, Josep M. Sala i Albareda i tot seguit hi intervé Jordi Castellanos, catedràtic de Filologia Catalana de la Universitat Autònoma de Barcelona i estudiós de l'obra de Carles Bosch de

L'ALBERA

La Tavallera, una de les cales del cap de Creus que visitarem en la primera excursió. Foto: Camil José.

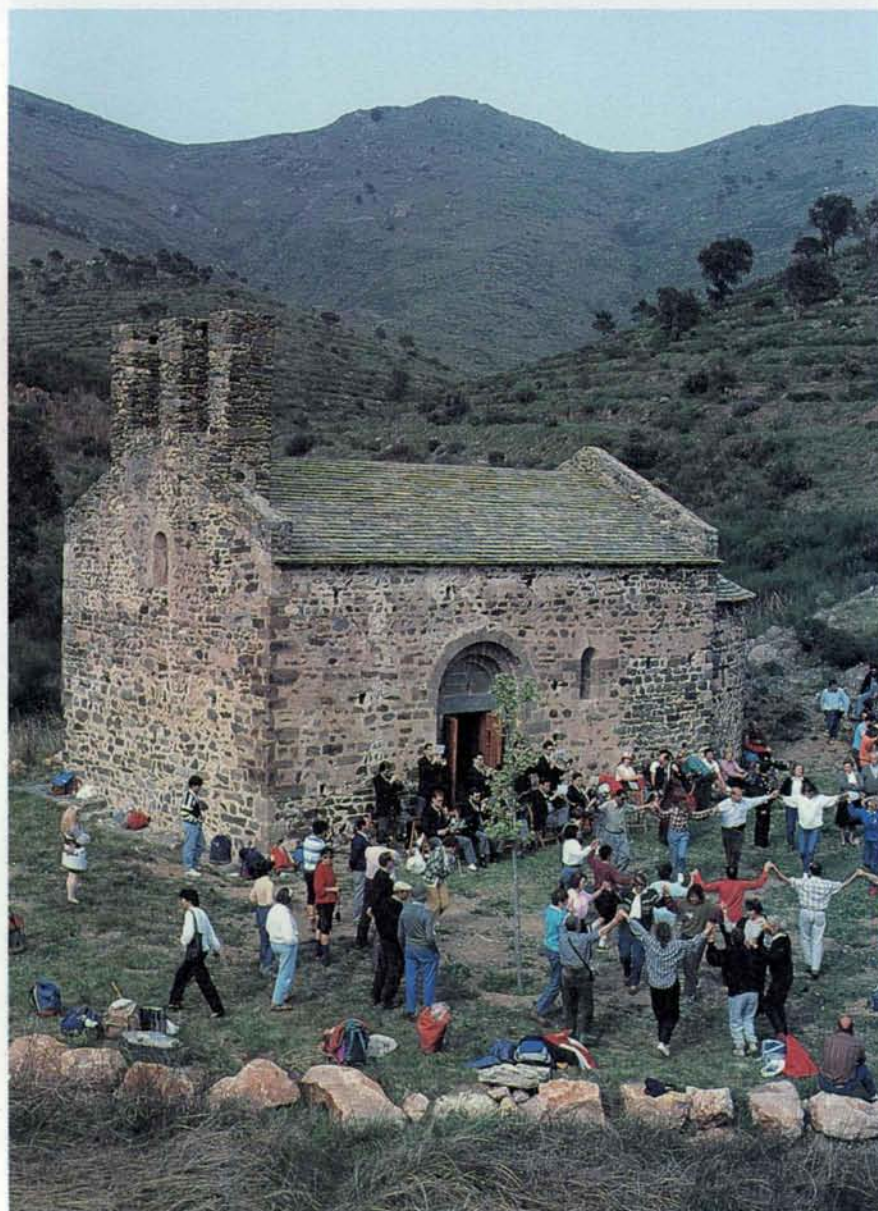
la Trinxeria. El parlament se centra en aquest escriptor de la Renaixença, que ens ha llegat diverses obres referents al Pirineu Oriental, unes obres que reflecteixen amb realisme la vida i els costums de la gent de l'Albera a mitjan segle passat.

Al veí carrer Major hi ha la casa on visqué i morí aquest personatge, i tothom s'hi congrega per ser testimonis del descobriment d'una placa fixada a la façana, amb el nom de Carles Bosch de la Trinxeria i de qui li ret homenatge, el Centre Excursionista de Catalunya. Acabat aquest acte, tothom va a l'església parroquial de Santa Maria, al concert que ens ofereix l'Orfeó Jonquerenc, amb el temple ple de gom a gom, ja que tot el poble s'ha bolcat als actes commemoratius que estem celebrant. Clou els actes Josep Rigau i Domènech, batlle de la Jonquera, acompanyat d'uns quants regidors.

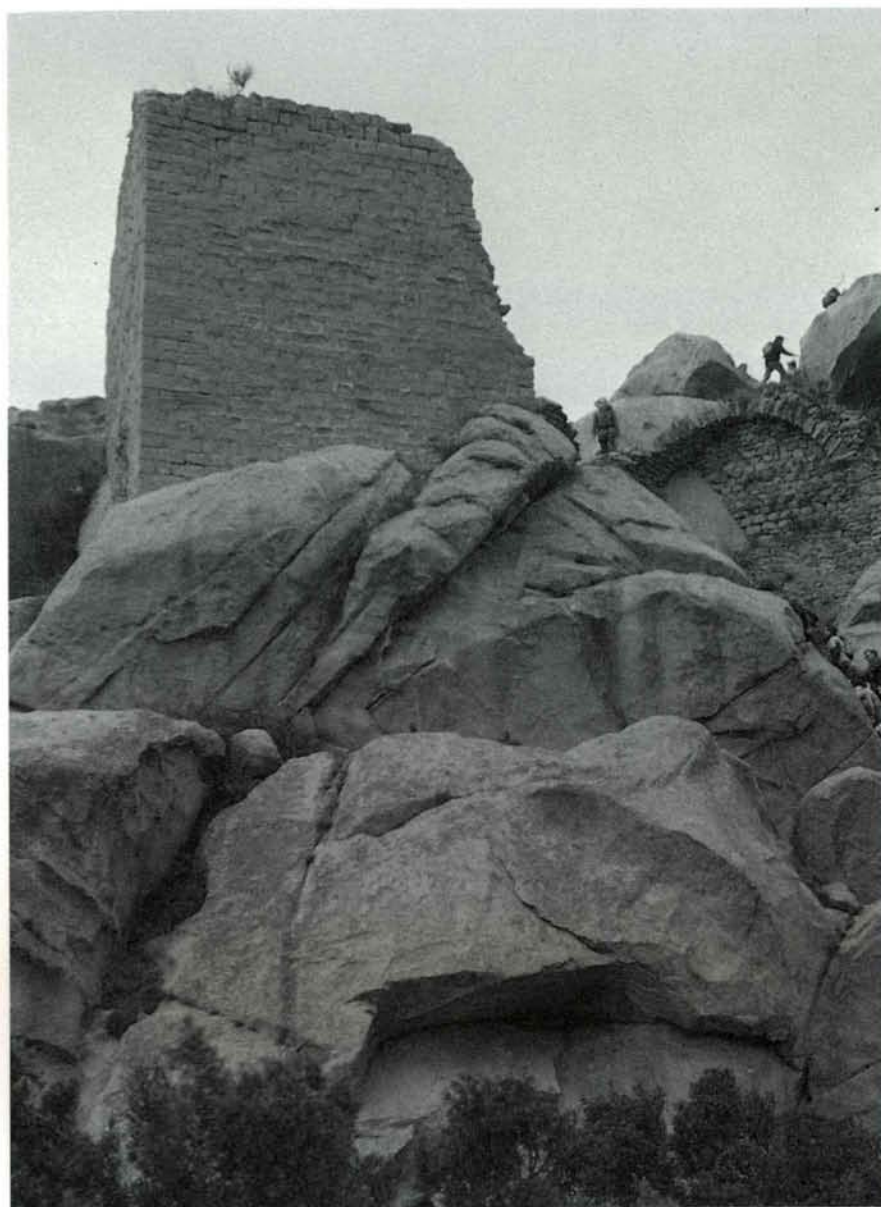
Avui ha estat un dia complet, amb fred, tramuntana forta, caminada a través de boscos socarrimats, reanimació a Santa Llúcia amb pastes i garnatxa, i, finalment, a la vila de la Jonquera, aquest acte emotiu que ens ha fet traslladar per uns instants a l'Albera de fa més de cent anys, tot recordant Carles Bosch de la Trinxeria, l'excursionista i caçador.

14 de febrer: a la sala d'actes del Centre Excursionista de Catalunya, conferència complementada amb diapositives, a càrrec de Josep Bou i Tomàs, botànic, membre de la Institució Catalana d'Història Natural, que ens ofereix una lliçó magistral sobre la flora de l'Albera.

16 de febrer: a l'Hostal la Quadra de Maçanet de Cabrenys, trobada amb

Sant Silvestre de la Valleta. Actes de cloenda del cicle d'excursions «L'Albera. Del roc de Frausa al cap de Creus». Foto: Camil José.

El castell de Rocabertí, una de les fites de la tercera excursió del cicle a l'Albera.

Foto: Camil José.

13 i 14 d'abril: travessia del vessant meridional de la serra de l'Albera, des de Cantallops fins al veïnat de la Valleta, proper a Llança, amb acampada a la rodalia del monestir de Sant Quirze de Colera.

Anem de Cantallops al castell de Requesens, Mirapols, Baussitges, mas de Corbera, mas d'en Pils, Sant Quirze de Colera, on pernoctem dins les dependències abandonades d'aquest edifici, ja que el guarda forestal no hi permet l'acampada, per ser aquest indret parc natural.

A l'arribada, Joan Badia i Homs, estudiós del monestir de Sant Quirze de Colera, ens ofereix una detallada exposició referent a la història i l'arquitectura d'aquest malmès i oblidat monument nacional, i acaba denunciant l'abandó en què es troba actualment aquesta meravella històrica de l'art romànic català. Aquest acte d'avui ha estat l'inici d'una campanya que, amb el lema «Sant Quirze de Colera, la vergonya de l'Empordà», han endegat diverses entitats empordaneses, a la qual s'ha adherit també el Centre Excursionista de Catalunya. Aquesta iniciativa intenta ser un toc d'alarma per a evitar l'enderrocament total d'aquest monestir.

L'endemà es continua la caminada a Vilamaniscle i la Valleta, passant pel mas Guanter i la restaurada ermita de Sant Silvestre de la Valleta, lloc escollit per a celebrar-hi els actes de cloenda del cicle dedicat a l'Albera.

14 d'abril: excursió amb inici a Llança per la vall de Madres, fins a les ruïnes de l'església del Terror i el puig Tifell, privilegiada talaia sobre la costa i els vessants sud-orientals de l'Albera, davallant al fondal on es troba l'ermita de Sant Silvestre de la Valleta, en el qual coincidim amb el segon grup, que venia de Cantallops.

Havent dinat, la Unió Excursionista Llançanenca convida tothom a menjar bunyols de l'Empordà remullats amb

els amics excursionistes de la vila. Es repeteix la projecció passada a la Jonquera el passat dia 17 de gener, i desperta molt l'interès la projecció de reproduccions fotogràfiques de pobles de l'Alt Empordà fetes a principis de segle, facilitades per l'Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya.

17 de febrer: excursió al santuari de les Salines, per Maçanet de Cabrenys, castell de Cabrera, les Salines, collada dels Pous, roc de Frausa, mas Roger i Maçanet de Cabrenys. La pluja constant i la gran quantitat de neu dels cims impossibilita pujar al roc de Frausa. Els amics del Centre Excursionista Maçanetenc han estat els guies d'aquest itinerari, seguit gairebé a les palpentes, entre boires i pluja.

16 de març: al Casino Menestral de Figueres, seu del Centre Excursionista Empordanès, es fa la projecció de diapositives de passats cicles, dels ports de Tortosa i també de pobles de l'Alt Empordà a principis de segle. Aquesta sessió dona peu a un animat col·loqui.

17 de març: excursió al puig Neulós, cim culminant de l'Albera, amb sortida i retorn per Sant Martí d'Albera, petit veïnat proper a la carretera que puja fins al mateix puig Neulós. De Sant Martí es puja al coll de l'Ullat, roc dels Tres Termes, carena i cim del puig Neulós, i es torna per la font de la Tanyareda, el Pou de la Neu, coll Forcat i Sant Martí d'Albera. Els amics del Centre Excursionista Empordanès, de Figueres, en són els guies.

L'ALBERA

ASSISTENTS A LES EXCURSIONS DEL CICLE «L'ALBERA. DEL ROC DE FRAUSA AL CAP DE CREUS»								
	1ª	2ª	3ª	4ª	5ª	6ª	7ª	T
Centre Excursionista de Catalunya	161	102	104	102	95	29	59	652
Centre Excursionista Jonquerenc		1	25	4	25	3		58
Centre Excursionista Empordanès				1	9	12	20	42
Centre Excursionista Saltenc	6	5	6	2	8	6	3	36
Grup Pirinenc Excursionista Nord Català		11	5		8	2	2	28
Grup Excursionista Ollana	27	1						28
Unió Excursionista Llançanenca					1		14	15
Centre Excursionista Maçanetenc				2			9	11
Centre Excursionista d'Olot		8						8
Agrupació Excursionista Pedraforca			2					2
Centre Excursionista Pontsica	2							2
TOTAL	196	128	142	111	146	52	107	882

garnatxa i tot seguit el nostre vice-president, Josep M. Gallach, obre l'acte de cloenda del cycle obsequiant les entitats excursionistes col·laboradores amb llibres del fons editorial del Centre Excursionista de Catalunya. Després, els coordinadors del cycle, Kildo Carreté i Francesc Beato, presenten el llibre-memòria, on hi ha descrits els set itineraris realitzats, amb mapes, llegendes, bibliografia referent a l'Albera, ermites i altres notes d'interès per als qui vulguin conèixer una mica més aquest meravellós racó de Catalunya.

Clou l'acte l'actuació de la cobla Miramar, de Figueres. Tothom dansa i es respiren aires de festa, que es manifesten en sonar *L'Empordà*, sardana que tothom acompanya amb una única rotllana a l'entorn d'aquest menut planent on hi ha el senzill monument romànic de Sant Silvestre de la Valleta.

La travessia des de Cantallops ha estat conduïda pels amics del Centre Excursionista Empordanès i l'itinerari des de Llança ho ha estat pels entusiastes socis de la Unió Excursionista Llançanenca.

Amb nosaltres han estat els Amics de Sant Silvestre i molts simpatitzants no caminadors amics de les entitats ex-

cursionistes de l'Empordà.

Acabada la darrera sardana ens encaminem al proper veïnat de la Valleta, on es clou aquest llarg periple de sis mesos per les muntanyes i els pobles de l'Albera, plantada entre l'Empordà i el Rosselló.

Organització del cycle dedicat a l'Albera

Secció de Muntanya del Centre Excursionista de Catalunya

Coordinació i direcció

Francesc Beato i Kildo Carreté

Col·laboradors

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

Antoni Abel
David Aloy
Armand Ballart
Gabriel Bas
Anna Borbonet
Núria Casals
Enric Francès
Camil José

Maria Mercè Lleonart
Francesc Olivé
Pere Parera
Josep Ramon Sánchez

CENTRE EXCURSIONISTA EMPORDANÈS

Narcís Baldi
Lluís Casteys

CENTRE EXCURSIONISTA JONQUERENC

Joan Budó
Jaume Justafre
Josep Laporta
Jordi Puigsegur
Lluís Vila

UNIÓ EXCURSIONISTA LLANÇANENCA

Jaume Turró i Prim

CENTRE EXCURSIONISTA MAÇANETENC

Ignasi Carrera
Josep Ruiz

GRUP EXCURSIONISTA D'OLIANA

Ramon Sala

GRUP PIRINENC EXCURSIONISTA NORD CATALÀ

Antoni Glory
Roger Rull

Excursions amb esquís pel circ de Broate (vall Ferrera)

Francesc Xavier Gregori i Pons

Encara no fa gaires anys esmentar l'alta vall del riu Broate com una opció estiuenca per a ascendir al força divulgat pic de Sotllo, despertava invariablement algun recel, i dels Guins de l'Ase, ni parlar-ne, perquè llavors sí que sempre hi havia algú a la conversa que començava a dir que el normal fóra no complicar-se l'existència, car l'indret òptim per a pujar-hi era el fresat camí que hi duia des del refugi de Vallferrera passant per la coma d'Estats. Per sort, la tasca divulgadora d'un empenedor equip de treball encoratjat pel mestratge de l'incansable matrimoni Jolis, afavorí que poguéssim disposar d'una eina imprescindible per a poder assolir indrets i cims poc divulgats fins aleshores. Us parlo de la guia d'excursions *Pallars-Alt Urgell*, que sortí publicada els anys vuitanta.

Així i tot, no era gaire corrent programar-hi anades, encara que alguns renovadors vocals de la secció de Muntanya començaren a fer incursions-excursions a aquesta alta vall del riu Broate, de la qual tornaren força captivats per la salvatgia que encara s'hi podia assaborir. L'únic problema era l'estratègia a seguir, i els comentaris sempre eren els mateixos: on dormirem? Fer-ho als plans de Boavi, a 1.460 m, comportava una pitrada de més de mil sis-cents metres per a assolir el Sotllo. Pernoctar a l'acollidora pleta de Broate, a 2.170 m, oferia l'al·licient de l'acampada i del bon desnivell aconseguit, ja que més de

set-cents metres ens allunyen de l'acollidor pla de Boavi, encara que amb aquesta darrera opció els sempre clàssics «esquenatous» rondinaven del fató que cal dur al damunt per a fer una dormida mitjanament confortable a l'alta muntanya.

Mentre molts de nosaltres sucumbíem a aquests problemes logístics, l'eficaz Comitè Català de Refugis de la FEEC inaugurava per la tardor del 1988 el flamant refugi tipus bivac situat dalt d'un penyal al capdamunt de la pleta de Broate a una altitud de 2.200 m, com aquell qui diu al rovell de l'ou.

Ara, però, amics lectors, feu un petit

esforç —o millor, remireu les fotografies—, i per uns intants imagineu-vos aquest indret al cor de l'hivern tot cobert per una generosa capa de neu; que bonic, oi? De bonic ho és, però cal dir que tot es complica molt més a l'hora de fer-hi excursions amb esquís. Les aproximacions s'allarguen o s'eternitzen, segons la gent o l'estat de la neu; l'aigua s'ha d'anar a buscar lluny o cal fondre neu. La jornada és força més curta per les poques hores de llum i més dura pel fred viu que acompanya el capvespre i les matinades; i no parlem ja dels «esquenatous», perquè aquests sí que ho passen magre amb el pes afegit de tot el que cal dur a l'hivern per a assaborir mínimament la pràctica de l'alta muntanya amb esquís.

Així, doncs, cal comprendre que fer una anada hivernal a la vall de Broate es convertís en una activitat d'una certa envergadura, i la resultant de tanta complicació fou que em barrinava el cap buscant-hi solucions que no reeixien mai; unes vegades per massa neu, d'altres perquè era escassa. Un cop feia mal temps, l'altre a darrera hora es

Remuntant pel llit del riu de Broate.

Foto: F. X. Gregori.

El massís de Broate pujant al collet d'Estats.

Foto: F. X. Gregori.

desfeia el grup, etc., etc., i entre naps i cols, sempre em quedava amb les ganes d'anar-hi.

Però, finalment, la ben pensada ubicació de l'esmentat refugi bivac fou per a mi com la porta oberta a un món nou que em permetia una vegada per totes penetrar al cor de la muntanya a l'hivern i gaudir plenament d'aquesta instal·lació.

Ara només faltava trobar uns dies de bon temps, amb neu suficient i assectada, i uns companys que compartissin la meua dèria. Però vet aquí que tot d'un plegat es conjugaren tots aquests factors i, per fi, a mig matí del dia 18 de maig de 1991 amb prou feines arribàvem al capdamunt del pla de

Boavi, tot cobert d'una tardana capa de neu nova de quasi un pam.

DEL PLA DE BOAVI (1.460 m) AL REFUGI BIVAC DE BROATE (2.200 m)

Desnivell: 740 m.

Horari: de 3 h. a 3 h. 30'.

Dificultat: **

Orientació principal: W.

Aquest bonic però compromès recorregut, car l'entrada al circ no és pas gens còmoda, ressegueix la vall del riu de Broate fins quasi a l'encerclada capçalera, on situarem aquesta nova «base», des de la qual tindrem més a l'abast el cim més alt de Catalunya, la pica d'Estats i també d'altres ascensions i travessades gairebé ignorades. Itinerari desaconsellable després de fortes precipitacions, especialment en el tram de recorregut comprès entre el barranc de Sallente i l'entrada del

circ, a l'altura del barranc de l'estany de Broate, aprox. a 2.100 m.

Al capdamunt del pla i mitjançant una passera creuarem la Noguera de Lladorre, resultat de l'aiguabarreig dels barrancs de Romedo, Broate i Sallente. Resseguiu el camí —marques grogues— que s'endinsa per la majestuosa i obaga avetosa de Boavi per la vorera esq. de la Noguera. Amb neu suficient és possible fer dreuera estalviant gairebé totes les giragonses del bonic camí, que arriba fins al barranc de Sallente (1.700 m). Creuem-lo i deixem a la dreta (S) la vall de Sallente, accés al refugi bivac de Baborte.

Continuem endavant (E) i després de travessar un bosquet esclarissat —indicador al refugi— pugem per dins del bosc, que es va fent més espès, tot seguint senyals grocs i altres de vermells, guanyant altitud per un pendent força inclinat per tal de superar, enlairats, un contrafort que estreny el curs del riu. Aproximadament a 2.100 m, se surt d'entre els arbres i el terreny fa una

mena de replanet com un balcó que domina la fondalada del barranc; continuem ara en un flanqueig descendent fins a situar-nos al nivell del riu de Broate al costat d'una bonica cascada. Aquest curt flanqueig descendent és sens dubte —cal insistir-hi— un tram força compromès, ja que creua una enclosada coma que recull totes les esllavissades que es desprenen de les enlairades crestes de Canedo. Superada la cascada per la seva escarpada vorera esqu., la vall s'eixampla i el terreny es torna més planer. Continuem el recorregut pel costat dret i, després de superar una graonada amb pins aïllats —camí d'estiu—, arribem a un nou replà, des d'on es veu la silueta del refugi enlairat dalt d'un contrafort a 2.200 m, altitud amb què no acabo d'estar d'acord, ja que com a mínim sobrepassa els 2.220 m.

Variant

Situats dins del bosc i abans de remuntar el fort pendent que supera l'estrenyiment de la vall, baixem directament al fons del barranc i remuntem per entre les acumulacions de neu purgada d'ambdós vessants superant sense especials dificultats petites cascades, fins a coincidir amb el recorregut precedent. Només recomanable amb neus assentades.

CAP DE BROATE (2.734 m)

Desnivell: 534 m.
Dificultat: *
Horari: d'1 h. 30' a 2 h.
Orientació principal: S.

Cim de panorama vertaderament remarcable i que el fa mereixedor d'una anada amb esquís pel seu magnífic i mantingut descens.

Cal situar-lo a l'extrem ponentí de la dilatada carena fronterera que encercla l'alta vall de Broate, estretat al sud del pic de Broate, que és nus d'arestes a cavall dels cirs de Salibarri, Broate i l'Artiga (França).

Del refugi baixem suaument fins a situar-nos a l'extrem N de la pleta superior de Broate. Encetem la pujada

cara al N per un pendent bastant pronunciat en direcció a l'alta clotada que s'insinua entre el pic i el cap de Broate, a la qual s'arriba derivant a l'esquerra (W). Aquesta clotada acull un estanysol, a 2.620 m, totalment esborrat per la gran quantitat de neu que s'hi diposita. Des d'aquest indret continuem l'ascensió cap al SW, sobrepassem el llom que baixa del cim i en un pendent suau arribarem calçant esquís a la carena i al cap de Broate, 2.734 m.

Baixarem pel mateix recorregut o, si més no, sortirem directament del cim baixant cap al S per uns drets vessants fins als plans immediats al refugi (dificultat **).

GUINS DE L'ASE (2.960 m)

Desnivell: 760 m.
Dificultat: **
Horari: de 2 h. 30' a 3 h.
Orientació principal: NW.

Aquest cim, el mireu per on el mireu, se'ns mostra esvelt de línies i amb un curull quasi punxegut, des del qual es despengen sobtadament vessants de més de cinc-cents metres. Malgrat tot, té un accés lògic que el farà sortir del seu oblit hivernal i que sens dubte li donarà un merescut prestigi, amb el valor afegit d'una sorprenent perspectiva del massís de la pica d'Estats.

Cal sortir del refugi en direcció NE, encerclant en suau pujada el vessant que ens duu a una dilatada coma que es divideix a la part alta amb una esquena d'ase que es desprèn de l'arrodonida cota fronterera de 2.779 m. Continuem el recorregut derivant al S i, passant per sota de l'esmentada cota, entrem a continuació en una comella que cal remuntar fins a assolir la carena a la cota 2.790. Avancem cap al S, guanyant un fort desnivell pel vessant N del cim i procurant apropar-nos tant com es pugui a la carena. Deixarem els esquís i anirem a cercar una canaleta que amb uns quinze metres de recorregut un xic redreçats, ens duen a la incipient carena culminant, des d'on s'arriba fàcilment al modest pedró que decora els Guins de l'Ase. Atenció a les cornises mentre fem el badoc amb la imposant visió de la Pica i el Montcalm.

Cordino per als menys experts.

Podem fer la baixada pel mateix indret o deixar el recorregut de pujada just sota la cota 2.790 i entrar en una valleta que acaba en un rectilini conegut que pren una marcada direcció SW i desemboca al fons de la vall, prop de les traces de pujada.

PIC DE MONTCALM (3.077 m)

Desnivell: 1.003 m.
Dificultat: **
Horari: de 3 h. 15' a 4 h.
Orientació principal: W.

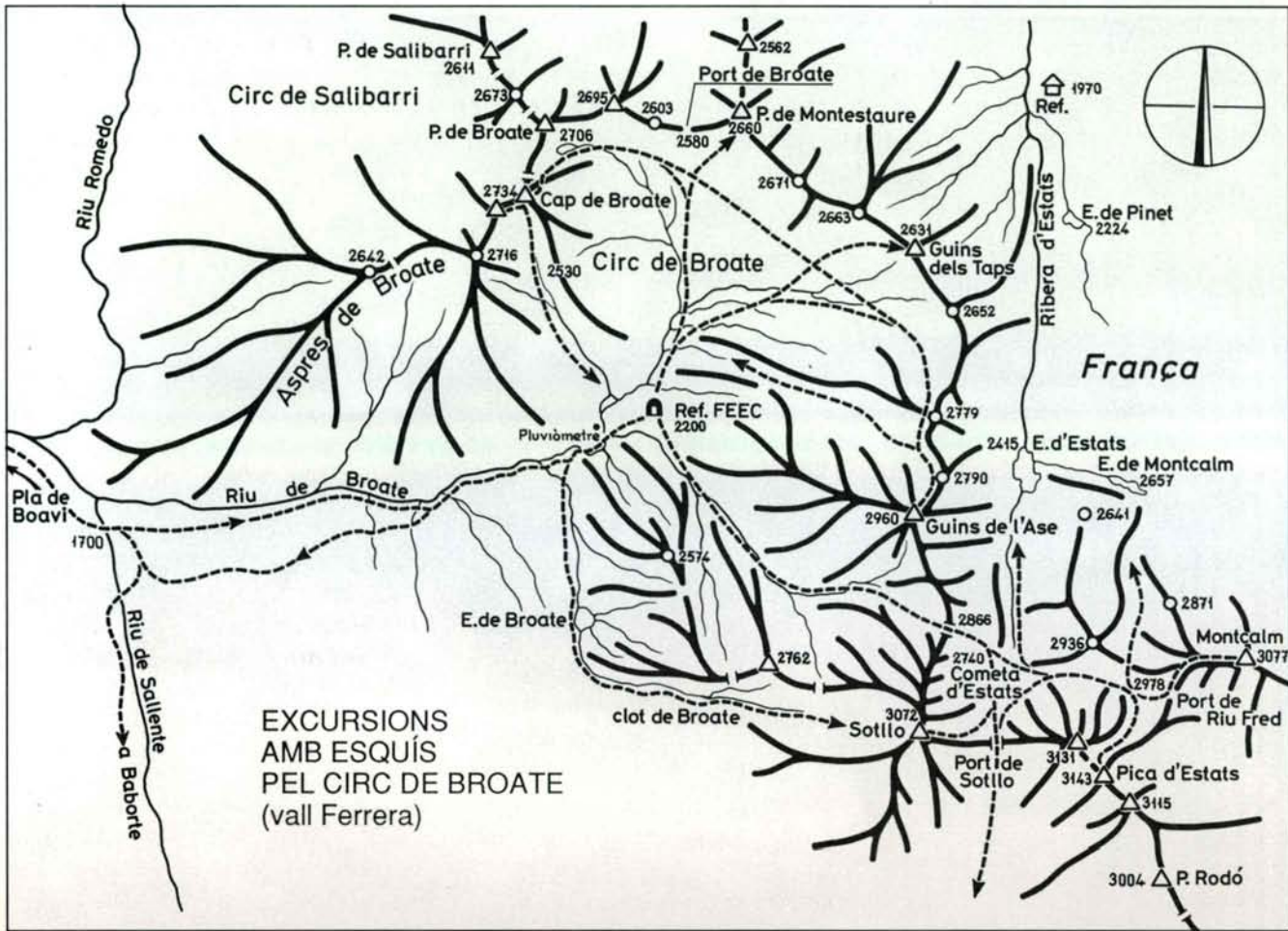
Evident itinerari que contemplarem amb tot detall des del collet d'Estats. Un enlairat pas de 2.866 m, que comunica el circ de Broate amb la vall francesa de l'Artiga, per l'alta coma d'Estats, i que cal situar al bell mig de la cresta fronterera que de nord a sud enllaça els Guins de l'Ase amb el pic de Sotllo. Aquesta excursió és, sens dubte, el prototipus d'ascensió amb esquís a casa nostra, sobrepassa els 3.000 metres, s'hi arriba amb els esquís als peus fins dalt, té un bon descens i es complementa amb una perspectiva de la Pica, propera, força captivadora.

Del refugi hem de sortir en direcció SE, cara a l'acanalada valleta, que cal remuntar fins que s'aplana, s'eixampla i davant nostre s'enlairen els espadats contraforts N del pic de Sotllo. La pujada s'accentua i s'entra en un pronunciat i rectilini vessant on l'única sortida és el trauc del collet d'Estats, que s'obre a 2.866 m, al qual probablement arribarem amb els esquís als peus. Hem de baixar per l'altre costat fins al pla de la cometa d'Estats (2.740 m), i continuar l'ascensió cap a l'est fins a aconseguir la carena al coll de Riufred, a 2.978 m, que domina l'enfondida vall homònima. Des d'aquí hem de pujar al N i sense cap dificultat aconseguirem l'aplanat i poc definit pic de Montcalm.

PICA D'ESTATS (3.143 m)

Desnivell: 1.069 m.
Dificultat: ***
Horari: de 3 h. 30' a 4 h. 30'.
Orientació principal: NW.

ESQUÍ DE MUNTANYA

Excepcional recorregut a la cota màxima de Catalunya. Aquest massís fronterer, situat al capdamunt de la vall Ferrera i de la ribera de Sotllo, és format per tres cotes, poc separades l'una de l'altra; la central, la més alta, s'enlaira fins a 3.143 m, l'occidental assoleix els 3.131 m i rep el nom de pic de Verdaguer, i l'oriental, de 3.115 m, és vèrtex geodèsic i és denominat punta de Gabarró. El considerable desnivell a superar ve acompanyat d'uns mantinguts descensos que fan molt digne l'esforç que l'ascensió comporta.

Cal prendre l'itinerari precedent al Montcalm i, una vegada traspassat el collet d'Estats, baixar 125 metres per l'altre costat fins al pla de la cometa d'Estats. Del pla continuem en direcció E per l'acanalada valleta que s'ajeu breument en arribar a 2.930 m. Deixem a l'esquerra, enlairat, el coll de Riufred i obliquem a la dreta (S) remuntant una coma, flanquejats a la dreta per un arrodonit contrafort que s'esmuny en arribar a la bretxa oberta a llevant del pic de

Verdaguer, a una altitud de 3.120 m.

Deixarem els esquís i farem la resta resseguint breument un tram de carena per terreny mixt fins a assolir els 3.143 metres del cim de la Pica.

PIC DE SOTLLO (3.072 m)

Desnivell: 980 m.
Dificultat: ***
Horari: de 3 h. a 3 h. 45'.
Orientació principal: NE.

Aquest estratègic cim fa de vèrtex on conflueixen les altes comes o valls d'Estats, de Sotillo, i de Broate, i, al NE, l'enlairada clotada de la cometa d'Estats, al vessant francès. Immillorable situació per a gaudir d'un enfilall d'imponents panorames.

Del refugi hem d'anar a traspassar el collet d'Estats i baixar poc més de cent metres sense arribar del tot al fons del pla. Continuarem cap al S, flanquejant a mig vessant, fins a entrar a una recollida coma, que cal remuntar en di-

recció al torturat port de Sotllo. Derivem suaument a la dreta (W) i deixem a l'esquerra el trau del port; per la base de les roques que s'enfilen per sobre el port, hem d'apropar-nos tant com es pugui amb els esquís a un replanet a la mateixa carena (2.900 m), inici del darrer tram de l'itinerari, que farem a peu.

Continuem l'ascensió grimpant pel fil de la cresta alternant passos pel seu vessant NE, salvant petits ressalts mancats de significativa dificultat. L'únic contratemps pot ésser l'estat o l'acumulació de la neu o el gel, que podrà exigir per als menys experts l'ajut d'un cordino.

NOTES

El refugi bivac de Broate és una sòlida estructura metàl·lica recoberta exteriorment d'alumini, aïllant tèrmic i amb l'interior de fusta de melis. Té una cabuda per a 18 persones —millor que no hi siguin totes 18—, que poden per-

*Guins de l'Ase i pic dels Estanys
—a la dreta— pujant al cap de Broate.
Foto: F. X. Gregori.*

Bones esquiades i força prudència.
Ascensions fetes durant els dies 18,
19 i 20 de maig de 1991 per Francesc
Xavier Gregori i Xavier González.

Dificultat

noctar amb lliteres, matalassos, flassades i coixins. Té dues plaques solars que li proporcionen llum elèctrica, a la vegada que serveixen per a disposar d'una emissora en connexió amb els serveis de Protecció Civil.

De la cartografia cal dir que, els tradicionals, amb el mapa *Pica d'Estats-Mont-roig* de l'Editorial Alpina ja en tindran prou. Per a la «beautiful people» recomano el mapa 1:25.000 Aulus-les-Bains n. 2.048 est, editat per l'IGN francès.

La millor època per a anar-hi són els mesos de març a maig, encara que amb una primavera tan bona com la del 91 s'hi pot anar ben bé fins a les darreries de juny.

* Fàcil, recorregut apte per a iniciar-se en l'esquí de muntanya, no massa llarg.

** Per a bons muntanyencs esquiadors, més llarg i on s'han de superar considerables desnivells.

*** Per a esquiadors alpinistes; amb trams pendents o passos obligats, llargs recorreguts i forts desnivells. Poden presentar-se durant el recorregut dificultats pròpies de l'alta muntanya hivernal, que poden reclamar l'ajut d'un cordino, grampons i piolet.

*El refugi bivac del circ de Broate.
Foto: F. X. Gregori.*

Per terres d'Osca amb bicicleta

gairebé com si anéssim caminant, però amb la diferència que podem recórrer grans distàncies en poca estona. La bicicleta invita a descobrir territoris, ja siguin muntanyosos o no, i a atrevir-nos amb els grans espais d'una manera que siguin amens i poc monòtons.

PER TERRES D'OSCA

Joan Guirao

En el món del muntanyisme és de sobra conegut que hi ha una gran diversitat de modalitats. Des del simple excursionisme fins a l'escalada d'alta dificultat, hi ha un extens ventall de formes: alta muntanya, escalada de roca, escalada de gel, esquí de muntanya, espeleologia... Amb el temps, altres modalitats s'han afegit a aquest ventall, incorporant elements com l'ala delta i l'ala de pendent o parapente, que es van consolidant per la seva eficàcia i la tècnica assolida, i per la qual cosa són molt lluny de ser modes pasatgeres.

Com és lògic, la incorporació d'aquestes noves modalitats té detractors i és motiu de crítica per part dels sectors més puristes, de la mateixa forma que al seu dia ho devien ser la incorporació d'esquí a l'alta muntanya. Al marge de crítiques, ¿pot haver-hi més gran plaer un cop assolit un cim que poder baixar esquiant pel camp d'ones de neu que formen els seus vessants, o poder baixar volant?

Per si no fos prou, una altra modalitat ha vingut a afegir-se al món de la muntanya: la bicicleta tot terreny. Quadre reforçat, amplex cobertes de dibuix molt gruixut, frens potents i grans desenrotllaments conformen aquest estri que ens permetrà fer travessies per pistes o aproximacions a llocs concrets en poc temps. Per què no aprofitar el gran reguitzell de pistes que hi ha al nostre país? Són molts els racons desconeguts i solitaris que, malgrat tot, tenen un

gran interès, però que, pel sol fet d'allunyar-se dels llocs habituals on es practica el muntanyisme o l'excursionisme, no coneixem. La bicicleta permet fer incursions a aquests indrets. Podem sentir la mateixa sensació de plenitud o d'aventura recorrent pistes solitàries que pujant un cim alt, i tot d'una forma racional i contemplativa,

Feia un moment que el sol s'havia post a l'horitzó i una llum entre lila i rosada tenyia el cel, quan vam veure al lluny un campanar que sobresortia entremig dels camps d'oliveres: era Sasa del Abadiado, el lloc on havíem deixat els cotxes la vigília al matí amb la intenció de fer un recorregut circular entorn de la serra de Guara, però el mal estat en què vam trobar els camins ens va fer desistir a mitja sortida. Una gran

El Salto de Roldán. A l'esquerra la collada que cal superar.

Foto: J. R. Alsina.

nevada a principis de desembre, seguida d'uns quants dies de fred intens, ocasionà que la neu es gelés i trigués més a fondre's; per això, a les obagues, les pistes eren recobertes d'una lliscosa capa de gel vidriós i, als llocs on tocava el sol, d'una gruixuda capa de fang que formava una pasta viscosa.

A pesar dels canvis sorgits sobre la marxa, l'itinerari que venim de fer ens ha satisfet plenament per la seva varietat de paisatge i per la soledat que envolta la regió, malgrat ser molt pròxima a la ciutat d'Osca. La zona del Somontano i la fossa d'Osca és formada per una plana i extensa zona de camps, farcida de pobles tranquils que conserven un cert encant i tipisme. Al nord d'aquesta plana, una barrera de muntanyes dóna pas a una regió de característiques totalment oposades. Altiplans esteparis, valls de precari accés i un clima rigorós donen a aquesta zona un caràcter feréstec, que s'accentua en els mesos hivernals. La majoria dels pobles són deshabitats i en els que encara no ho són, hi viuen tan sols dues o tres famílies, i en unes condicions que les fan dignes d'elogi. L'accés de vehicles a aquesta zona des del sud és molt limitat: només hi arriba una pista, la que porta fins a l'embassament de Belsué, aprofitant una collada molt a prop de la Peña de San Miguel. A una altra pista de difícil traçat, li cal remuntar fins a la Cabeza de Guara, a 1.700 m, per a accedir-hi. És per aquestes dues pistes per on havíem previst fer el nostre recorregut inicial.

PRIMER DIA

Arribats a Sasa del Abadiado descarreguem les bicicletes del cotxe i comencem a preparar els equipatges, que ocupen bastant de lloc: roba d'abric, sac de dormir, alguns recanvis per a la bicicleta i queviures per a tres dies sencers. Un cop llestos, prenem la carretera camí de Barluenga a través de camps i, arribats al poble, prenem una desviació que porta a Chibluco. El dia és assolellat, però fa un pèl de vent. Passem pel costat d'un bonic camp d'oliveres i, just a l'entrada del poble, prenem una pista a l'esquerra en direcció sud amb una baixada suau i a tra-

vés de camps. El pròxim poble on ens cal anar és Apiés, a uns cinc quilòmetres en línia recta, però per a arribar-hi hem de superar un obstacle de certa importància: el riu Flumen, que al llarg de milers d'anys ha excavat les planes, fent un profund barranc de més de cent metres de fondària. La pista comença a baixar per la impressionant depressió i finalment arribem al fons.

Com que no hi ha cap pont, ens veiem obligats a cercar el lloc més adequat per a creuar el riu. No hi ha més de seixanta centímetres de fondària, però l'aigua és gelada i ens adolorix els peus; un cop a l'altra riba hem de fer-nos uns vigorosos massatges a fi de calmar el dolor. Trobem l'inici de la pista que ens farà remuntar fins al marge superior del barranc; pel fort pendent hem de fer un bon tros a peu. Finalment, retrobem la plana i continuem el nostre camí, que s'encara al nord com si es dirigís cap al Salto de Roldán. Aquest indret és format per dos esvelts malls, la Peña de San Miguel i la Peña de Aman. El riu Flumen, que ve del nord, s'obre pas entre les dues penyes excavant una estreta i salvatge gorja de quasi tres-cents metres de fondària.

A través de camps, arribem a Barrio de Lienas, format per un conjunt d'edificacions semienderrocades. A la sortida del poble i al costat del camí, quedem impressionats per una font que cau damunt d'una gran roca, que ha estat esculpida formant recipients esglaonats, segurament per a fer-ho servir com a safareig. Continuem el nostre camí i al cap de poc arribem a Apiés.

Són gairebé les tres de la tarda i creiem que és hora de dinar; aprofitem per a fer-ho a l'entrada mateixa de la població, ja que hi ha una font. Mitja hora més tard iniciem de nou la marxa per carretera, camí de Sabayés. Abans d'arribar al poble, a mà dreta, trobem la pista, que ens portarà a l'embassament de Belsué passant per una collada molt a prop de la Peña de San Miguel. Un rètol marca 16,5 km. La pista és bona i el pendent molt assequible. A poc a poc ens anem enlairant sobre les planes i la perspectiva es torna més àmplia. El sol rasant de la tarda allarga les ombres mentre dóna uns tons dau-

rats a camps i turons. Cap a l'horitzó s'observa un mar de boires sobre els Monegres. Un dia d'aquests hem d'anar a conèixer aquella regió. A l'oest comença a aparèixer un front de núvols una mica amenaçador. Quan aconseguim la collada, el sol s'hi ha enfonsat irremissiblement a dins, i un cop d'ull cap al nord, que és la direcció del nostre camí, ens indica que el temps està canviant per a empitjorar: uns núvols negres i espessos presagien tempesta. Per fer el contrapunt a la situació, per sobre nostre volen més de trenta voltors; fem quatre comentaris morbosos i decidim accelerar el ritme perquè ja fosqueja i ens cal remuntar encara una altra collada per a trobar la borda on hem de dormir.

La pista inicialment fa una curta baixada i, de sobte, el nostre ímpetu es veu frenat, ja que ara el camí travessa uns vessants més obacs i comencem a trobar neu i gel dur com la pedra. Això ens obliga a baixar de la bicicleta i, després de fer un parell de sifonades, i trompada darrera trompada, arribem ja de nit i esgotats a la collada en qüestió.

Al costat de l'embassament hi ha un refugi del club Peña Guara, però per contacte telefònic ens advertien que aquests dies estaria tancat i ells mateixos ens van aconsellar que no hi baixéssim, que podíem pernoctar en una borda que es troba a prop de la collada.

El vent bufa fort i ens enclasta a la cara fines gotes de pluja. Comencem a baixar pel vessant oposat cap a la borda, posant molta cura de no passar-hi de llarg. La visibilitat és molt limitada i comencem interiorment a pensar en un probable bivac, cosa que no ens atrau pas gens amb el temps que fa. Finalment, darrera un repetjó, observem com una teulada de pedra; és el refugi. La sobretaula està garantida.

Mentre els uns condicionen la borda, els altres sortim fora a la recerca de llenya. Al cap d'una estona el foc és encès i va prenent força i donant calor i llum al recinte. Les motxilles es comencen a obrir i a poc a poc els estómacs més exigents van essent complaguts: sopa, xoricets i cansalada a la brasa, un bon trago de vi i, per finalitzar, un gran pot de te. Restem embadalits al costat del foc i, a mesura que

CICLISME DE MUNTANYA

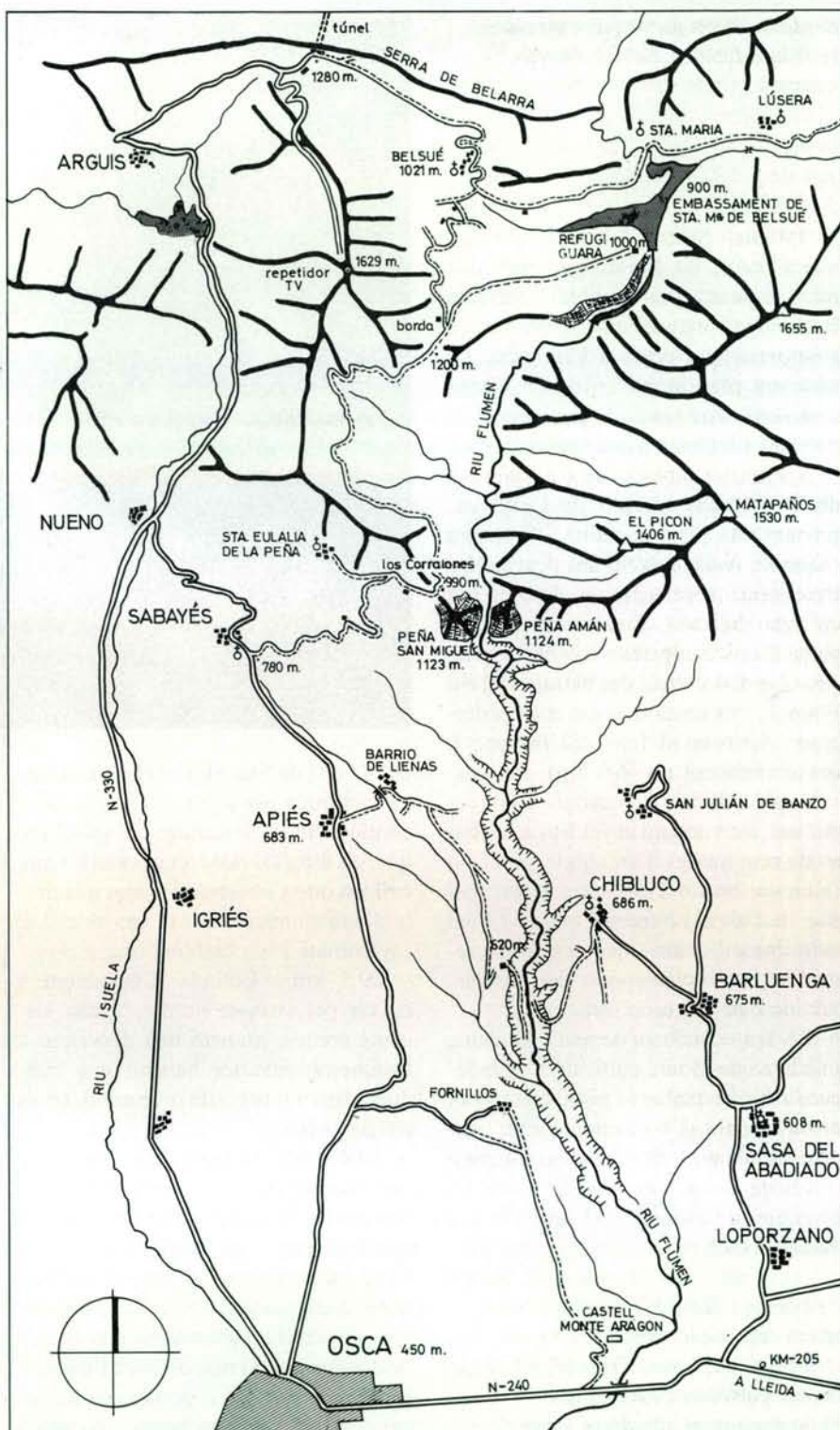
transcorre el temps, l'esforç fet durant el dia es va fent notar al cos, així és que decidim anar a dormir. A l'exterior, el vent bufa molt fort i el soroll que fa ens impedeix agafar el son. De tant en tant, una ràfega entra dins la borda, que no té porta, i fa trontollar la tela dels sacs d'una manera imponent. Finalment, ens adormim.

SEGON DIA

Quan pugem a les bicicletes el vent continua bufant. Deixem el nostre cau i comencem a baixar per una pista molt dolenta; tot és recobert de gel i, on s'ha fos, el fang forma una espessa capa que fa que la roda s'enfonsi fins a deu centímetres, mentre el fang s'encasta en tots els racons fent sortir la cadena i saltar els pinyons. Hi ha indrets en què és tan viscos que, un cop frenada la bicicleta, cal fer un bon esforç per a desenganxar-la.

Arribem al fons de la vall, on trobem la pista principal, just per sota del poble de Belsué. Aquesta sembla estar en òptimes condicions en contrast amb la que venim de fer. La prenem en direcció est i, tot planejant, arribem fins a la cua de l'embassament, tota la superfície del qual es troba coberta d'una capa de glaç; a la pista, el gel i el fang tornen a fer acte de presència. Estem per sota del poble de Lúsera (abandonat) quan decidim interrompre la marxa i donar per finalitzat l'itinerari que preteníem fer, sota la consideració que, si a mil metres d'altitud ens trobem tots aquests inconvenients, què serà el que trobarem als mil set-cents metres de la Cabeza de Guara, per on hem de passar per a retornar als cotxes. A més, ara som en un lloc adequat per a abandonar, perquè des del poble de Belsué una pista porta fins a la carretera d'Osca a Sabiánigo, molt a prop del port de Monrepòs, des d'on tot és baixada fins a la ciutat d'Osca.

Així és, doncs, que, una mica ensopeïts, fem marxa enrera. Aviat arribem al poble de Belsué, on tan sols viuen dues famílies, i parem a menjar uns quants ganyips per enganyar l'estómac. Mentre ho fem, decidim que tornarem un altre dia, quan faci més bon temps, per finalitzar l'itinerari. A con-

tinuació, i ja més animats, prosseguim el camí per una rectilínia pista que ens porta fins a la carretera. Ens abriguem força i comencem un vertiginós descens, que de mica en mica ens allunya d'aquestes terres oblidades, amb la sensació d'haver redescobert un país llunyà i amb la ferma resolució de tornar-hi.

RESSENYA DE L'ITINERARI

Punt de sortida: Sasa del Abadiado. Poble situat a 5 km de la carretera N 240, que va de Lleida a Osca. Desviació a la dreta tot venint de Lleida, entre els quilòmetres 205 i 206.

Distància: 78 km.

Desnivell total de pujada: 1.350 m.

Borda on vàrem pernoctar, a prop de la collada, a 1.200 m. Foto: J. Guirao.

0,0 km.— Sortim del poble per carretera, camí de Barluenga, amb una mica de pujada fins al poble. Arribats a Barluenga, prenem una bifurcació, a l'esquerra que porta a Chibluco. La carretera planeja pel costat de camps d'oliveres. Arribant a la població, font a l'esquerra tocant a una bassa.

5,0 km.— Chibluco. Just a l'entrada de la població i abans de l'església, prenem una pista que surt a la nostra esquerra. Aviat deixem una desviació a l'esquerra i continuem en direcció sud en suau baixada. Finalment, anem a parar a uns camps amplis, on la pista gira a la dreta, camí del barranc del riu Flumen, i es torna més estreta i pedregosa. Arribem al fons del barranc i, sense arribar al riu (6,9 km), ens desviem pel bell mig dels camps, en direcció sud, tot vorejant el riu fins a arribar a uns cent metres d'un cingle, on el riu fa un gir brusc. Travessem el riu (pel mig de l'aigua) i anem a buscar l'inici de la pista (7,5 km), que ens durà a remuntar el vessant oposat del barranc. A l'inici, pujada molt forta.

8,6 km.— Arribem de nou a la plana, just al costat d'una edificació; la rodegem a fi de retrobar la pista, que es pot observar cap a l'est remuntant un pendent. Superat el repetjó, es continua a través de camps i en direcció nord. La pista gira a l'esquerra (11 km) i fa una curta baixada per a continuar en direcció oest, amb una pujada suau. Barrio de Lienas (12,9 km). Anem a l'esquerra i al cap de poc arribem a Apiés.

13,9 km.— Apiés. Trobem, a l'entrada del poble, la carretera que ve d'Osca, que prenem a la dreta, camí de Sabayés. Abans d'arribar a aquest poble, prenem a la nostra dreta una pista que porta a l'embassament de Belsué (16,9 km). La pista és bona i el pendent molt acceptable. Al cap de 21,2 km deixem una desviació a l'esquerra, que porta a Santa Eulalia de la Peña, i finalment arribem a una collada.

22,5 km.— Los Corralones. Aquest indret és una collada situada al costat

de la Peña de San Miguel. La pista baixa una mica per a començar a pujar a continuació i descriure un gran arc que, en direcció nord, ens portarà a una collada que s'observa al lluny, a la dreta d'una muntanya que té una antena al capdamunt. Pista bastant bona.

29,5 km.— Collada. Comencem a baixar pel vessant nord i, a uns sis-cents metres, prenem una desviació a l'esquerra, que tot baixant ens condueix fins a una borda (esquerra), on es pot pernoctar.

30,4 km.— Borda-refugi. La pista, que és molt dolenta, comença a baixar fortament. Al cap d'una estona trobem una bifurcació que prenem a la dreta (33,2 km). Arribant al fons de la vall, trobem una bonica edificació a la nostra esquerra i a continuació una cruïlla de camins (34,6 km). Girem a l'esquerra, on la pista puja i, després de passar pel costat d'una altra borda, arribem a un nou camí (35,1 km). Anem a la dreta i al cap de tres-cents metres anem a parar a la pista principal de la vall.

35,4 km.— Pista principal del fons de la vall (si disposem de temps, podem anar cap a la dreta, en direcció est, a visitar l'embassament de Belsué; la pista és planera i molt bona). Aproximadament, tenim un quilòmetre de pu-

jada fins al poble de Belsué, per a pujar, a continuació, per una pista monòtona i uniforme que ens portarà a la carretera.

40 km.— Carretera N 330. Hi arribem just al costat d'un túnel. La prenem a l'esquerra. Carretera molt bona i amb forta baixada a la primera meitat del traçat.

Tenint en compte el trànsit d'aquesta carretera, podem optar, a l'altura de Nueno, per agafar carreteres secundàries i, passant per Sabayés, Apiés i el castell de Monte Aragón, anar a parar a prop de Loporzano.

67 km.— Osca. Agafem la carretera de Lleida. Molt de trànsit. Inicialment planera, després d'una pujada trobem a la nostra esquerra la desviació (73 km) que, passant per Loporzano, ens portarà a Sasa.

78 km.— Sasa del Abadiado.

Cartografia

Sierra de Guara I, Ed. Alpina.

Apiés 29-11 (248) i Alquézar 30-11 (249), Servicio Geográfico del Ejército.

Itinerari realitzat els dies 26 i 27 de desembre de 1990 per J. Rafel Alsina, Toni Mora, Joan Sabaté i Joan Guirao.

Directíssima a la paret NW del Kanjirolawa (6.460 m) Dolpo (Himàlaia)

Jordi Pons i Sanjinés

Situat entre l'impressionant massís del Dhaulagiri i la frontera amb el Tibet, s'estén el Dolpo, territori poc freqüentat encara i, per tant, poc conegut entre els alpinistes, malgrat la gran quantitat de cims verges que hom hi pot trobar. És, doncs, en aquesta regió, i més concretament entre les petites localitats de Ringmo i Pungmo, on es troba el nostre objectiu, és a dir, el Kanjirolawa, un cim discret en altitud però difícilíssim pels quatre costats, i dic això perquè, malgrat haver instal·lat el campament base al vessant E d'aquesta muntanya, ens veiérem obligats a tornar per on havíem vingut, davant la impossibilitat de trobar una ruta factible per a poder assolir el cim des d'aquest costat.

Exceptuant el Nevado Rondoy de la serralada del Andes, penso que no havia vist una cresta tan llarga i impracticable com la del Kanjirolawa. Afilada com un ganivet, aquesta cresta era al punt culminant d'una paret de gel defensada per centenars de cornises suspeses increïblement sobre l'abisme. Amb aquest panorama sobre els nostres caps qualsevol intent d'ascensió era senzillament suïcida.

Amb no poques dificultats per a convèncer les autoritats del parc nacional de Phoksumdu que ens autoritzessin a canviar de vall, ens trobem cinc dies més tard a Pungmo Khola, o sigui, en el vessant totalment oposat al primer. El trasllat, seguint camins de pastura que no surten en cap mapa, no ha-

via estat gens fàcil, però a la fi estem segurs que, si bé el Kanjirolawa continua essent un objectiu difícil, la seva ascensió per la paret NW és tècnica-ment factible.

Instal·lat el campament base a 4.050 metres d'altitud, fem un parell de reconeixements a la muntanya. Els meus companys Olivier i Laurent, guies de Megève, assoleixen el cim secundari de 5.800 m, anomenat Pinacle. Aquesta ascensió els permet descobrir una possible ruta de baixada per una gran glacera que es perd vers una vall llunyan a al campament. Probablement la

mateixa que segueixen els japonesos l'any 1973 i en la qual instal·laren quatre campaments fins a arribar al cim.

L'altra exploració, la que fem Guy Cousteix i jo, ens permet conèixer l'accés al peu de la paret que volem escalar i un cop aquí, pujar fins a 5.300 m, ja que volem comprovar la qualitat del gel i els obstacles, com el gran serac característic que, com una barrera, impressiona es miri des d'on es miri i sota el qual estem obligats a passar.

De retorn al campament valorem els pros i els contres d'aquesta via d'escalada. Són 1.700 m de paret de gel i una evident verticalitat fins a aconseguir la cresta culminant. La decisió ja està presa, demà passat atacarem aquesta paret i ho farem a l'estil alpinista, única possibilitat de sortir en un sol dia. Si no ho féssim així, l'ascensió podria esdevenir una trampa de conseqüències insospitades per la manca absoluta de plataformes o llocs de repòs.

El dia 5 de maig, després d'un dia de repòs obligat a causa d'una bona nevada, abandonem el campament ba-

*La paret NW del Kanjirolawa,
de 6.460 m i la via Directíssima.
Foto: J. Pons.*

se. És la una de la matinada. Amb l'ajut de les llanternes frontals seguim el mateix camí per on fa un parell de dies ens acostàrem a la paret.

Una hora i mitja més tard arribem al dipòsit a 4.450 m, on una gran roca protegeix una part del material que abandonàrem, convençuts que hi tornàriem. Sense encordar-nos, però amb els grampons als peus, iniciem l'ascensió amb el petit ajut de les llanternes.

En silenci anem guanyant altura per un pendent de 40 graus. El gruix de neu dipositat fa un parell de dies ens ajuda en aquesta progressió. La foscor de la nit no ens permet veure el que va quedant sota els nostres peus i és solament l'arribada de l'alba, amb els seus colors esmoreïts, el que fa possible que ens adonem de la magnitud d'aquesta paret, que hem escollit com a «via» d'accés per a assolir el cim.

A dos quarts de sis aconseguim arribar a un petit esperó, on fa un parell de dies havíem abandonat una part del material d'escalada penjat d'un parell de pitons de roca. Estem a una altitud de 5.300 m i és a partir d'aquí que la paret agafa una altra dimensió per la seva verticalitat. Encordats ja, en Laurent i jo iniciem la travessia ascendint per sota el gran serac que talla tota la paret. Un llarg de corda darrera l'altre, però sempre avançant un de sol mentre l'altre assegura des d'un cargol de gel. El pendent ara és realment impressionant sota els nostres peus... i si miro amunt veig només el sostre d'aquell gegantesc serac blau que penja com una espasa de Dàmocles.

Fa tant de fred en aquestes primeres hores de la matinada que difícilment pot caure, aquest serac; això no obstant, estic segur que recuperaré la tranquil·litat quan aconseguim arribar al final de la travessia i estiguem, per tant, fora de la línia de perill.

En Guy Cousteix i jo havíem acordat realitzar un documental d'aquesta ascensió. De moment ell havia agafat la cambra i jo les bobines de 16 mm. La relativa separació entre les dues cordades no ens permet parlar gaire i amb tot sé que per primera vegada no filmarem l'ascensió, ja que en cap moment el meu company no m'ha cridat per demanar-me una altra bobina. La raó per la qual no filmem, cal buscar-la

en el ritme de progressió i en la verticalitat de la paret, que impedeix qualsevol moviment que no sigui estar aferat al gel amb les puntes davaneres dels grampons i un martell-piolet a cada mà. En aquestes condicions no es poden fer gaires més coses, i menys filmar.

Finalitzat el llarg flanqueig per sota el serac, continuem la progressió en sentit ascendent, en una successió de llargs de corda entre neu molt dura i gel trencadís, la qual cosa exigeix disposar tota la confiança en els estris que duem als peus i a les mans. És així com ens anem acostant al que nosaltres havíem batejat des del campament com l'esperó Frendo, a causa de la seva similitud amb el que es troba, amb aquest mateix nom, a la paret nord de l'Aiguille du Midi, als Alps.

Durant uns quants dies havíem estudiat la via d'ascensió i això ens permet saber exactament on som i el que encara ens queda per fer, tot i que el fort pendent que no disminueix dels 60-70 graus no ens permet veure la cresta culminant, o sigui, el final de les dificultats. Sabem que des del campament base i amb l'ajut dels binocles, van seguint la nostra ascensió i ens imaginem quina és la seva inquietud quan les boires enganxades a la paret ens aïllen totalment de les seves inquietes mirades.

Amb anterioritat a l'atac a la paret ja havíem decidit que l'única possibilitat d'assolir el cim per aquesta via era fer una ascensió *non stop*, la qual cosa implicava no perdre temps a col·locar cordes fixes i alleugerir al màxim les maniobres pròpies de l'escalada.

Per descomptat que, si per uns moments havíem pensat en la possibilitat de baixar per aquesta mateixa ruta, ara ja no ens ho plantejarem, no tan sols per la verticalitat de la paret de gel, sinó perquè tampoc no disposem de tant material per a abandonar a l'hora de fer ràpels.

El que havíem anomenat esperó Frendo, un lloc cobert amb neu ventada, ha estat un petit descans per als nostres peus, adolorits després de tantes hores de picar en el glaç. Ara, però, hem entrat de nou en la paret llisa que es troba per damunt del serac i que, d'una manera o altra s'enfila vers la

cresta culminant, punt on creiem que s'acaben les dificultats. La manca de relleu d'aquesta paret uniforme no ens permet tenir cap referència que ens ajudi a saber quants llargs de corda ens falten encara per a sortir per dalt, la qual cosa dóna la sensació que no ens movem de lloc.

Els companys del campament base que segueixen l'ascensió, ben al contrari, saben el que hem fet i el que encara ens queda per fer, o sigui, aconseguir la cresta que intuïm uns quants centenars de metres per damunt nostre.

Un llarg de corda darrera l'altre, repetint sempre els mateixos moviments de braços i peus amb energia d'acord amb la duresa del glaç... L'ascensió s'està fent més llarga del que voldríem com a resultat de les moltes hores que portem escalant...

Els darrers trenta metres ens duen a la fi de les dificultats. Trepitem l'afilada aresta, des de la qual podem veure el cim principal del Kanjirolawa, envoltat de seracs, esquerdes, i lloms de neu, en un paisatge totalment diferent del que havíem vist fins ara.

Havíem tardat dotze hores per a superar els 1.700 m de paret i, malgrat el cansament, calia arribar al cim i sense pèrdua de temps, començar a baixar abans que ens sorprenguéssim la nit entorn dels 6.000 m.

El que ve a continuació podria formar part d'una ascensió qualsevol, és a dir: arribada al cim i la lògica satisfacció d'haver-lo aconseguit, descens complicat en plena nit pel vessant sud i un corredor de neu fonda que ens permet arribar, nou-cents metres més avall, a una petita plataforma rocosa, quasi al final de la glacera.

És aquí on fem el bivac, si més no perquè ja són les onze de la nit i —perquè no dir-ho?— estem realment cansats. Durant quasi vint-i-quatre hores, es pot dir que no hem parat ni un sol minut.

Així, doncs, a 4.900 m i en una nit summament freda veurem passar les hores amb extrema lentitud. Un espai de temps que em permet recordar tot el que hem fet i confirmar que la paret NW del Kanjirolawa és l'escalada en glaç més difícil de totes les que he fet fins ara.

Per les muntanyes de Tenerife

Iñaki Núñez

Quan ens vam inscriure en un congrés a Puerto de la Cruz, a Tenerife, vam pensar que allargaríem la nostra estada per pujar al Teide. Potser una muntanya amb telefèric no hauria estat l'objectiu d'un viatge; però aprofitant una oportunitat com la que aquests dies teníem, sí que podria ser interessant de veure altres possibilitats d'ascensió i, fins i tot, si la zona ho permetia, podríem fer algun altre cim.

Vam començar així a documentar-nos sobre la muntanya de l'illa. Un problema ben fàcil, o ben difícil, segons com es miri, perquè pràcticament no hi ha documentació. Un article d'una pujada al Teide a *Pyrenaica*, «Los hijos del Teide: del culto al consumo», de J. L. Yrigoyen (1988, núm. 152), i una guia de recorreguts a peu per l'illa, *Landscapes of Tenerife*, de Noel Rochford (Sunflowers books). I res més. Amb tot aquest bagatge, ens vam traslladar a Tenerife.

Després del congrés, el 26 d'abril de 1991 a la tarda, vam sortir de Puerto de la Cruz en direcció a Las Cañadas, en Lluís, el meu company de la feina (i ara de coses més serioses), i jo. La carretera puja de zero a 2.000 metres en una hora. Passem de la vegetació més o menys tropical als magnífics boscos de pins sobre un sòl de lava cobert de pinassa, fins a arribar a les grans planures que, en una altitud de 2.000 metres, formen Las Cañadas.

Las Cañadas són grans plans de terreny sedimentari que omplen un an-

tic cràter de 16 km de diàmetre, del qual es conserva tot el costat sud. Les parets són ara unes muntanyes d'altituds que oscil·len entre 2.500 i 2.700 metres. En general, aquestes parets són abruptes pel cantó que mira a l'interior i suaus a l'exterior. En el centre d'aquest gran circ, el Teide eleva molt dignament els seus 3.718 metres.

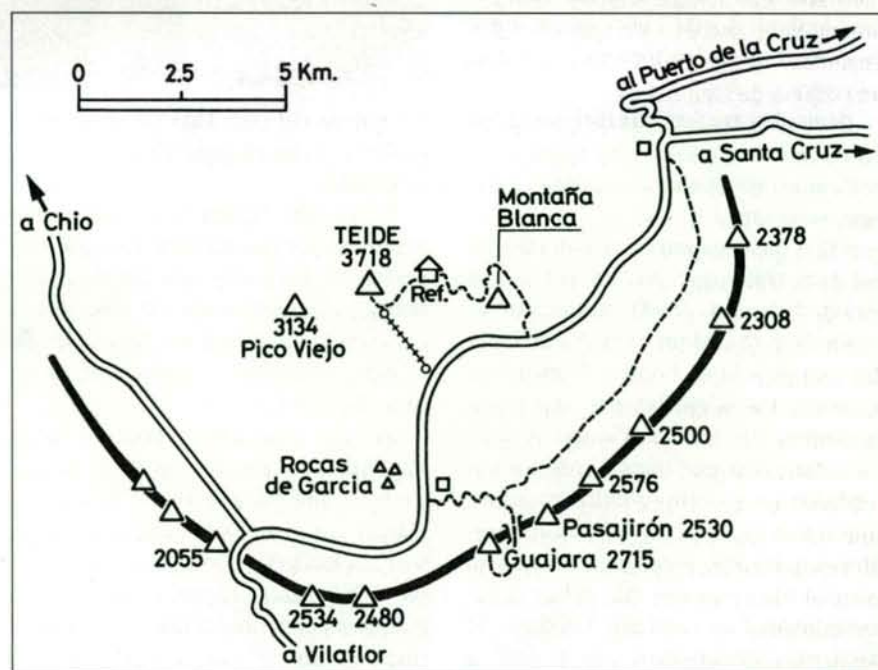
Vam deixar el cotxe al bell mig de Las Cañadas, a 2.300 metres, sota la Montaña Blanca, un contrafort del Teide per l'est. De la carretera surt una pista que puja fins a 2.700 metres, però està tancada amb una barrera, de manera que no es pot fer res més que pu-

jar a peu. Passem per zones de sorres blanques, prenem dreceres que per un terreny ple de pedres ens estalvien de fer la volta de la pista i, una hora després, arribem al final, tot just a la vertical sota el refugi d'Altavista. Ens falta encara una hora i un quart per a pujar fins a 3.200 metres, on es troba el refugi.

És bonic i d'una concepció bastant *sui generis*. Hi ha un guarda, amable, com acostumen a ser-ho, dues diguem-ne, cordades canàries més, que també pujaran l'endemà, i un fred descoratjador. Els canaris, alguns dels quals són autèntics veterans del Teide, ens pregunten per les muntanyes de la Península, els Pirineus i els Picos, que ells imaginin com una llarga filera de grans teides enganxats. El capvespre ens ofereix la sorpresa de veure l'ombra del Teide, primer sobre el sòl de la mar de núvols que cobreix l'illa, després retallant-se sobre el fons ennuvolat del cel, com si d'una illa es tractés. Per als muntanyencs dels Pirineus o els Alps, veure l'ombra d'una muntanya tan nítidament retallada sobre el cel és un espectacle, si més no, estrany.

La nit, en un original dormitori de parets blanques, amb nínxols individuals com a catres i un gran banc d'estació al mig, transcorre força plàcida. A dos quarts de sis el guarda ens desperta. L'objectiu és veure com surt el sol dalt al cim.

Efectivament, són més de les set

MUNTANYES DEL MÓN

*Des del cim del Guajara, mirant a l'oest.
A sota, Los Llanos de Ucanca.*

quan arribem al cim. El cràter no és lleig: senzill, de 80 metres de diàmetre, amb un fons sulfurós. Les fumeres, en general de sofre, apareixen pertot. No hi feia gaire fred, i la temperatura era suportable (pocs graus sota zero), però vam agrair que el sol no s'endarrerís a sortir. Asseguts, els canaris i nosaltres (jo sobre una fumera sortosament inodora i que m'escalfava el cul) vam passar, com Wimper en el Cerví, «one hour of glorious life».

Quan baixàvem, ens vam topar amb els primers turistes que pujaven des de l'estació superior del telefèric. Alguns, que pugen gairebé només amb la camisa, ben aviat giren cua cap al bar. Una sàvia decisió. Nosaltres ens vam desviar, mentre baixàvem, per veure el cràter de Pico Viejo, una espatlla que té el Teide cap a l'oest, un autèntic cràter de 300 metres de diàmetre. Tornem a menysprear l'estació del telefèric i la nostra baixada passa per l'anomenada Cueva de Hielo, que, naturalment, és de roca. Un forat a terra, al fons del qual es baixa per unes escales metàl·liques, i on s'acumula la neu, que més endavant esdevindrà gel. Uns caramells donen un aire d'encantament al recinte.

Arribem al refugi, intercanviem peïtons amb el guarda i els canaris, i poc després d'una hora tornem a ser a la carretera.

Amb el cotxe, ara ens dirigim al Parador. Són les dotze. Una mena d'esmorzar i tornem a estar a punt per a la segona ascensió.

El pic de Guajara és el cim més alt del gran cràter que envolta, pel sud, el Teide. Els seus 2.700 metres sobresurten dels 2.100 on es troba el Parador. La pujada és bonica. Comencem a creuar Las Cañadas per una pista, passant primer per les Piedras Amarillas, més tard per unes altres formacions rocoses, sempre entre *cañadas*, fins a deixar la pista, 50 minuts després, en un lloc assenyalat únicament per una fita de pedres que indica el començament d'un camí cap a la dreta. El camí puja directament cap al coll, a

l'esquerra del cim. Una volta pel sud i arribem al cim després d'una altra hora de pujada.

En el cim trobem unes ruïnes, que explorem amb molta cura, fins que sorgeix entre les parets una parella d'alemanys, ella enrojolada, ell posant-se a corre-cuita els pantalons. Són coses de la vida («Continuïn, senyors, no es tallin». No ens entenien).

Són les cinc quan tornem a ser al Parador. Al seu pas ens aturem per passejar una mica entre els Roques de García (entre altres la famosa roca que surt als bitllets de mil pessetes), on hi ha una gentada encuriosida i alguns guàrdies posant ordre entre el personal (incloent-nos-hi a nosaltres). El lloc,

Pujant al Teide. Al fons, les muntanyes que envolten Las Cañadas.

sense gent i sense forces d'ordre, hauria estat realment meravellós.

És hora de tornar a l'hotel. Realment no estem cansats, però sí una mica aixafats. Aquests camins són durs. Però la nostra estada al Teide i Las Cañadas són, sens dubte, el millor record que ens enduem de l'illa. Si les ascensions a muntanya, si més no a l'alta muntanya, són sempre inoblidables, jo diria que aquesta encara ho és més, perquè no tan sols és realment maca, sinó que és molt diferent.

Del Gurrundué al Miraval (vall d'Escuaín)

Àlex Batllori

De tornada d'una de les nostres incursions per alguns barrancs del Pirineu, el meu company Sergi Rovira em comenta la idea que té de poder fer algun dia el descens integral Gurrundué - Miraval. La idea troba un oïdor molt interessat en mi i comentem àmpliament el descens. Tots dos hem fet els dos descens per separat en diverses ocasions. El temps passa i com que al Sergi li és impossible participar en aquesta sortida aquest any, decideixo fer-lo en solitari.

L'únic tram en el qual no he estat és l'intermedi, des del camí a Revilla fins al principi del Miraval; tanmateix, és el que crec que té menys dificultats. On poden sorgir problemes en aquesta època de l'any és en alguns trams del Miraval. Encara que aquest congost la major part de l'any és per a principiants, amb el desgel, en alguns trams la seva visita pot ser delicada. Per altra banda, en aquesta època, les condicions de descens del Gurrundué són immillorables, la qual cosa em decideix a anar-hi ara. De tota manera, fins que no arribi als llocs de possibles conflictes no sabré si ho són o no, d'immillorables.

La idea primitiva que ja havia apuntat en Sergi era fer un bivac intermedi, però, després d'estudiar una mica els possibles horaris, decideixo no fer-lo. Hi ha dues raons de pes: la primera és que el fet de portar un polietilè (bidó estanc) per al sac de dormir i el menjar, a més de cordes i material de re-

canvi em restaria mobilitat en els trams més delicats, i la segona és que l'experiència que tinc m'ha fet veure que en les exploracions llargues és millor estar el mínim temps possible en la zona que s'explora, així s'evita un desgast innecessari (condicions deficientes a l'hora de dormir i menjar no gaire adequats per al desgast que tenim). Després de solucionar aquest problema logístic, decideixo anar-hi el llarg cap de setmana que comença el 12 d'abril de 1990. Aquests dies són els millors per a mi, ja que tinc festa el divendres i el dissabte.

L'EXPLORACIÓ

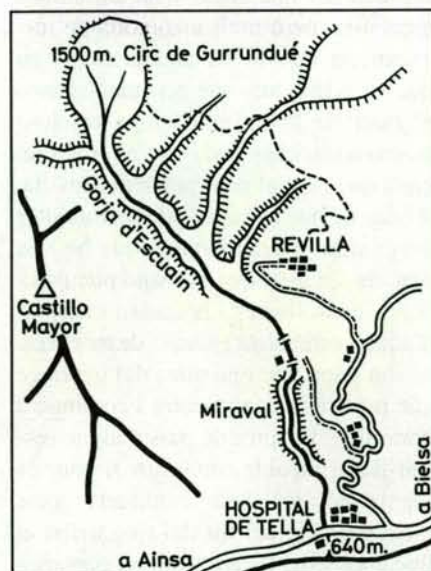
Arribo de nit al petit poble de Revilla, situat al punt més pròxim per a accedir a la capçalera del Gurrundué. Tanmateix, deixo el cotxe abans d'arribar al poble, ja que és més còmode a l'hora de la tornada, i ràpidament me'n vaig a dormir perquè demà serà un dia molt mogut.

Ja són les cinc del matí. Sona el rellotge, em llevo i començo a fer camí. No fa gaire fresca. Millor per a mi; així m'estalvio de portar roba innecessària. Amb uns pantalons curts i un suèter fi vaig perfectament. Sé que en dues hores de bona marxa arribaré al principi del Gurrundué. M'interessa començar el descens amb les primeres clarors del dia: com és fàcil de comprendre, he d'aprofitar al màxim les hores de llum,

per no trobar-me dins de qualsevol dels trams de nit. Si succeís això, hauria de fer un bivac amb el vestit de neoprè posat i mullat; a més, no porto res de menjar, només una cantimplora amb Isostar.

Per fi arribo a la capçalera del Gurrundué i comença la difícil feina de posar-me el neoprè i preparar el material. El paisatge aquestes hores del matí és realment bonic. Aquesta part del Pirineu aragonès sempre m'ha atret: des dels llunyans dies de sortides espeleològiques sota de les Tres Maries, he tornat quasi cada any per aquesta zona, on la visita per a qualsevol amant de la muntanya és obligatòria. Després d'aquest petit temps d'admiració del paisatge, preparo el primer ràpel després de baixar dos petits ressals, sento el contacte de l'aigua i és d'impressió, i més a aquestes hores del matí, en què segurament s'està molt bé al llit.

Dos ressals i un ràpel em porten a l'entrada de l'avenc del Gurrundué, un lloc molt curiós, ja que part de l'aigua que circula per aquest barranc entra dins de la cavitat. A partir d'aquí hi ha una zona semiencaixonada amb petits ràpels i alguna desgrimpada. En alguns punts trobo algunes cascades de gel. És un tram que queda amagat, però que és molt entretingut. Arribo al ràpel més llarg de tota la travessia, de 30 metres, particularment bonic. Si tingués una cambra de fotografiar i un altre company per a fer les fotografies... De tota

*El tram superior del riu Gurrundué.
Foto: J. Perera.*

manera, a casa tinc fotografies d'aquesta zona anant acompanyat.

A partir del repeu d'aquest ràpel, el barranc s'obre molt exageradament. És un sector no gaire atractiu, amb nombroses rampes. Aquí és necessari l'ús de la corda per a fer el descens, ja que la força de l'aigua em dominaria i em faria baixar com un bòlid. Per la dreta trobo l'afluent del riu Yaga. Hi ha més ràpels i al cap d'una estona m'introdueixo en una zona més encaixonada del barranc, que és el tros més atractiu del descens, junt amb els trams del Miraval. Aprecio clarament que estic en un congost; les parets tenen una gran alçària i certifiquen la impossibilitat d'abandonar. Aquí practico els petits salts sense problemes, això em fa progressar ràpidament i, sense quasi adonar-me'n, ja he arribat a l'últim ràpel; ara em toca caminar per un bon tram.

Aquesta zona em porta records de fred. Fa tres anys, amb altres companys, hi vam haver de fer un bivac amb els neoprens mullats. Només el record d'aquesta circumstància em fa accelerar la marxa. Trobo de nou l'aigua més endavant i també algun salt i alguna desgrimpada.

Per l'esquerra arriba la gran cascada del B-1 (sistema Badalona), que, per cert, porta una gran quantitat d'aigua. Avanço per una zona sense dificultats tècniques, però molt incòmoda de resseguir, ja que hi ha alguns trams en què les relliscades són constants. Passo el punt on hi ha una antiga resclosa destrossada; més endavant es troba un camí que puja al petit poble de Revilla. Al cap de poc hi ha un salt amb un dels gorgs més impressionants que he vist mai, de tan gran que és. Aquí puc practicar unes bones braçades, després d'aquest estimulant exercici de tot el cos.

Em paro, bec una mica del beuratge que porto a la cantimplora i continuo a bon ritme. Després de passar algun ressalt desgrimpable molt curt i, com és lògic, de fer una caminada gens menyspreable pel llit del riu, arribo al lloc anomenat Estaronillo, on comença

el Miraval, últim obstacle abans de finalitzar aquesta travessia. Ara m'haig d'afanyar perquè no se'm faci de nit a dintre. Camino sense problemes passant algun petit ressalt. Només haig de fer servir la corda en un punt per a ajudar-me a fer el descens. En la zona on s'estreny més faig d'home matalàs i em deixo portar pel corrent; els resultats són millors del que em semblava i en cap moment l'aigua no em llença contra la paret. He tingut un bon pensament en portar el neoprè nou, que sura més que l'antic.

Per fi l'última natació i arribo prop del pont de l'hospital de Tella; ja és quasi mitja nit i encara em resta la pallissa de pujar a cercar el cotxe. Per alleugerir pes, amago la motxilla i el neoprè a prop del pont, i així, descarregat, vaig per la carretera que puja al poble de Revilla. Finalment arribo al cotxe i —meravelles de la mecànica!— arrenca a la primera. Segur que m'ha vist arribar en un estat deplorable i s'ha apiadat de mi... Per sort és divendres i tinc tot demà per a descansar i tornar a Barcelona.

Encara que ha estat una experiència interessant, penso que hauria estat menys temps anant amb un altre company. La raó és lògica: anant sol, en qualsevol punt problemàtic pensem més en el perill; en canvi, anant amb un company, normalment no pensem tant en les conseqüències, sabent que hi ha un altre que pot ajudar-nos.

Horaris: De la sortida de Revilla a la capçalera del Gurrundué: 2 hores; de la capçalera del Gurrundué a la surgència B-1: 6 hores i mitja; de la surgència B-1 a l'Hospital de Tella: 5 hores i mitja.

Material: 2 cordes de 35 metres, plaques i bagues per a canviar, vestit de neoprè.

La millor època de descens és la primavera. Només s'ha d'anar amb cura en els trams del Miraval.

Desnivell aproximat: 700 metres.

Les fotografies que il·lustren aquest article, com és lògic, no pertanyen a aquesta exploració, sinó a altres descensos anteriors fets amb altres companys.

Pompeu Fabra, enginyer de la llengua

Josep M. Garrut

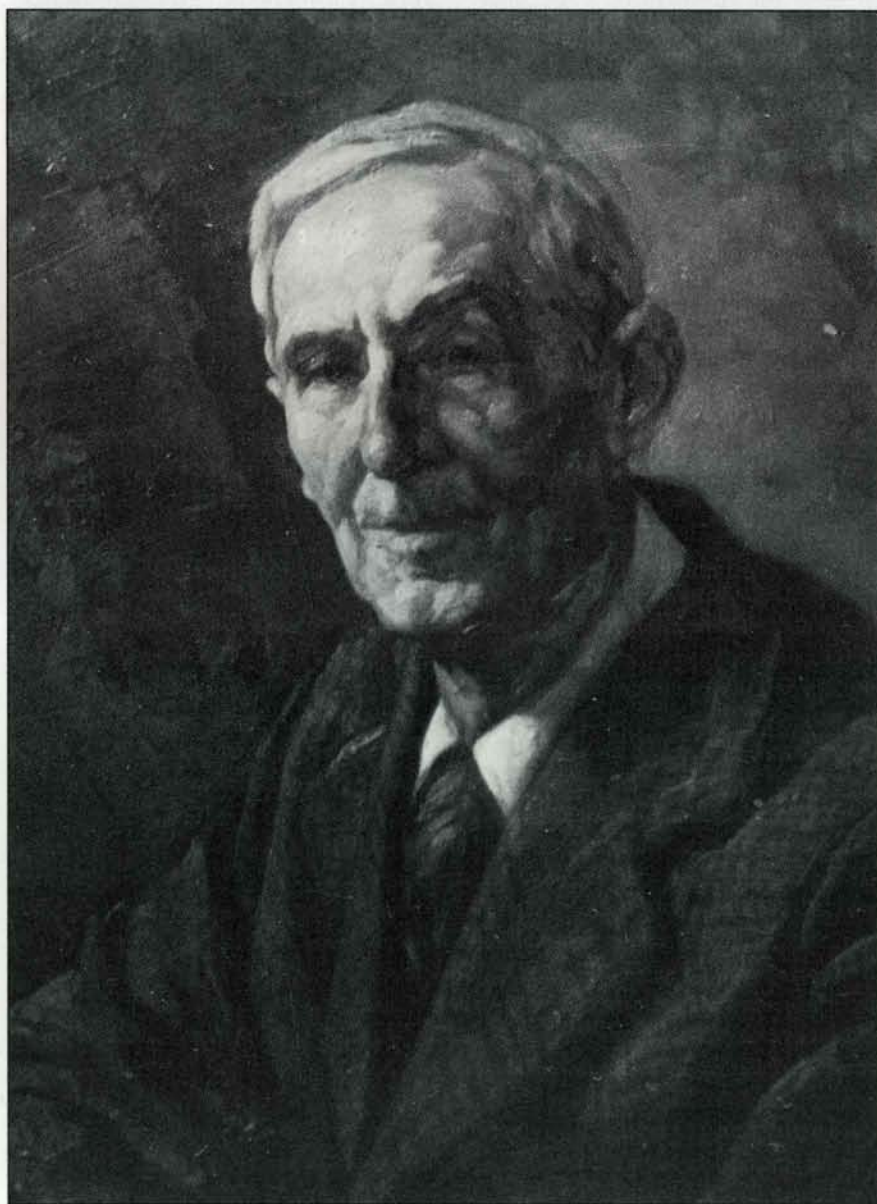
Amb motiu del centenari de la primera campanya lingüística de Pompeu Fabra, el Centre Excursionista de Catalunya va celebrar el dia 23 de gener de 1991 una sessió de recordança i en homenatge de qui fou el reformador de la nostra llengua i també soci del Centre. Tot i que en realitat la definició de reformador no és exacta; ja que no és només el reformador sinó el remodelador. Fabra fou el qui recerca en el passat, pensa en les llengües germanes i escodrinya el llenguatge popular, especialment el de la pagesia i dels homes de mar, on es conservava amb puresa. Talment féu Jacint Verdaguer, el nostre poeta nacional, que anà a estudiar l'idioma per les masies de la plana de Vic, lloc on la llengua es conservava pura i fidel als antics orígens.

Si la professió de Fabra era enginyer –enginyer industrial–, aquests coneixements li anaren molt bé per a aquesta tasca. Sempre he mantingut la tesi que un alumne capaç de distribuir damunt d'una pissarra una successió d'equacions ben construïdes, distribuï-

des, entenedores, establint un clar llenguatge matemàtic, té uns elements inicials per a ésser un bon pintor mural per a grans dimensions. En aquest cas, podem dir que Fabra ha estat l'enginyer de la nostra llengua.

Cal, però, que de bell antuvi digui que el vaig conèixer, que vaig ésser alumne seu. Mal alumne, però, i no amb la profunditat que es mereixia, i potser em vaig deixar escapar un cúmul de coneixements, de la qual cosa ara em penedeixo, però... és allò de «Déu nos en guard d'un ja està fet»; la cosa no té remei, ja que en aquest univers no existeix una segona opció.

Com a aclariment –i cal dir que n'estic molt satisfet–, només diré que

Pompeu Fabra, pintura a l'oli (75 x 60), 1962, obra de Lluís Garcia Oliver. Galeria d'Excursionistes Catalans Il·lustres del Centre Excursionista de Catalunya. Clixé: Josep Camp.

vaig tenir en l'ensenyament del català tres professors d'excepció. Jaume Aymà, que després fou un notabilíssim editor, va ésser el meu primer mestre corresponent al curs elemental. Emili Vallès fou el següent, al segon curs (sempre recordo que en un dels exercicis que repetia sovint, posava com a exemple allò de: «Lès aloges o dones d'aigua...», remarcant aquesta conjunció de la *o* pronunciant-la *u*, la qual cosa produïa una incertitud si no una confusió en qui escrivia el dictat). El tercer professor fou Pompeu Fabra en el curs universitari. Tenia la característica d'una veu més aviat baixa, convincent, modulada, que era comuna entre els grans pedagogs de la seva època, en la primera meitat d'aquest segle, i que no sé si fou invenció de l'Alexandre Galí o del nebot de Fabra, potser el més gran pedagog que hem tingut en arts plàstiques, i em refereixo al pintor Francesc d'A. Galí i Fabra. Una altra característica seva era la serietat, però amb uns punts destacats del més agut sentit de l'humor. Conten allò que com que vivia a Badalona, cada dia baixava al final del trajecte del tramvia que el portava fins al carrer de Trafalgar i allí moltes vegades entrava a comprar tabac, ja que era un gran fumador de pipa, a un estanc. Quan l'any 1932 va sortir el seu *Diccionari General de la Llengua Catalana*, l'estanquer, que l'havia adquirit, el tenia damunt del taulell. Fabra el va mirar i li digué:

—Caram, quin llibre més gruixut! Potser l'hauré de comprar...

Aquest li respongué, tot fent l'elogi del susdit llibre.

—Costa 90 pessetes.

—Noi! —exclamà Fabra—, que és car. No el compraré pas.

Per l'alta qualitat del meu professorat jo hauria d'ésser un campió de la llengua i... el més calent és a l'aiguera.

Algú diu, i crec que si és verídric té importància, que en més d'una ocasió, a col·legi, quan era encara un infant, expressà als seus companys la sorpresa que el català no s'ajustés a unes regles ortogràfiques i cadascú l'escriu de diferent manera.

—No comprenc —solia dir— com autors de tota mena i poetes de tanta altura com els que tenim, escriguin el

català sense ajustar-se a unes normes determinades. Quan deia això no pensava que seria ell el qui posaria raó i mesura en aquella, diguem-ne, anarquia.

Les classes del mestre Fabra reunien, essencialment, dues qualitats: eren amenes i entenedores. Amenes perquè explicava amb una ironia finíssima però bondadosa anècdotes que no eren perquè sí, sinó que venien a tomb amb el tema de què tractava. En alguna ocasió féu esment de l'obra de Rusiñol *Gente bien*, que retrata una gent de posició econòmica, i a vegades social, elevada, que tenien —i potser tenen— la creença que el català era bast, sense comptar que els ho semblava perquè, entre altres fets, quan anaven a la finca rural —encara no hi havia ni urbanitzacions, ni cases i casetes unifamiliars, ni apartaments, ni dúplex d'aquells que es paguen en *cómodos plazos*—, comprovaven que els masovers i la gent del poble veí, gent del camp, hi parlaven i per això dedueïen que era una parla de nivell baix. Damunt d'una citació d'aquest ordre hi teixia tota una teoria que deixava convençuts els qui assistíem a la seva classe.

Eren dies en què —vist ara a distància i projectant-ho en el temps com exigeix la història per a veure les coses amb claredat i, sobretot, amb imparcialitat— s'intuïa el presagi d'una tragèdia: era el curs 1934-35. És clar, ara un ho veu pensant en els fets que se succeïen a la Univesitat i en la mateixa manera de pensar dels alumnes, dividits, enfrontats, amenaçants molts d'ells; en aquest entorn, la serenitat de Fabra era palesa i era com un oasi enmig d'un sorral desert sota les arenes del qual s'amagaven, però, les armes de la guerra.

I les seves classes eren també particularment entenedores, la segona qualitat que li veia com a ensenyant, cosa essencial en tot pedagog, fent ús igualment de fets i miratges, de manera que la cosa esdevenia fàcil i, a l'alumne, li resultava interessant. Tenia el do d'aconseguir que la gramàtica, la qual, juntament amb les matemàtiques és moltes vegades rebutjada per un alumnat nombrós, esdevingués una cosa divertida i, per tant, entenedora i amena, com ja he dit.

Un dels seus comentaris aguts que em van cridar més l'atenció parlant de l'obra de George Bernard Shaw *Pigmalió*, fou que ell afirmava, referent al català barceloní, que de la Barceloneta a Sarrià hi havia deu dialectes. I és cert. Hi ha unes vocals que no es pronuncien igual al barri gòtic, a Gràcia o a Horta.

Pompeu Fabra, gracienc, va néixer en el número 32 del carrer de la Salut el 20 de febrer de 1868; per això ell deia que era de Gràcia i no de Barcelona, perquè quan hi nasqué, Gràcia era un municipi independent. Ingressà en el Centre l'any 1891. Per aquest motiu se celebrà un acte inaugural del centenari de la primera campanya lingüística de Fabra i del seu ingrés com a soci, celebració solemne que tingué lloc a la sala d'actes el 23 de gener de 1991, en la qual prengueren part el nostre president, Josep M. Sala, i Agustí Jolis, Josep Miracle i Francesc Olivé. Molts recordaran que en la invitació es reproduïa la proposta de soci, en la qual queda demostrat que la llengua no estava encara normalitzada, perquè és curiós constatar que escriví *enginyer* tal com es deia (*ingenyer*) i, en l'apartat de proposició de soci, escriví el seu nom i ja posa la *i* entre el cognom patern i matern, però és una y grega, ell que més tard serà l'artífex de la seva desaparició com a conjunció.

Ultra dos articles publicats a la revista *L'Avenç* per Eudald Canivell i Joaquim Casas i Carbó, ambdós socis del Centre, el mateix any, enguany en fa cent, Antoni Rubió i Lluch, president de la nostra entitat en aquesta data, parlà del «Caràcter general de la literatura catalana» i certament no es mostrà favorable a una nova codificació ortogràfica. Ja veiem en aquesta posició el primer escull contrari a les normes. Fabra ingressà en el Centre el 2 de novembre de 1891 i amb aquest motiu donà en la sala d'actes algunes conferències i un curs complet de gramàtica catalana.

Fabra, soci del Centre com la majoria dels homes procedents del moviment renovador del país, era un gran admirador de la natura, la muntanya i el seu paisatge, i tot el seu entorn, és a dir, un excursionista característic de

casa nostra, ple d'ideals i d'il·lusions, que culminaren en la creació de la seva teoria normativa. L'any 1913 la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans promulgà les *Normes Ortogràfiques*, que foren inspirades per la tasca que havia realitzat Fabra.

Però, com queda dit, hi hagué els normativistes i els antinormativistes, els que creien en la inútil acció de modificar i ordenar la llengua i els que n'eren partidaris. La supressió de la *y* com a vocal (quedà només per a constituir, junt amb la *n* la *ñ* castellana o la *nh* portuguesa o la *gn* francesa i italiana) va provocar una autèntica lluita, lluita noble, però, entre personalitats, totes les quals tal vegada tenien un pols de raó. I s'esdevingué la «batalla de la *y* grega», en la qual s'ajuntaren personalitats tan destacades com alguns socis nostres, Francesc Carreras Candi, Antoni Rubió i Lluch i Pelegrí Casades i Gramatxes, president gairebé perpetu de la secció d'Arqueologia i Història, secció que fou la primera de la nostra entitat. Continuadora d'aquella ho fou l'actual secció de Ciències i Arts, ja que la junta directiva d'aleshores, 1944, per raons polítiques del moment, li canvià el nom i imposà un nou president. Així mateix deien els antinormativistes: «Una lletra clàssica que tenim en l'abecedari i ens la volen escamotejar; aquests actuen amb la frivolitat tirànica d'un dictador». I altres coses per l'estil.

També voldríem fer incidència en el fenomen que jo mateix vaig constatar en la meua infantesa, quan em passejava, entre els cinc i deu anys per aquest passadís i aquestes estances que continuen vius i joves encara. Quan pujava a la tribuna algun personatge (i cal puntualitzar que la tribuna és la mateixa, amb tot el seu prestigi de gairebé cent anys memorables), com Domènec i Montaner, Puig i Cadafach, Cèsar August Torras, Massó i Torrents, Artur Masriera, el meu mateix pare, per donar una conferència, que generalment era llegida, tot canviava i se servien de la fonètica lleidatana. Per què?, direu. Era, com si diguéssim, una fórmula acadèmica, com si els nostres avantpassats ho fessin així, era el so del català correcte amb totes les seves

Pompeu Fabra i Poch (1868-1948), soci del Centre Excursionista de Catalunya. Els dies 3 i 19 de desembre de 1891, ara fa poc més de cent anys, donà a la nostra sala d'actes dues conferències explicant la seva proposta lingüística, foren les primeres lliçons de gramàtica que donà en públic. Tenia vint-i-tres anys. Retrat al carbó de Ramon Casas.

arrels, tal com creien que havia d'ésser, barrejant-hi mots arcaics i que avui considerariem del que s'ha anomenat catalanesc. Puc certificar que jo ho considerava normal i em semblava que era el millor català del món. I també puc certificar que a l'Ateneu, i segurament en altres institucions, succeïa el mateix.

Puc dir també, referent a certes fórmules que es creien (i encara algú ho creu) invencions personals de Fabra i entorns, com a anècdota, que a Hostalric, l'estiu de 1928, els vaillets del poble amb els quals jo tractava, de deu anys o poc més, esguardaven un individu que es passava hores al llit del riu Tordera, on llegia, escrivia i cada matí s'afaitava. Aquests vaillets deien que era un *alemany*, accentuant la enya final. Aquesta és, doncs, una paraula viva popularment, però ja es troba en la *Crònica* de Desclos o en els *Feyts* de Boades i en altres escrits d'èpoques passades; per tant, és d'origen literari.

Finalment, diré només que les normes de Fabra acabaren imposant-se per racionalitat i perquè eren fonamentades en les arrels lingüístiques del país, i que no s'inspirà en el francès, com algú ha dit, sinó més en l'italià i, naturalment, sobretot, en el llatí, la mare de totes les parles d'aquesta part d'Europa. Les normes fabrianes, amb la col·laboració de tants excel·lents literats, han fet que el català sigui una llengua culta, que pugui emprar-se en obres literàries i científiques, sense haver de recórrer com abans al barbarisme inconvenient o al neologisme arbitrari.

El poema de Xavier Benguerel pot donar fe del punt final de les Normes, de les quals el *menys* en lloc de *menos*, el *cognom* en lloc de *apellido*, l'*endarrera* en lloc de *detràs* o *segell* en lloc de *sello* i tants mots més han quedat incorporats sense que hi hagués dificultat en la seva utilització, perquè són conaturals a la llengua.

La famosa «batalla de la *y* grega» és ben definida per Xavier Benguerel:

*Y grega, / mite i corn d'aferissada
cabra, / et decapita / d'un fràgil cop de
sabre, / l'erudita / i elegant voluntat /
de Pompeu Fabra.*

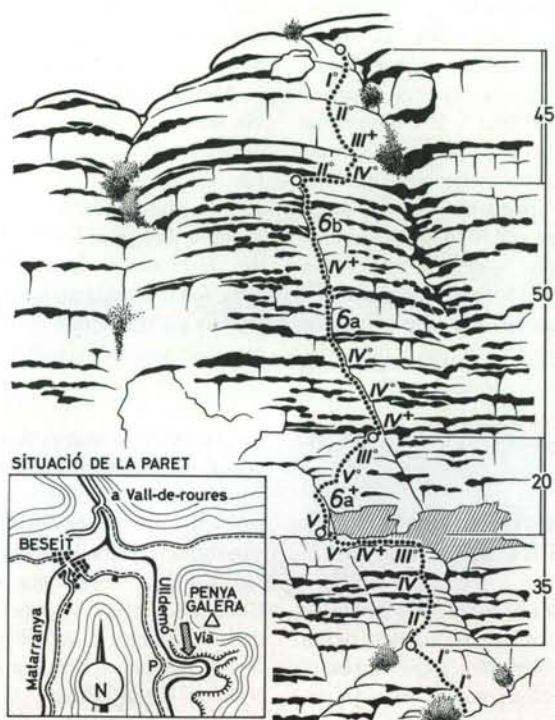
VIES D'ESCALADA

ALACANT - PENYAL D'IFAC (cara sud-sector esquerre)

VIES D'ESCALADA

PORTS DE BESEIT (penya Galera)

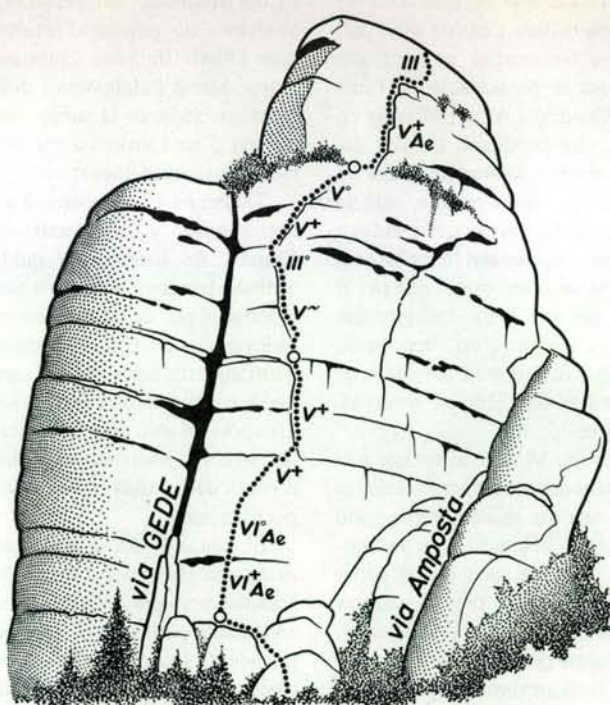
Via «Hurghada» (150 m, ED inf.), 1ª asc.: 27-X-91, per José Manuel Anglada i Armand Ballart.
Material: joc de tascons i friends mitjans.

PORTS DE BESEIT (Montcaro)

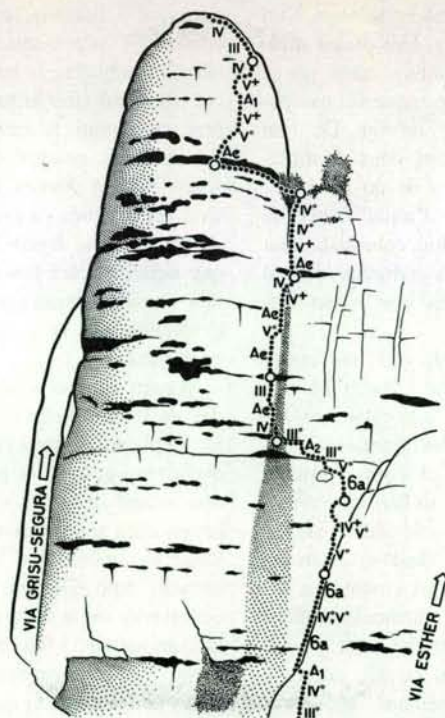
Via «Aresta del Caragol» (135 m, DM, A₁).
1ª asc.: 4-VIII-91, per Fermín Morales.
Material: 6 pitons, joc de tascons i friend núm. 2.5.

PORTS DE BESEIT (el Faralló)

Via «Germans Segura» (100 m, MD⁺, A_e), 1ª asc.: 24-VI-91, per Carles Segura i Àngel Segura. Material: joc de tascons.

PORTS DE BESEIT (el Puro)

Via «Antonio García Picazo» (225 m, MD⁺, A_e), 1ª asc.: 30-III-91, per A. G. Picazo. Material: 4 pitons i joc de tascons i cable.

CRÒNICA DEL CENTRE

UN HOME, L'HOME

Enguany el «Sopar dels Acampadors» —trobada tardoral i ciutadana per reviuire el campament d'estiu—, ha tingut un caràcter extraordinari, pel fet que tots els amics acampadors han volgut expressar un merescut reconeixement a Josep M. Ferrer.

Puntal fidel i entusiasta de la secció de Càmping del Centre Excursionista de Catalunya, el modest Josep Maria ha estat en tots els equips d'organització dels campaments d'estiu, posant el coll en les feines que moltes vegades no es veuen, però que cal qui les faci.

Durant vint-i-cinc anys, l'un darrera l'altre, han passat moltes cares, moltes mans per a portar a cap aquests campaments. Anys de tot. De bon temps, de bons llocs d'emplaçament, altres de no tan bons, però sempre l'amic Ferrer ha estat al seu lloc, entusiasta, fent d'enllaç dels esforços davant els problemes que s'han presentat.

En la vida del matrimoni Ferrer, Carme i Josep M., els campaments han estat fins ara una pàgina molt lluminosa i important. En el curs d'aquests vint-i-cinc anys han vist créixer els seus quatre fills, alguns d'ells amb la il·lusió dels seus pares de batejar-los a muntanya.

La materialització d'aquest reconeixement ha estat un bonic tríptic en esmalt, artísticament representant els sants onomàstics de la parella Ferrer, junt amb la Verge de Montserrat i de sant Bernat, patró dels excursionistes.

Estem segurs que la sorpresa del lliurament d'aquest recordatori, fet amb amor entre tots els amics acampadors, restarà sempre en la seva llar, com a penyora i gran satisfacció alhora.

A vegades, quan se'l miri, aquest tríptic, en el seu interior es dirà amb una certa emoció d'home afortunat: «Quants amics que tinc que m'estimen!»

Joan Posa

PRESENTACIÓ DEL LLIBRE *PARC NACIONAL D'AIGÜESTORTES I DE SANT MAURICI*

El dia 24 d'octubre es féu la presentació del llibre *Parc Nacional d'Aigüestortes i de Sant Maurici*, original de Georges Véron, Agustí Jolis i M. Antònia Simó.

Va obrir la vetllada el president del Centre Excursionista de Catalunya, Josep M. Sala i Albareda, destacant la reeixida edició catalana, comparada amb la francesa, que ja existia de feia mesos. Va agrair als coautors la seva aportació documental i literària, a la casa editorial, representada per Glòria Puchades, la seva nova col·laboració amb la nostra entitat, així com la contribució tècnica dels nostres consocis Josep Nuet i Xavier Gregori. Una vegada més va quedar demostrat, va dir Josep M. Sala, que aquests actes tenen un rellieu ciutadà i muntanyenc que evidencien que la nostra societat és viva.

Agustí Jolis comentà l'obra des de la perspectiva de coautor; explicant els trets principals de la seva gestació a partir del nou model de guies que d'un temps ençà apareixen a mercat. Dissertà també sobre la col·laboració amb Georges Véron, coneixedor de la zona tant física com humana i féu també una recordança de totes les anteriors obres en les quals el matrimoni Jolis-Simó havia intervigut, esquitxada d'anècdotes que feren la seva intervenció relativament curta, potser perquè la vetllada

acabava amb una sessió de diapositives.

Oriol Alamany, vice-president de DEPANA, va oferir com a cloenda una magnífica i escollida col·lecció de diapositives del Parc i de diferents indrets de la zona, recull que ell mateix va comentar i que ens va fer fruir amb complaença de cada una de les quatre estacions de l'any: la neu, la floració, la verdor i els colors tardorals.

Tots els assistents pogueren adquirir l'obra, que el matrimoni Jolis-Simó signava satisfet.

M. M.

HOMENATGE A MIQUEL FARRÉ I ALBAGÉS

Per iniciativa de la secció de Ciències i Arts i emparat per la junta directiva, a qui va plaure la idea, durant el mes de novembre es van portar a terme una exposició de pintures de l'artista Miquel Farré i Albagés, malauradament traspasat l'estiu del 1978, i dues conferències il·lustrades amb diapositives en color a càrrec de Josep M. Garrut i Mireia Freixa.

Tretze anys després de la seva mort, tota l'entitat s'ha bolcat a homenatjar un soci que durant la presidència de Lluís de Quadras i Albert Mosella en fou vice-president. El mes del seu traspàs, la nostra circular en donava puntual notícia, però la majoria dels socis que gaudiren de la seva amistat hi trobaren a faltar un homenatge, que per fi ha arribat. L'ha fet possible l'entusiasme d'un bon amic d'ell, crític d'art i president de la secció de Ciències: Josep M. Garrut.

Josep M. Garrut no tan sols ha reconegut sempre la destresa del seu art incomparable, sinó també el seu mestratge pedagògic. Tots els socis que el conegueren saben també quantes virtuts l'abillaven: bon esportista, home de feina ben feta, sempre amb un somriure permanent al rostre i amb una senzillesa espontània, elegant i pausada, presència senyorial que no fou mai cap obstacle per a nin-

gú per a gaudir joiosament i amb delectança de la seva amistat, que prodigava sense distincions, ja que ell se sentia amic de tots els excursionistes.

Miquel Farré i Albagés havia nascut a Gràcia a la finca dita la Fontana, l'any 1901, i es féu soci de l'entitat el 1932. A part la seva col·laboració amb la junta directiva, l'any 1954 i des de la secció de Ciències i Arts, féu una crida als socis aficionats a l'art pictòric per agrupar-se en una subsecció de Pintura i promoure excursions en caminades a simultaniejar la simple excursió amb el desig de captar artísticament el paisatge i traslladar-lo a la tela o al paper, així com fer periòdicament exposicions, la qual cosa la secció continua fent cada mes. Com és lògic, una vegada creada la subsecció, en fou el president, acompanyat dels consocis Ramon Pujol, Vicenç Farrés, Andreu Font i M. Dolors Grañén, com a secretària.

Tot seguit passaren a donar forma pràctica a les seves inquietuds artístiques i programaren excursions a Riells de Montseny, Monistrol, Collbató, Vallirana, cala Boadella, Santa Fe del Montseny, etc. Feren exposicions de pintura d'artistes com Dionís Baixeres, Susanna Davit, Marià Pidelassera i dels mateixos socis de la subsecció, cursets d'art i visites a col·leccions particulars importants.

També en el seu moment va donar suport a la creació del Consell de Jovent, als quals atribuïa facultats suficients per a portar el pes de l'entitat en un esdevenidor pròxim, i possiblement aquests han estat els més assidus visitants de l'exposició. L'exposició era complementada amb diapositives en color d'obres de l'artista escampades per Catalunya.

El catàleg de l'exposició menciona els trets personals de l'artista, però ens cal aturar-nos en aquells paràgrafs del nostre president, Josep M. Sala, que parlen del doble deute moral. És cert, primer el d'honorar la memòria d'un home bo, honest i noble, enamorat de la natura, i després el deure d'ensenyar a

tots els socis aquest meravellós recull d'obra artística denominat «la muntanya vista per Miquel Farré». Nosaltres encara creiem que tenim un altre deute amb l'amic Miquel Farré: batejar la subsecció de Pintura amb el seu nom.

Agraïm als seus familiars les facilitats que ens han donat per a poder exhibir durant un mes l'obra dedicada a la muntanya de Miquel Farré i a la secció de Ciències i Arts per la felicitat i pel muntatge de l'exposició, així com les conferències, que ens il·lustraren d'una forma amena sobre la vida artística i social de l'artista.

M. M.

OBERTURA DEL CURS DEL GRUP D'ESTUDIS BOTÀNICS RAMON PUJOL I ALSINA

El propassat dia 13 de novembre, com ja estava previst en el programa anual d'activitats per a aquest nou curs 1991/92, tingué lloc a la sala d'actes del Centre, amb nombrosa concurrència, la presentació i obertura del curs d'aquest grup de la secció de Geografia i Ciències Naturals.

Encetà l'acte el secretari del Centre, Hilari Sanz, i el president de la Secció féu una breu exposició del calendari d'aquest sisè any d'activitats botàniques. Tot seguit el vocal Josep Nuet exposà detalladament el ventall de les excursions projectades i el propòsit de portar endavant un nou curs previst per a la propera primavera, que sota el tema «Com conèixer els boscos» i amb el llibre de text *Vegetació de Catalunya*, del qual properament es farà la presentació en aquest mateix local, endegarem a profit dels excursionistes i altres amants de la natura.

Com a cloenda s'atorgà el premi Pius Font i Quer de fotografia botànica, convocat sota el tema obligat de «Flors de la brolla de terra baixa», que fou guanyat pel nostre consoci Narcís Rucabado i Franquesa.

Tot seguit es donà notícia als assistents que el proper concurs de fotografia botànica —que és convocat cada dos anys— en aquest cas per a l'octubre de 1993, tindrà el tema de «Flors del Montseny».

Encoratgem els afeccionats a la fotografia botànica a anar preparant les seves col·leccions per a la propera convocatòria, que no dubtem que serà molt concorreguda.

N. R. F.

PRESENTACIÓ DELS LLIBRES *VEGETACIÓ DE CATALUNYA* I *EL MONTSENY, ESTUDI GEOGRÀFIC*

El dia 11 de desembre a la sala d'actes del nostre estatge social es va fer la presentació dels llibres *Vegetació de Catalunya* i *El Montseny, estudi geogràfic*.

Va obrir l'acte el secretari de la junta directiva, Hilari Sanz, que subratllà una vegada més que aquells principis fundacionals de la unió de la pràctica de l'esport amb la cultura continuen ben vius. Aquí, entre aquestes parets centenàries, testimoni de moltes hores d'activitats culturals, tinguérem el goig de presentar dos nous llibres que vénen a les nostres mans com a eines de treball, amb un text útil per a les nostres sortides de botànica, principalment, i per a aprofundir en el coneixement de la vegetació que cobreix el nostre país, així com per a especialitzar-nos en l'estudi del Montseny.

Hilari Sanz va donar pas als autors, començant per Àngel M. Romo, de l'Institut Botànic, on es dedica als estudis de la flora i vegetació a Catalunya i als Pirineus, el qual inicià les seves explicacions dient que a casa nostra, dins del camp de les ciències naturals, s'ha viscut molt dels treballs realitzats en altres països, i aquest factor és el motiu que els va portar a fer una obra ben nostra i que fos útil per a una Catalunya dins del context europeu, ja que el

nostre país és com una petita Europa. Explicà que el llibre *Vegetació de Catalunya* descriu el 90% dels boscos, matollars, pastures i altres comunitats vegetals amb el màxim de rigor però amb un llenguatge entenedor. Remarcà també que s'ha realitzat un gran esforç posant al dia la nomenclatura de les grans formacions i fent un bon glossari per a aquelles persones interessades en aquesta matèria.

A continuació, Josep Nuet manifestà que el llibre ha estat elaborat per a poder arribar a conèixer la natura sense complicacions innecessàries, després va explicar com fer servir el llibre, creat per a treballar-hi els principiants i els avesats. Obra fàcil de lectura, ben presentada, de format modern, pensat per a poder-lo portar a la motxilla, ben acabat, amb un llenguatge afinat, sense tecnicismes feixucs a fi de no desanimar els lectors, ben il·lustrada amb mapes, fotografies en color i blanc i negre, amb un total de 150 pàgines de text, etc. Finalment digué que el llibre era el fruit d'un cúmul d'experiències obtingudes en els anys d'activitats del Grup d'Estudis Botànics Ramon Pujol i Alsina, i que en part tots els socis que han participat a les sortides del grup ja en tenen unes primícies amb els opuscles que els eren facilitats.

Josep M. Panareda, que era el tercer col·laborador del llibre, solament va parlar del volum *El Montseny, estudi geogràfic*, del qual era autor en solitari. Va dir que el seu llibre respon a les mateixes característiques del de la vegetació i d'aquells que es proposen editar dins la col·lecció «Descoberta» d'EUMO Editorial, de Vic. En aquest llibre l'autor va abocar molts anys d'estudis esmerçats des de Sant Celoni, al peu del Montseny, terra dels seus avantpassats. No ens ha d'estranyar que, esperonat pels seus avis i pares, nasqués en ell una predilecció per la «seva» muntanya. Des de petit va interessar-li tot allò que es relacionava amb la vegetació, els animals i la vida humana, interès

que el va portar a estudiar en profunditat tot l'entorn de la muntanya. El llibre és el fruit d'una visió d'un indret extraordinari que ha imposat respecte, admiració i curiositat, visió que creu que aconseguirà traspasar-nos.

El llibre és amè, gràcies a les il·lustracions de Josep Nuet. Dibuixos, mapes i fotografies sintetitzen bàsicament el seu contingut, un ample ventall que va des del clima, el relleu, la vegetació, la fauna, les activitats humanes, etc. I no és un llibre més del Montseny; el lector se n'adonarà en fullejar-lo. És un tast, potser, però inclou tot allò que hom pot observar i aprofundeix el més destacable.

Josep Tió, director d'EUMO Editorial expressà l'agraïment, primer als autors dels llibres i a la nostra entitat per haver cedit gentilmente la sala. Indicà que aquesta col·lecció periòdicament editarà volums similars i que aquests dos són els primers d'una llarga sèrie. Remarcà que l'editorial posarà tot l'afany per conjugar la facilitat de lectura amb la seriositat temàtica i descriptiva, ja que compta amb bons escriptors i amb obres científiques accessibles a tothom.

Hilari Sanz tancà l'acte invitant tots els assistents a quedar-se a la sala per a poder veure una sessió de diapositives en color 6x6, algunes de les quals han servit per a il·lustrar els llibres.

Aquestes dos volums es poden consultar a la biblioteca.

M. M.

HOMENATGE A MOSSÈN JAUME OLIVERES

El dia 12 de desembre es féu un homenatge a Mn. Jaume Oliveres. Obrí la vetllada el nostre president, Josep M. Sala i Albareda, que en un breu parlament posà en relleu els trets més característics de l'homenatge en la pràctica de l'alta muntanya, així com l'estima que sentia per tota l'obra de la Creació. També subratllà la tra-

gèdia que va viure a l'Aneto, on perderen la vida dos dels seus companys, la seva estada a la Guaiana Veneçolana i el fet que de resultes de la guerra incivil, dissortadament, vàrem perdre el manuscrit que havia escrit sobre els Pirineus, que anà a parar al foc junt amb altres objectes religiosos sense que ho poguéssim evitar.

Prengué a continuació la paraula el consoci Dr. Malaquies Zayas, canonge de la Catedral, ben conegut a casa nostra com mossèn Zayas, que va glossar la figura de Mn. Oliveres des del vessant sacerdotal i des de l'excursionista. Féu una breu introducció parlant de l'home humil, del seu amor per la muntanya, lligat a altres excursionistes, com Mn. Norbert Font o Juli Soler i Santaló, etc., i dins d'un moment òptim de cultura popular identificada amb els Jocs Florals, l'Orfeó Català, les mateixes associacions excursionistes predecessors de Centre Excursionista de Catalunya, etc. Tot un camp adobat per a sentir-se atret a conèixer el país tant des de les sessions acadèmiques com des de les altures.

Mn. Oliveres buscava la placidesa de la natura amb tots els seus elements, no exempta de risc; sembla que gaudia si hi estava compromesa l'aventura. El seu agosament el portava a ascensions compromeses. Josep Iglésies el considerava l'home preservat dels llamps de l'Aneto i el primer escalador català. Avui costa de creure com podia practicar l'escalada mancat d'estrís apropiats i molt menys de tècnica. Tot el seu saber consistia en bona voluntat i resistència física. Hem de dir, doncs, que fou un alpinista autodidacte, que obrí un reguitzell de vies verges. Fou també el primer a fer la travessia Matagalls - Montserrat en vint-i-quatre hores l'any 1904. Cal pensar també que assolí els Encantats els anys 1910-11 i que va anar a l'Aneto unes trenta vegades. En el llibre *Els llamps de la Maleïda* descriu la tragèdia i el rescat dels cossos dels seus companys d'escalada.

No cal dir que Mn. Zayas es va veure obligat, d'acord amb el temps fixat, a abreujar les seves explicacions, per a donar pas a la sessió de diapositives en blanc i negre, reproduïdes de les fotografies originals de Mn. Oliveres obtingudes en el transcurs de les seves excursions.

Josep M. Sala va agrair al conferenciant la seva dissertació i al públic la seva assistència i els recomanà la sessió de diapositives que va cloure la vetllada d'homenatge.

Cal afegir que de l'1 al 15 de desembre es va poder contemplar una exposició de 75 fotos originals de Mn. Oliveres, complementades amb plafons d'explicacions escrites i vitrines on quedaven exposats objectes de Mn. Oliveres, com un tros de bastó que usava per a ascendir a les altes muntanyes, el llibre de registre de l'Aneto, on figura amb detalls la seva ascensió, llibres d'homenatge, el dels *Llamps de la Maleïda*, el primer i el facsimilat anys després, butlletins del Centre Excursionista de Catalunya amb els seus escrits, o d'altres entitats, parlant d'ell, etc.

A fi que els nostres socis i lectors tinguin un currículum cronològic de la figura de Mn. Oliveres, hem cregut oportú descriure la part literària de l'exposició, obra dels companys F. Olivé i F. Beato.

Mn. Jaume Oliveres havia nascut el 13 de gener de 1877 a la Garriga. Va ingressar l'any 1892 al seminari de Barcelona, després de cursar els primers estudis a Granollers.

Fou ordenat sacerdot el 27 de setembre de 1903. Els cingles del Bertí i el Montseny són els llocs on s'inicia el seu amor a la muntanya. Ben aviat el trobem practicant les grans travesies: de Barcelona a Lourdes travessant la serralada pirinenca i la més coneguda de Matagalls a Montserrat, difosa posteriorment pel Club Excursionista de Gràcia.

A partir de 1900 comença a recórrer el Pirineu Central, serralada en la qual realitza un bon nombre d'ascensions, moltes d'elles per vies inèdites.

L'any 1910 ingressa al Centre i des d'aleshores el seu butlletí recull la transcripció d'aquestes ascensions.

De tots els massissos pirinencs, la Maladeta fou la seva regió preferida. Prop del refugi de la Renclusa, en un petit marge rocós bastí una capelleta dedicada a la Mare de Déu de les Neus, la qual visità fidelment cada estiu al llarg de tota la seva vida.

Els escrits recullen set ascensions importants des del 1906 al 1912. El 1916 tingué lloc el malaurat accident al pic d'Aneto, que mossèn Oliveres relata en l'obra, avui reeditada, *Els llamps de la Maleïda*. A conseqüència d'aquest fet i en compliment de la promesa feta en salvar la vida en l'accident, el 1918 s'embarca per anar cap a les missions a la Guaiana Veneçolana. Va romandre-hi uns set anys i va edificar l'església de Tumeremo a les missions del Coroní.

El 1928, invitat pels seus amics Josep M. Pallegà i Emili Juncadella, féu un viatge a Egipte, Núbia i el Sudan, i recollí les seves impressions en un quadern manuscrit. En tornar donà diverses conferències a benefici de la construcció de la capella del xalet que té el Centre a la Molina. El 1930 li és concedida el dia de Sant Jordi la medalla d'or del Centre Excursionista de Catalunya.

El mateix any se li encarregà d'aixecar el temple de la nova parròquia de Santa Teresina de Gràcia. La capella provisional fou beneïda el juny de 1933, i el temple, inaugurat l'any 1942.

El 1953 celebrà amb joia les noces d'or sacerdotals i amb aquest motiu i per la seva trajectòria fou nomenat fill predilecte de la Garriga.

Morí a Barcelona el 6 de setembre de 1957. Les seves despulles resten dipositades davant les escales del presbiteri del seu temple gracienc.

La ressenya literària acaba amb un fragment del llibre que Josep Iglésies va escriure sobre Mn. Jaume Oliveres.

M. M.

PRESENTACIÓ DE LA FLORA DE MONTSERRAT A LA MUNTANYA

El dia 22 de desembre propassat, quan ja el Nadal s'entreveia a l'horitzó, a sotavent del coll de Port, a 985 m d'altitud i a cavall de l'Anoia i el Bages, en una clariana del frondós alzinar, amb les agulles dels Freres Encantats per un cantó i les de Correcavalls i el Miracle per l'altre que ens feien de redós, en un dia en què el vent també volgué fer-se present, el nostre vocal d'excursions botàniques Josep Nuet i Badia, aprofitant aquesta sortida del Grup d'Estudis Botànics Ramon Pujol i Alsina a Montserrat, volgué fer-nos presentació del primer volum de la *Flora de Montserrat*, obra portada a bon port pels nostres consocis Josep Nuet i Badia i Josep M. Panareda i Clapés.

Aquesta obra científica, de gran vàlua, que forma part, amb el núm. 7, de la «Biblioteca Abat Oliba» de les Publicacions de l'Abadia de Montserrat, és la culminació de tretze anys de treballs, esforços i sacrificis, en què els nostres amics, ja sigui amb calor, fred, pluja, vent, neu o boira, no han defallit petjant tota la sània muntanya, per donar compliment a allò que el 4 de febrer de 1903 el gran botànic Joan Cadevall escriví en una carta al P. Adeodat Marcet: «Cal fer la Flora de Montserrat. Com a catalans i com a devots de la Verge tenim obligació de fer-ho».

Els nostres amics, agafant el relleu del pare Marcet, han fet realitat la confecció d'una flora de Montserrat.

A tots els companys d'excursió ens emocionà la delicadesa de Josep Nuet de fer-nos aquesta insòlita presentació del llibre en un lloc tan adient, cas que desconec que s'hagi fet mai, ja que per norma la presentació d'una obra literària o científica, etc., sempre ha tingut lloc en una sala d'actes o aula magna.

Ens féu una clara exposició de la gènesi d'aquest excepcional treball i de tots els punts a

tenir en compte perquè tant el científic com l'afecionat puguin treure'n un gran profit.

Des d'aquesta crònica volem donar públicament el nostre testimoni d'agraïment a l'amic Nuet per la seva cortesia envers els companys afeccionats a la botànica i, tant a ell com a Josep M. Panareda, per la feina ben feta.

N. R. F.

CRÒNICA DEL MÓN EXCURSIONISTA

DIADA DE SANT GALDERIC

Amb motiu de la festivitat de Sant Galderic (16 d'octubre) patró dels pagesos catalans des del segle IX, el Cercle d'Investigació i Documentació Medieval de Catalunya convidà la nostra entitat a assistir a l'ofici religiós reivindicatiu que va tenir lloc com altres anys al monestir romànic de Sant Pau del Camp, a les vuit del vespre.

Després de la missa i en el marc incomparable del claustre romànic, va haver-hi degustació de la típica coca de panoli acompanyada de vi generós. També es varen repartir a tots els assistents exemplars dels nous goigs de sant Galderic venut a Ulldemolins.

Allí, en animada tertúlia, és féu un repàs de l'augment de pobles que cada any vindiquen d'alguna manera el patró de la pagesia catalana. Ens plau donar-ne un extracte: aplec al santuari de la Mare de Déu del Mont, on es venera una imatge del sant; missa solemne a Santa

Llogaia de Terri; l'ofici religiós i el dinar de germanor amb més de vuit-centes persones a la Tallada d'Empordà; una font a Gallifa; un carrer cèntric de Palau de Plegamans; un cim de 1.084 m prop de Vidrà; un monòlit a la confluència dels termes de Fontcoberta, Serinyà, Porqueres i Esponellà; el descobriment d'una pintura mural a la basílica de Santa Maria de Mataró; les quinze citacions aparegudes en publicacions del país; l'obra literària inèdita de la Sra. Vallhonesta de Casseres, inspirada en aquesta devoció; la benedicció de tractors a Viloví d'Onyar; un carrer de Bolvir, malgrat que el nom estigui castellanitzat, de moment; i acompanyant sant Medí i sant Isidre a l'altar dels sants pagesos a Ulldemolins.

M. M.

LES X JORNADES INTERNACIONALS DE MEDICINA I SOCORS A MUNTANYA

Els dies 31 d'octubre i 1 i 2 de novembre de 1991, el Club Excursionista de Gràcia va organitzar la desena edició de les Jornades de Medicina i Socors a Muntanya, en la qual van participar especialistes de Catalunya, la resta de l'Estat espanyol, França, Suïssa, Itàlia i Txecoslovàquia.

La temàtica bàsica era composta per set ponències: Lesions en la pràctica de l'escalada esportiva, Socors a muntanya, Enfocament mèdico-ambiental de les marxes de llarg recorregut, Nutrició i dietètica a muntanya, Infància i muntanya, Patologia dels nous esports muntanyencs, i Esports de muntanya i minusvàlids. A més a més, hi hagué una conferència magistral del Prof. Lacour, sobre Adaptació artificial a l'altitud per l'exercici associat a la inhalació de gasos hipòxics, juntament amb dotze interessants comunicacions a les diverses ponències.

En l'escalada esportiva, o millor «acrobàtica», s'aprecia una millora en la preparació

dels practicants, que s'ha traduït en un descens de les lesions; persisteixen les tendinitis als dits i els arrancaments periòstics. Les actituds dels practicants evolucionen; actualment es prefereix obtenir un organisme musculat, encara que pesi un xic més, que no pas un organisme lleuger, encara que sigui dèbil, les dietes vegetarianes donen pas a un abús de proteïnes; hi ha un rebuig cap a l'alcohol i els opiacis, mentre s'abusa del tabac i no s'evita ni la marihuana ni la cocaïna.

Els socors a muntanya han millorat per la radiocomunicació i el rescat amb helicòpters, però aquests progressos no es poden aplicar en espeleologia, on cal una bona dosi de valor i improvisació. La presència d'un metge a l'equip de socors millora els resultats obtinguts.

Les marxes de llarg recorregut per muntanya són un exemple d'exercici aeròbic que requereix una alimentació durant l'esforç i, alhora, una aclimatació a l'altura. Cal preveure un bon equip de calçat i protecció, contra el sol, el vent, el fred o les precipitacions; és imprescindible un entrenament, obtenint un exercici muscular en aerobiosi, millorant el volum d'oxigen aprofitat, el VO_2 , o sigui, el consum màxim d'oxigen; també cal una progressiva aclimatació a la hipòxia.

La dietètica a muntanya continua sense tenir cap secret; si falla pot provocar problemes seriosos per esgotament, però no hi ha cap «dieta màgica», sols hi ha dietes adequades, equilibrades en les racions i en les composicions, aportant tots els principis nutritius: vitamines, minerals, glúcids, lípids i pròtids; cal una discreta sobre càrrega energètica, en glúcids i lípids, cal preveure i compensar el descens de la massa magra proteica i, sobretot, cal compensar la deshidratació aportant grans quantitats d'aigua, sovint l'única aportació possible a gran altura.

La infància no és cap contraindicació als esports d'alta muntanya. Un organisme infantil s'aclimata bé; tanmateix, cal respectar acuradament els pe-

ríodes d'aclimatació i disminuir l'activitat física els dos primers dies. Cal assegurar una bona hidratació i protegir acuradament llavis, ulls i cap del sol.

Els nous esports muntanyencs, parapente, bicicleta tot terreny, descens de barrancs i salt de pont poden aportar una patologia pròpia, però han d'ésser considerats com a «esports que es practiquen a la muntanya» i, per tant, afegeixen uns requeriments d'aclimatació a l'altura, protecció a les grans variacions climatològiques i modalitats de rescat. Cal aportar coneixements mixtos i amplis, tant de la nova modalitat esportiva com de l'entorn a muntanya.

Els esports de muntanya per a minusvàlids presenten uns problemes d'integració que cal superar amb un cert esperit d'enfortiment que ens pot aportar notables beneficis, tant als minusvàlids com als muntanyencs. De fet, una ciutat «civilitzada» pot ésser un entorn molt més agressiu que no pas la muntanya, per a un cec o per a un paralègic; calen monitors molt motivats i ben preparats, però els resultats són molt satisfactoris i ja es té una àmplia experiència en esquí, nòrdic o de fons, en marxes per senders de muntanya o en ràpels.

El Prof. Lacour ens va demostrar que amb l'exercici físic en atmosferes empobrides en oxigen es pot obtenir una bona aclimatació «de laboratori», cosa que permet escurçar notablement els temps d'aclimatació *in situ*.

Com ens va recordar el professor Bassi, de Courmayeur, la muntanya pot ésser un entorn agressiu, però sempre acollirà els qui saben estimar-la; el secret del bon muntanyenc és combinar els coneixements amb l'amor a la muntanya.

Rafael Battestini

HOMENATGE A FRANCESC DE P. MASPONS I ANGLASELL

El dia 2 de desembre va tenir lloc, al local del Patronat

Català Pro Europa, un homenatge al qui fou president de la nostra entitat, Francesc de P. Maspons i Anglasesell, en un acte en el qual també es va lliurar el V Premi Maspons i Anglasesell, atorgat a tesis doctorals, i que va correspondre a Andreu Olesti, home de vocació europeista, com l'homenatjat.

Obrí la vetllada el nostre president, Josep M. Sala i Albarreda, fent un esbós documentat de Maspons i Anglasesell com a home de país i excursionista. Des d'aquest vessant ens explicà uns trets prou il·lustradors de la tasca de l'homenatjat dins de la nostra entitat i per tot el país.

El 1899 era vocal de la junta directiva; vice-president l'any 1914; el 1925 fou nomenat president, coincidint amb el cinquantenari de la fundació de la primera entitat, presidència que ocupà fins al 1931. Fou qui va inaugurar el xalet de la Molina a darrers de novembre de 1925 i fou membre del consell de la Molina fins a la seva mort. El 1907 dissertà sobre Carles Bosch de la Trinxeria, el 1914 féu el discurs inaugural del curs, en el qual es destacà la seva vocació d'home de país i de dret. El 1916 presidí el lliurament de premis dels Esports d'Hivern. Sembla que és l'autor dels Goigs a la Mare de Déu de Montserrat de la capella del xalet de la Molina. Fou l'impulsor de refugis, de la conservació de monuments històrics, com les Drassanes, de l'Arxiu de la Masia, de les Medalles d'Or que s'atorgaven cada any per la diada de Sant Jordi a un excursionista de pro, etc. L'any 1929 féu el parlament de la diada de Sant Jordi, la lectura del qual és apassionant, i ens deixà escrits, entre moltíssims llibres i articles d'excursions i de dret, *Records d'excursió*.

La intervenció del nostre president fou molt aplaudida i els altres conferenciants hi feren sovint referència.

A continuació féu ús de la paraula l'advocat i historiador Josep M. Ainaud de Lasarte, que, amb la seva oratòria exemplar, complagué l'auditori. Començà felicitant els organitza-

dors de l'homenatge, per ser de justícia, i més en aquest moment que es compleixen vint-i-cinc anys del seu traspàs.

De formació familiar, amb profundes arrels patriòtiques, Maspons fou un professor de dret civil molt estimat. Impartí l'estudi d'aquell vessant que no havia estat ensenyat a la Universitat i del qual sortiren professionals avui valorats.

En el seu dia recomanà la publicació en facsimil de les *Constitucions i altres drets de Catalunya*, del 1704. Home d'estudi i de consell ingressà el 1898 al Col·legi d'Advocats fins que el 1965 en fou nomenat degà. La seva forta personalitat va destacar sempre en manifestacions culturals i de noble i elevat esperit ciutadà. President de l'Acadèmia de Jurisprudència (1918-20), promogué els clàssics catalans, cosa que actualment la Conselleria de Justícia de la Generalitat porta a terme. defensà el dret català, que avui torna a estar d'actualitat, dissortadament, una vegada més. Home d'idees conservadores i tradicionals, no es tancà mai als processos evolucionistes, si mereixien l'atenció deguda. Féu arribar a tothom el dret públic català amb un llenguatge entenedor. Després de la guerra civil no abandonà la tasca i amb voluntat de continuar avançant promogué i incentivà gent jove estudiosa que acceptessin amb goig el seu mestratge i les seves normes de convivència, i això ho aconseguí amb el seu tarannà gens prepotent i molt menys intransigent. D'aquesta anella de valors de la cadena de les noves generacions, avui tenim homes plens de fidelitat a la terra i al dret català, al qual es dediquen amb fe i entusiasme.

Després parlà l'eurodiputat i secretari general del Patronat Català Pro Europa, Carles A. Gasòliba, sota el lema «Maspons i Anglasesell, home d'Europa». Inicià el discurs elogiant les intervencions dels seus predecessors i explicà els motius del premi Maspons i Anglasesell, en advertir la poca aportació a la Universitat de tesis doctorals

sobre temes de la Comunitat Europea. La raó del premi és invitar a fer aquest tipus de treballs, avui indispensables.

Carles A. Gasòliba prosseguí dient que, des de jovenet, Maspons i Anglasesell tingué una visió europeista que pogué manifestar en formar part com a vice-president del Comitè executiu del Congrés de Nacionalitats Minoritàries (1931), on defensà amb fermesa les reivindicacions nacionals de Catalunya. Destacà en dret social, econòmic i jurídic i mantingué sempre una tradició jurídica arrelada a la terra. Aportà a la Societat de Nacions catalanitat i internacionalitat. La seva vocació europeista, el domini dels idiomes i el seu amor a Catalunya foren les essències bàsiques de la seva preuada tasca a Ginebra.

El tractat de Roma de l'any 1959 és un exemple del pensament de Maspons i Anglasesell en el seu temps, que avui busca la consolidació per aconseguir una Europa unida amb el màxim de nacions. Recordar la figura il·lustre i senyera del nostre homenatjat avui i aquí és recordar el patriota, l'home de lleis, l'excursionista culte, i era indispensable de fer-ho en el marc d'aquest Patronat Català Pro Europa. Ha estat possible gràcies a les intervencions dels oradors i als organitzadors, que tan encertadament van promoure aquest acte.

A continuació s'atorgà el premi, prèvia lectura del veredict, pres per unanimitat, a càrrec de Jaume Giné, de la junta de l'entitat.

Tots els presents que empenaven la sala van continuar dempeus comentant, agraïts i satisfets, les paraules dels conferenciants. I nosaltres, els del Centre, que érem una bona colla, ens vàrem sentir cofois d'haver pogut assistir-hi i de restar acompanyats amb el pensament i la paraula del qui fou el nostre president, Francesc de P. Maspons i Anglasesell.

Recordem als nostres lectors que Francesc de P. Maspons i Anglasesell va morir a la seva casa pairal del mas Pons de Bigues el 26 de novembre de

1966, després d'haver rebut un homenatge amb motiu dels seus noranta anys, i que, per a més informació d'aquest patrici, poden consultar les revistes *Montaña* núm. 107 (1967), pàg. 234; núm. 113 (1968), pàgs. 32-38; núm. 114 (1968), pàg. 87; *Muntanya* núm. 665 (1973), pàg. 272; núm. 684 (1976), pàg. 73.

Relació de llibres i articles originals de Francesc de P. Maspons i Anglasesell que poden consultar-se a la nostra biblioteca

Nostre Dret familiar, segons els autors clàssics (1899). *Cartas sobre nuestra situación política* (1902). *Com es fa un tracte* (1927). *La Generalitat de la Catalogne et la République Espagnola* (1932). *La Generalitat de Catalunya i la República Espanyola* (1932). *Records d'excursió* (narracions) (1951). *Tradicions del Vallès* (1952). *El Dret Català, la seva gènesi, estructura i característiques* (1954). *La crisi de l'edat moderna* (1956). *La nova feina* (Miscel·lània Fontserè) (1961). *L'esperit del dret públic català* (1962). *L'Home, la Nació i l'Estat* (1963). *Excursions pels Pirineus i els Alps. El dret comarcal i el renaixement del dret civil català. L'aplicació d'aquest Estatut a Catalunya*. (Text taquigràfic de la conferència pública al Centre Català de Sabadell). *Taula general bibliogràfica de l'excursionisme català* (CEC, 1916). *But.* XVII, gener 1907, pàgs. 161-66. *But.* XXIV, novembre 1914, pàgs. 295-300.

M. M.

L'EXPOSICIÓ ASSOCIACIONS, CULTURA I SOCIETAT CIVIL A CATALUNYA

Del dia 3 de desembre de 1991 al 19 de gener d'enguany va restar oberta a Terrassa una exposició titulada *Associacions, cultura i societat civil a Catalunya*, al Museu Nacional

de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya, organitzada pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

La nostra entitat fou convidada a participar-hi, cosa que ens va complaure, i el dia de la inauguració oficial, el nostre president, Josep M. Sala i Albarreda, acompanyat del secretari de la junta directiva, Hilari Sanz, i del president de l'Arxiu Fotogràfic, Antoni Abel, assistiren a l'acte, que va presidir el conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Joan Guitart.

Va encetar la vetllada Gemma d'Armengol, subdirectora general de Difusió Cultural, explicant els motius que els havien esperonat a fer l'exposició i amplià amb detalls com havia estat possible realitzar-la. La mostra era representativa de les inquietuds culturals de les associacions col·lectives.

No és imaginable la cultura del país sense tenir en compte l'aportació de les entitats que durant anys, algunes centenàries, havien anat fent per aconseguir-ho. Les associacions representen l'art escènic, la música, el folklore, l'excursionisme, els esbarts, les corals, les arts plàstiques, la literatura, etc., i, per damunt de tot, l'esforç de molts ciutadans per portar-ho a terme, amb esperit associatiu, principal característica del desenvolupament cultural i esportiu de Catalunya.

La recuperació de la identitat nacional de Catalunya ha donat suport a la defensa i conservació del patrimoni natural, històric i arquitectònic i la divulgació científica i cultural. Les associacions, entitats, ateneus i centres de cultura han estructurat la cultura catalana i l'han mantinguda amb vitalitat, i són avui una oferta atractiva, oberta i que val la pena de conèixer. Aquest és el motiu de l'exposició.

Josep Bargalló, director de l'editorial El Mèdol de Tarragona, va presentar el catàleg de l'exposició, en el qual han col·laborat onze escriptors especialistes. L'editorial, que fa pocs anys que existeix, és de pers-

pectiva nacional i acull satisfactoriament la cultura popular. Va detallar les particularitats de les obres editades anteriorment i que el catàleg es podria adquirir al cap de molt pocs dies, si bé les entitats que participen en la mostra el rebran a domicili.

El conseller de Cultura va tancar l'acte dient que el seu departament estava satisfet del sentit positiu de l'exposició i elogià la tasca de l'equip que féu possible arribar a recollir tant de material de les institucions catalanes que acceptaren col·laborar-hi. El mèrit, doncs, de l'existència de la nostra cultura és que ha estat possible gràcies a la voluntat i tenacitat dels mateixos catalans, i que ho han sabut fer d'una manera organitzada.

Aquest acte és, de fet, un deute que teníem amb totes aquestes associacions que han fet que el nostre país fos conegut per culte i patriòtic. I davant d'això, que és reconegut per tothom, no podíem pas sentir-nos indiferents i molt menys desagraïts.

Avui i aquí han col·laborat entitats centenàries que no han trencat mai el seu ritme, ni en èpoques en què no els era fàcil sobreviure, però saberen adaptar-se al temps i continuaren dempeus fins a arribar a la situació actual. Del seu gran esforç col·lectiu, en tenim la mostra amb 150 entitats representades. L'objectiu és apropar a les noves generacions aquesta tasca, continuada sense defallença. La cultura avui, com podem comprovar, es manté viva a les entitats, que despleguen amb autonomia el seu ideari. Totes elles, en moltes ocasions, han estat les conservadores de la llengua, la cultura i les tradicions del poble català.

Finalment va agrair l'assistència de tots els representants d'entitats, i l'acte inaugural es va acabar amb un refrigeri i amb l'al·licient de poder conversar amb personalitats amigues amb qui tenim una gran afinitat.

Aquest cronista portava la representació de l'Agrupació Excursionista Montsant d'Ulld-

molins, que hi va participar amb uns plafons d'herbes remeieres.

M. M.

LLIBRES I MAPES

LA NADALA D'ENGUANY DE Mn. RAMON

Cada any, puntual com l'Advent —temps en què els sacerdots diuen la missa amb casulla rosa— va arribar a la nostra biblioteca la nadala de Mn. Ramon Vidal i Pietx, de Centelles. Els nostres lectors ja coneixen aquestes felicitacions nadal·lenques de Mn. Ramon, en forma de llibre, més aviat petit, per a poder endur-se'l al camp, si hom ho prefereix, que pot ser que sigui el lloc més idoni per a llegir-lo, ja que les seves obres literàries sempre s'han vist centrades a les zones rurals, que són les que més l'han complagut i on ha desitjat viure.

Aquest any el llibre, titulat *El verger de la morta*, té 224 pàgines, nombre superat pel que va enviar-nos l'any 1987. El volum d'enguany és una novel·la de tema rural i de muntanya, aprofitant experiències viscudes al Montseny, al Cabrerès i a les altes valls del Ges, i el lector és possible que dins dels noms canviats de Sant Pau de Vedriu, mas Bru, Puigsacodina, Grau Broix, molí de la Coromina, etc., hi descobreixi els veritables llocs camuflats, ja que l'autor ens confessa que els fets són reals.

La ploma àgil del nostre consoci Mn. Ramon aconsueix que la seva lectura sigui

llaminera per a arribar ben aviat al desenllaç d'un fets que sembla que van passar a principi de segle.

La biblioteca guarda el llibre d'aquest any i quinze més, d'altres anys, que ha tingut la gentilesa de fer-nos arribar.

M. M.

LOS ÁRBOLES NO MIENTEN (el horòscopo celta)

Annemarie Mütsch-Engel (traducció de Rosa Sala). Edicions ELFOS, Barcelona, 1990. 103 pàgs. il·l.

Edicions ELFOS ha presentat aquest nou llibre, en castellà, amb un tema que consideren inèdit a Espanya. Mentre els horòscops astrològics inunden tots els diaris i les revistes, i, amb credulitat o sense, són llegits per un gran nombre de lectors, n'hi ha d'altres poc divulgats, com el xinès o l'indi, o el que ara aquest llibre vol donar a conèixer, el celta dels arbres, segons la tradició polaca.

Creient que els déus habitaven en els arbres, els celtes, induïts pels seus sacerdots o druides (druida significa expert en roures), van adoptar aquest horòscop regit per 21 arbres, al capdavant dels quals hi ha el roure. Per altra banda, l'horòscop celta manté sorprenents paral·lèlismes amb l'occidental de les constel·lacions.

Els diferents capítols van dedicats als 21 arbres, dels quals es fa una descripció i s'expliquen les qualitats amb detalls històrics, mitològics; utilitaris, etc., amb un dibuix representatiu, seguit de l'explicació de l'horòscop segons les qualitats o afinitats de cada persona amb un dels arbres.

Des del punt de vista de l'excursionista i la seva estima per la natura, diríem que el protagonisme de l'arbre adquireix en el llibre un aspecte ben diferent de l'habitual i ens en dona una visió inèdita, no mancada d'un interès general. Aquesta és una manera d'interpretar algu-

nes de les característiques de cada espècie.

J. Bordons

GUÍA DE ESCALADA EN ARABA

Vicente Perales. Sua Edizioak, Bilbao, 1991.

Perales, amb l'ajuda d'altres escaladors, a qui agraeix la col·laboració, ha recopilat una llarga ressenya de diverses vies d'escalada de la província d'Àlaba (Araba), concretament de les zones d'Egino, Oro, Valle de Maeztu, Sierra Toloño, Peña Karria, Ipizte i altres de menor importància, així com una referència a les zones properes de Bizkaia, Gipuzkoa, Nafarroa, La Rioja i Burgos, on pot practicar-se l'escalada. Les ressenyes són els tradicionals croquis sobre les diferents parets o agulles. L'autor fa un toc d'atenció als escaladors, sobre el respecte a les aus que nidifiquen en les parets, i l'editorial, en una nota al final del llibre, es lamenta de molts dels noms posats a les vies d'escalada i fa una crida al seny, a l'hora de batejar noves vies.

J.M.S.A.

GUÍA MONTES DE NAVARRA

A. Andueza, L. Bacaicoa, G. Iñigo, M. Ángel Pueyo, A. Torreblanca i M. Vidal. Sua Edizioak, Bilbao, 1991.

Els autors, amb una manera poc corrent i original, ens descriuen 112 itineraris que cobreixen la totalitat de la terra navarresa. Des del Pirineu a las Bardenas Reales, en sis grans apartats, ens parlen del Pirineu navarrès oriental i occidental, la muntanya mitjana oriental i occidental, el vessant cantàbric i la zona meridional. Una breu descripció d'índole geogràfica acompanya cada una de les diferents zones i els itineraris són explicats per una part escrita: la situació, l'accés i el recorregut,

el panorama i el temps utilitzat, i una part gràfica, que és l'originalitat de la guia, en què per mitjà d'un dibuix de la muntanya a recórrer és senyalat l'itinerari a seguir.

Una nova publicació que testimonia la vitalitat muntanyenca dels basconavarresos.

J.M.S.A.

RUTAS Y PASEOS POR TIERRAS DE BURGOS

Enrique del Rivero. Sua Edizioak, Bilbao, 1991.

Saludem amb alegria aquest breu llibre que ens posa a l'abast 25 recorreguts per terres de Burgos, que ben segur que són desconeguts per a la majoria d'excursionistes catalans. Recorreguts, la majoria d'ells, que segueixen vells i savis camins, com ens diu l'autor, que ens portaran a conèixer diferents paratges, que van des de profundes gorges i amables valls fins als cims més alts de la província.

Com a notes introductòries, uns breus referències a la situació geogràfica, estructura geològica i relleu, clima, flora i fauna i influència de l'home situen el lector abans d'emprendre la caminada. Cada itinerari va acompanyat d'un croquis orientatiu i d'una referència al mapa nacional 1:50.000, on trobar més detalls.

J. M. S. A.

NEPAL-HIMALAYA.

Guía de trekking y excursiones

Stan Armington, traducció de Kike de Pablos, Sua Edizioak, Bilbao, 1991.

Llibre que serà d'utilitat a tots aquells que preparin una anada al Nepal, aquest país meravellós estès als peus de l'Himàlaia. Traducció de la guia anglesa de Stan Armington, conté una extensa informació sobre les característiques geogràfiques, humanes, històriques i polítiques del país, i d'un caire pràctic per al futur practicant

del *trekking*; tot allò que necessita saber, tant des del punt de vista de la paperassa oficial, com dels serveis que pot trobar al Nepal, com poden ser les comunicacions (correus i transports) o els allotjaments i menjars. Després d'explicar com pot anar-se al Nepal i com moure's pel país, ens detalla les característiques i possibles excursions a la regió de l'Everest, de l'Annapurna, del Langtang i Helambu, del Nepal oriental i occidental i altres possibilitats, com poden ser el camp base del Makalu, o del Manaslu, o la zona de Rolwaling, etc. Per acabar, dona una relació dels principals cims dels quals pot fer-se l'ascensió amb un permís de *trekking* i fa un resum històric de les ascensions a l'Everest. Unes quantes fotografies en color i uns petits mapes esquemàtics complementen el llibre.

J. M. S. A.

BALENYÀ, UN TERME HISTÒRIC. ELS HOSTALETES DE BALENYÀ I EL SEU MUNICIPI

Antoni Pladevall, Eumo Editorial, Ajuntament dels Hostalets de Balenyà, 1991, 364 pàgs.

Amb la competència i el rigor a què ens té acostumats, mossèn Pladevall, bon historiadore i tan bon coneixedor de la comarca d'Osona, entre altres, ens ha lliurat una nova monografia local, centrada en l'antic terme de Balenyà, comprensiu d'un ampli sector que avui agrupa diferents nuclis de població —el dels Hostalets com a central, el nou sorgit de l'Estació i un bell escampall de paròquies i capelles, masies i casals, en una plana ubèrrima a la capçalera del Congost. Després d'una precisa presentació geogràfica del terme, va desgranant la seva evolució històrica, des de les seves arrels civils —senyoria del casal de Balenyà, quadra d'Aguilar— i eclesiàstiques —paròquia i sagrera de Sant Fruitós—, ambdues reconduïdes de finals del segle X fins a la més roent actualitat. S'hi

registren, és clar, les diferents vicissituds polítiques i econòmico-socials, guerres i pestes, sorgiment del municipi i dels diversos serveis públics, però no hi manca l'atenció als antics camins i a les modernes carreteres —amb la recent autovia—, ferrocarril i estació, amb el floriment de les masies i la formació de barris i paròquies, i les transformacions sofertes per aquests centres en el curs del temps. Els breus apèndixs ens donen especial informació sobre l'escut del poble, l'actualitat municipal, esportiva, cultural i folklòrica, personalitats il·lustres (amb la inevitable evocació del mestre Bosch i Jover), etc. Els arxius municipals i parroquials, i el diocesà de Vic, han estat diligentment escorcollats per a formar la infraestructura documental de l'obra. No hi manquen els oportuns plànols i mapes i, sobretot, un abundós repertori de fotografies que donen un testimoni ben expressiu dels elements artístics i paisatgístics d'aquest entranyable terme, rural en els seus orígens, però tocat també en bona part pel procés modern d'industrialització. La nostra enhorabona a l'Ajuntament dels Hostalets per aquesta reeixida realització.

J. M. F. R.

BIBLIOGRAFIA CATALANA RECENT D'INTERÈS EXCURSIONISTA

Vivències d'un muntanyenc. Antoni M. Casas. Publicacions de l'Abadia. Montserrat, 1989. 144 pàgs. il·l. (Cavall Bernat, 16).

La terra i el temps. Calendari rural de l'illa de Mallorca. Antoni Ginard i Andreu Ramis. José J. de Olañeta, ed. Palma de Mallorca, 1989. 62 pàgs. il·l. (L'illa de la calma).

XXVII Asamblea Intercomarcal d'Estudiosos. Sant Joan de les Abadesses, 23 i 24 d'octubre 1982. Centre d'Iniciatives Turístiques. Sant Joan de les Abadesses, 1989. 234 pàgs. il·l.

Urgell, 95, bis - 08011 Barcelona - Tel. 453 50 01

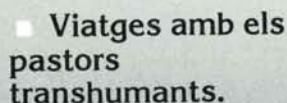
Dynafit
Dynastar
Emery
Fischer
Gabel
Gipron
Grivel
Kastle
Leki
Nòrdica
Petzl
Rossignol
Salomon
Silvretta
Tyrolia
etc.

**ATENCIÓ AL CLIENT
QUALITAT i CONFORT
A BON PREU**

ESQUÍS BOTES FIXACIONS BASTONS ACCESSORIS
I COM SEMPRE, TOT EL MILLOR PER AL MUNTANYENC

Adquiriu i divulgueu l'obra del CENTRE

■ **Flors de Muntanya.**

- Les ciutats del món.

■ Guia geològica del Montsec i de la vall d'Àger.

En la Geologia es troba l'explicació d'una bona part de les coses que condicionen un país. Aquest treball científic-excursionista estudia un dels paratges geològics més famosos, i hi descriu nou itineraris. Molt il·lustrat i amb un mapa geològic de la regió, a tot color.

A/s seus peus
**calçat
infantil**

- BALMES
PLAÇA MOLINA
- AVDA.
PAU CASALS, 15
- PASSEIG
SANT JOAN, 139

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA - Club Alpí Català

ENTRE EL MONTSENY I LA CERDANYA

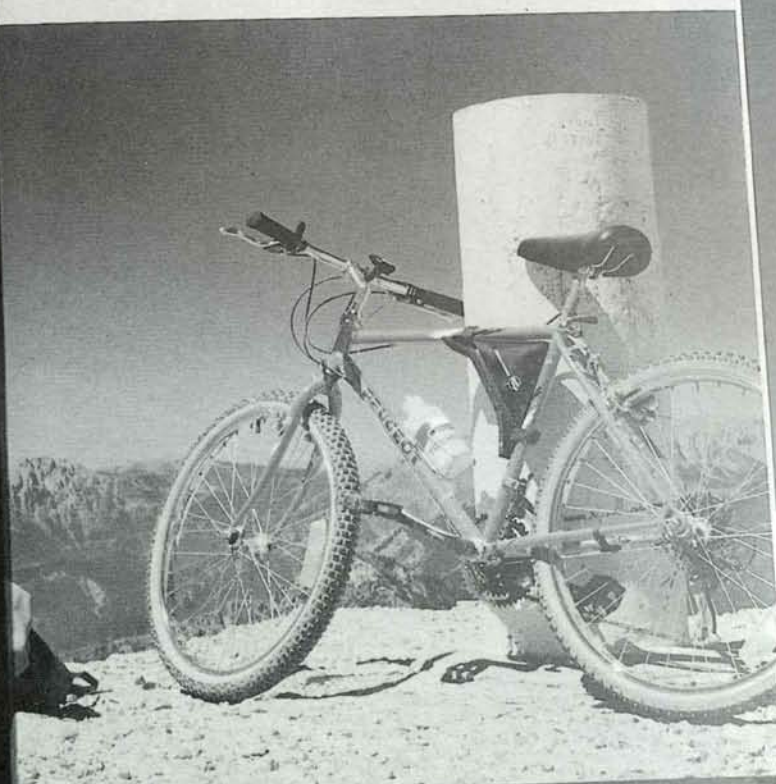
En bicicleta de muntanya

EXCURSIONS EN BICICLETA DE MUNTANYA

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA - Club Alpí Català

ENTRE EL MONTSENY I LA CERDANYA

Joan M. Vives i Teixidó

EDITORIAL MONTBLANC-MARTÍN

Aquesta guia d'excursions en bicicleta tot terreny us proposa una selecció dels itineraris més suggestius per a recórrer i conèixer una sèrie d'indrets de les contrades que s'estenen entre el Montseny i el Pirineu.

Els itineraris que ens proposa Joan M. Vives tenen diferents graus de dificultat, amb predomini dels de nivell mitjà i fàcil; tanmateix, tots són destinats a fer-vos gaudir de les muntanyes, dels paisatges i també dels monuments artístics que podreu conèixer i admirar al llarg de les vostres excursions en bicicleta.

- 35 itineraris, amb predomini dels fàcils i de dificultat mitjana.
- 35 croquis, un de cada itinerari.
- Descripció del recorregut de cada itinerari i dels seus atractius paisatgístics, arquitectònics o artístics.
- Descripció de les dificultats tècniques, desnivell, característiques dels camins, horari, de cada itinerari.
- 8 fotos en color.
- Taula de tots els itineraris amb les característiques tècniques del recorregut.
- Llibre de 108 pàgines.
- Format: 110 x 190 mm.

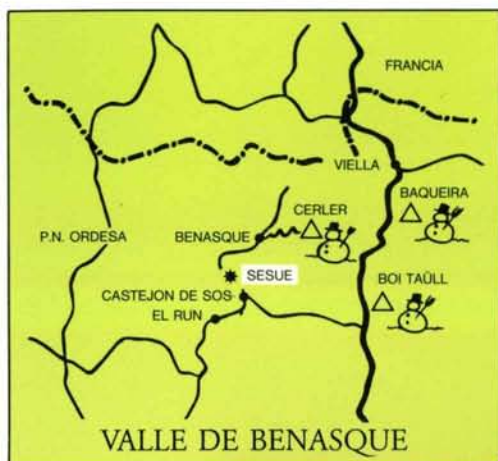
COMISSIÓ DE PUBLICACIONS
Paradís, 10 - 08002 Barcelona - Tel. 315 23 11

EDITORIAL MONTBLANC-MARTÍN
Ap. Correus, 266 - Tel. 204 43 97

CASA MORENS

A LA MILLOR ZONA DE LA VALL DE BENASQUE

SESUE

Apartaments de 2 i 3 dormitoris, tots amb vistes a la vall. Zona comunitaria ajardinada i piscina. Garatge opcional.

- ▲ Façanes mixtes: pedra natural i arrebossades.
- ▲ Fusteria de pi als finestrons.
- ▲ Vidres "Climalit".
- ▲ Terres de gres de 1a. qualitat.
- ▲ Alicatats de 1a. qualitat.
- ▲ Aïllament entre les cases i tancament exterior.
- ▲ Canonades de P.V.C.
- ▲ Llar de foc.

**PREU APROX. 5.856.300 ptas
AMB FINANCIACIÓ OPTATIVA**

ES UNA PROMOCIÓ DE:

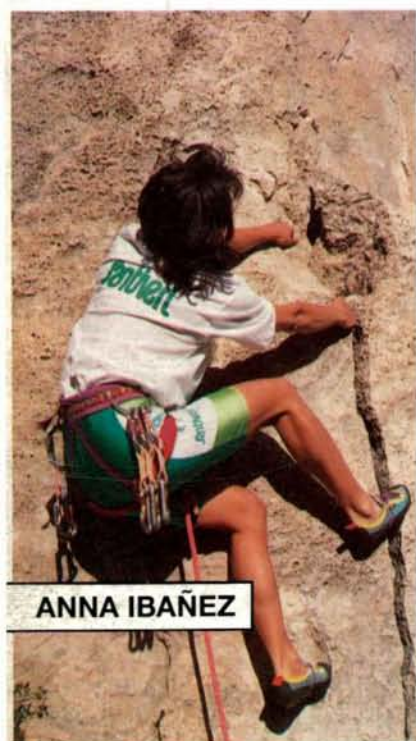

Consell de Cent, 345
Tel. 216 00 21 / FAX 215 75 43
08007 - BARCELONA

ELLS JA HO SABEN I TU ?

CARLES VALLES

ANNA IBAÑEZ

Sí, ells ja saben que una dieta completa i equilibrada és essencial per aconseguir l'èxit en les competicions de més alt nivell. Sí, ells ja saben que Casa Santiveri fa més de cent anys que es dedica al món de la dietètica i està en contínua investigació per crear, desenvolupar i perfeccionar els seus productes dietètics obtenint així els màxims resultats.

Per aquest motiu, ells confien en Santiveri i consumeixen els seus productes, els resultats obtinguts han demostrat que Santiveri és la millor en dietètica com ells ho són en l'esport.

I TU?

Ja saps que l'alimentació ocupa un lloc de màxima importància

en la vida diària? I que una dieta rica i equilibrada, pot ajudar-te a superar situacions d'stress, obesitat, mancances alimentícies o enfermetats?

Santiveri posa a la teva disposició la més amplia gama de productes dietètics per que la teva vida sigui cada dia millor i et trobis en perfecta forma física i la teva salut sigui inmillorable.

Els esportistes d'èlit confien en Santiveri.

**ELS ESPORTISTES
Nº 1 ESTAN AMB**

Santiveri

MARTI RAFEL